

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Volume 61 (2025)
Number 4

4—25

MAREK SKOVAJSA: Sociologický klasik pro naši dobu: obecná teorie
Pierra Bourdieuho

KATEŘINA LOJDOVÁ, BEATRICE-ELENA CHROMKOVÁ MANEA: „Vím, že jsou
tam inteligentní lidi.“ Volba soukromé školy rodiči jako investice
do sociálního kapitálu

MICHAEL DRAŠAR: Volební koalice ve stínu pandemie: faktory volební
podpory a jejich proměna ve volbách do Poslanecké sněmovny
2017 a 2021

Sociologický časopis / Czech Sociological Review je recenzovaný vědecký časopis zaměřený na sociologii a příbuzné obory, který publikuje příspěvky z oblasti teorie, empirického výzkumu a metodologie. Rozvíjí sociální vědy, včetně jejich výuky, a zapojuje se do řešení společenských problémů a tvorby politik. Časopis vydává Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., v Praze. Vychází čtyřikrát ročně (česko-anglicky). Časopis uplatňuje politiku otevřeného přístupu a je impaktován v Journal Citation Reports – Social Science Edition, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, a v dalších scientometrických a bibliografických databázích včetně Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, CEEOL. Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) jsou uveřejněny na sreview.soc.cas.cz.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review is a peer-reviewed open-access journal. It aims to serve as an international platform for advancing sociological theory and methodology in CEE and invites submissions from all branches of sociology and related disciplines. Manuscripts are selected with a view to their originality and theoretical and methodological robustness and how they bridge CEE, European, and world sociology. The journal is published 4 times a year (Czech and English) by the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences in Prague. The journal is listed in Journal Citation Reports – Social Science Edition, Web of Science, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, and other scientometric and bibliographic databases such as Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, and CEEOL. Contents of the journal (since 1993) and the full text of articles (since 1995) are published online at sreview.soc.cas.cz.

REDAKCE / EDITORIAL OFFICE

Šéfredaktor/Editor-in-Chief: Ondřej Císař (FSV UK, SOÚ AV ČR / Faculty of Social Sciences, Charles University; Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences)

Výkonná redaktorka / Managing Editor: Kristýna Příbylová

REDAKČNÍ RADA / EDITORIAL BOARD

Miloslav Bahna (*Sociologický ústav SAV / Institute of Sociology, Slovak Academy of Sciences*), Kristýna Bašná (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Luděk Brož (*EÚ AV ČR / Institute of Ethnology, CAS*), Dušan Drbohlav (*PřF UK / Faculty of Science, Charles University*), Radka Dudová (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Slavomíra Ferenčuhová (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Martin Hájek (*FSV UK / Faculty of Social Sciences, Charles University*), Dana Hamplová (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Seán L. Hanley (*University College London*), Jaroslava Hasmanová Marhánková (*FSV UK / Faculty of Social Sciences, Charles University*), Stanislav Holubec (*HÚ AV ČR; FHS UK / Institute of History, CAS; Faculty of Humanities, Charles University*), Tomáš Katrňák (*FSS MU / Faculty of Social Studies, Masaryk University*), Karel Kouba (*FF UK / Faculty of Arts, Charles University*), Jindřich Krejčí (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Aleš Kudrnáč (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Lukáš Linek (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Zdenka Mansfeldová (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Martina Mysíková (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Miroslav Novák (*FSV UK / Faculty of Social Sciences, Charles University; CEVRO*), William Outhwaite (*Newcastle University*), Zuzana Podaná (*FF UK / Faculty of Arts, Charles University*), Anna Pospěch Durnová (*Universität Wien*), Jiří Příbáň (*Ústavní soud / Constitutional Court of the Czech Republic*), Isaac Reed (*University of Virginia*), Marek Skovajsa (*FF UK / Faculty of Arts, Charles University*), Tomáš Sobotka (*Vienna Institute of Demography*), Jan Spousta (*soukromý sektor / private sector*), Csaba Szaló (*FSS MU / Faculty of Social Studies, Masaryk University*), Jiří Vinopal (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Marta Vohlidalová (*SOÚ AV ČR / Institute of Sociology, CAS*), Claire Wallace (*University of Aberdeen*)

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1
e-mail: casopis@soc.cas.cz | web: sreview.soc.cas.cz

asistentka redakce / office assistant: Anna Hetešová, sazba/typeset by: Martin Pokorný,
návrh obálky/cover design: Filip Blažek, Designiq

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2025
eISSN 2336-128X

STATI/ARTICLES

<i>Marek Skovajsa: Sociologický klasik pro naši dobu: obecná teorie Pierra Bourdieuho</i>	345
<i>Kateřina Lojdová, Beatrice-Elena Chromková Manea: „Vím, že jsou tam inteligentní lidi.“ Volba soukromé školy rodiči jako investice do sociálního kapitálu</i>	375
<i>Michael Drašar: Volební koalice ve stínu pandemie: faktory volební podpory a jejich proměna ve volbách do Poslanecké sněmovny 2017 a 2021</i>	401

RECENZNÍ ESEJ / REVIEW ESSAY

<i>Collins varuje před bezuzdným zapojením veřejnosti do vědy (Jitka Wirthová)</i>	423
--	-----

RECENZE / BOOK REVIEWS

<i>Zuzana Podaná, Jiří Buriánek a kol.: Násilí tváří v tvář: Zkoumání kalamitních podob partnerských vztahů (Nikola Fejková)</i>	431
<i>Harry Collins: Jsme dnes všichni vědeckí experti? (Václav Šmatera)</i>	434

ZPRÁVY / INFORMATION

<i>Sociologie vědeckého poznání v kabinetu s otevřenými dveřmi (Michal Hubálek, Jan Maršálek)</i>	437
<i>Za fasádou: druhý ročník studentské konference FSS MU (Barbora Červená, Bára Švejdová)</i>	439
<i>Recenzenti statí rozhodnutých v roce 2025 / Reviewers of Articles Decided in 2025</i>	443
<i>Obsah ročníku 61 (2025) / Contents of the Volume 61 (2025)</i>	447

Sociologický klasik pro naši dobu: obecná teorie Pierra Bourdieuho*

MAREK SKOVAJSA^{***}

Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

A Classic Sociologist for Our Time: Pierre Bourdieu's General Theory

Abstract: This paper draws attention to one possible intellectual factor that has contributed to Pierre Bourdieu's undeniable status as a contemporary classic. Despite his frequent sorties against general theorising, Bourdieu has produced his own kind of general sociological theory that, in a crowd of competitors, is better suited than most to meeting the demand that is present across the field of sociology and other social sciences for a general but non-universalist theory. It is possible to distinguish four relevant properties of theories, which are correlated but mutually irreducible one to the other: conceptual generality, generality of application (universality), substantive scope (domain), and abstractness. I argue that, with respect to the four, Bourdieu's theory is best characterised as exceptionally strong on conceptual generality and substantive scope, but limited in terms of its universality. Bourdieu's central methodological device, theoretical induction, produces knowledge that is both domain-specific and indefinitely extendable to new empirical domains, thereby providing the basis for an ever-expanding scope. An analytical review of Bourdieu's published work (books) shows its vast substantive scope, by virtue of which it is a theory of the social world in its totality. Bourdieu's theory occupies a place in the ill-defined middle ground between grand theory and empiricism and in some respects resembles a middle-range theory. But Bourdieu's anti-positivist constructivism is resistant to the empiricist fragmentation and loss of theoretical momentum that afflicts middle-range theories. I conclude here that the extraordinary success of Bourdieu's sociology can be partly explained by its ability to satisfy the demand for a general theory in the post-1960s intellectual climate that is inimical to universalist claims by offering its own brand of theory that avoids the typical shortcomings of both abstract grand theorising and limited-use middle-range theories.

Keywords: Pierre Bourdieu, sociological classics, sociological theory, general theory, middle-range theory, history of sociology

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2025, Vol. 61, No. 4: 345–374

Zveřejněno online: 2. července 2024, <https://doi.org/10.13060/csr.2024.022>

* Autor je účastníkem programu Univerzity Karlovy Cooperatio *Sociology and Applied Social Sciences* (SOAS). Dvěma anonymním recenzentům patří poděkování za cenné připomínky. Tento článek vznikl v roce 20. výročí úmrtí Pierra Bourdieuho (2022) se záměrem poukázat na pokračující aktuálnost jeho odkazu na stránkách *Sociologického časopisu / Czech Sociological Review*.

** Korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Marek Skovajsa, Ph.D., Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: marek.skovajsa@ff.cuni.cz.

Úvod

Může se některý z našich současníků nebo skoro-současníků (socioložka nebo sociolog) ještě vůbec stát sociologickým klasikem? Podle Williama Outhwaitea byli na začátku 21. století opravdu vážnými kandidáty na členství v soudobém sociologickém kánonu nanejvýš čtyři žijící autoři (v abecedním pořadí): Zygmunt Bauman, Ulrich Beck, Pierre Bourdieu a Anthony Giddens (Outhwaite, 2009). Bourdieu z této čtveřice zemřel jako první (2002), mnohem dříve než kterýkoli z ostatních tří, ale je to paradoxně pouze on, o kom se dá i o 20 let později tvrdit, že jeho hvězda zůstává velmi vysoko. Dnes je jedním z nejvíce uznávaných a citovaných autorů nejen v samotné sociologii, ale také v mnohem širší oblasti společenských a humanitních věd. Pravidelně se objevuje na prvních nebo předních místech různých žebříčků citovanosti a prestiže (např. Korom, 2020 nebo [web research.com](https://www.research.com)¹). Tvzení, že to je skutečný klasik oboru (a tedy že nepatří jen k pomíjivé „elitě“ aktuálních sociologických hvězd, ale do kánonu klasických postav sociologie vůbec), není vzácné a nevyvolává žádné velké diskuse. Jak například nedávno zopakoval kanadský sociolog (a Bourdieuho žák) Marcel Fournier, Bourdieu je „náš poslední klasický sociolog“, jehož „status v sociologii ... jej staví na stejnou úroveň s Durkheimem, Marxem, Weberem nebo Parsonsem“ (Fournier, 2022, s. 49, 57; také Fournier 2002).

Čím více se jeví jako bezpředmětné vůbec uvažovat o tom, zda Pierre Bourdieu je sociologickým klasikem, tím více je zároveň potřebné zamýšlet se nad tím, proč se jím stal a co skutečnost, že právě Bourdieu mezi svými současníky dosáhl v sociologickém kánonu nejjistějšího postavení, vypovídá nejen o jeho sociologickém díle, ale také o stavu celé současné sociologie. Příčiny udělení statusu klasika určitému jednotlivci se dají zkoumat z celé řady hledisek: „interních“ – vycházejících z intelektuálních či kognitivních kvalit díla – a „externích“ – všímajících si sociálních, kulturních a osobnostních podmínek intelektuální dráhy daného jednotlivce, sociálních procesů vedoucích k jeho uznání nebo neuznání, sociálních faktorů ovlivňujících recepci jeho díla aj. (přehledově Baehr et al., 2002/2016, kap. 5; Camic, 2014). V Bourdieuho případě analýzy vycházející z jednoho nebo více takových východisek existují a není jich málo (Dubet, 2007; Heinich, 2007; Joly, 2012; Kauppi a Swartz, 2015 aj.). K jeho popularitě jakožto výzkumnému předmětu studií ze sociologie vědy jistě přispívá i okolnost, že intelektuální život, akumulace symbolického kapitálu a sociální magie „posvěcování“ patří k ústředním tématům bourdieuovské sociologie. Sociálními podmínkami vlastní akademické dráhy a úspěchu se ostatně sám Bourdieu věnoval znovu a znovu ve svých početných sebeanalytických studiích (např. Bourdieu, 1984/1988, 2004/2012). Interní přístupy se v této souvislosti mohou jevit jako překonané, nebo přinejmenším jako nedostatečně sociologické, ale úplně eliminovat interní či obsahovou rovinu jaké-

¹ Podle prvního ročníku (2022) žebříčku světových vědců [research.com](https://www.research.com) byl Bourdieu „nejlepším“ vědcem v oboru sociálních a humanitních věd [přístup 2. 8. 2022]. Ve druhém ročníku (2023) klesl na třetí místo, stále ale má velký náskok v počtu citací, kterých bylo zaznamenáno přes 460 000 [přístup 8. 8. 2023].

koli vědecké analýzy a argumentace je jednak nesprávné, jednak nemožné. Charles Camic, jeden z předních současných historiků sociologie, kteří dějiny oboru zkoumají sociologicky, konstatuje, že interní a externí přístupy k dějinám vědy, včetně sociologie, nejsou ze své podstaty neslučitelné a interní výklady myšlení určitého autora, autorky nebo směru stále tvoří důležitou část repertoáru dějin sociologie (Camic, 2014, s. 109). V tomto článku se na Bourdieuho sociologii dívám z interního hlediska a zaměřuji se na jeden podstatný důvod jejího postavení soudobé sociologické klasiky: ve druhé polovině 20. století a prvních desetiletích našeho století představuje vzácný případ sociologické teorie, která je přijímána jako relevantní poměrně velkou částí oboru (tedy alespoň ve srovnání s myšlenkami jiných autorů a autorek) a nachází široké využití (opět se stejným omezením) v teoretických studiích i empirickém výzkumu. Na dalších stránkách budou představeny některé intelektuální vlastnosti této teorie a spolu s nimi také vysvětlení, jak mohou souviset s jejím mimořádným vlivem na sociologii a příbuzné obory.

Úspěšnost nějakého sociologického díla samozřejmě neznamená, že stojí nad jakoukoli kritikou a kontroverzí. Francouzský sociolog (a rovněž Bourdieuho žák) Jean-Louis Fabiani spatřuje velký paradox tohoto díla v tom, že přineslo obecnou teorii sociálního života právě ve chvíli, kdy v západních sociálních vědách začalo mnoho autorů mluvit o tom, že velká vyprávění a univerzalistická schémata pro vysvětlení společnosti jednou provždy odešla na smetiště dějin. Buď se tedy Bourdieuho sociologie minula se svou dobou a patří minulosti, nebo se jí podařilo dezintegračnímu a partikularizačnímu trendu posledních desetiletí uniknout (Fabiani, 2016/2021, s. 1–4, 112; srov. Joly, 2018/2022, s. 80–82). Fabiani tuto otázku nechává otevřenou, ale právě v odpovědi na ni je třeba hledat jeden z klíčů k vysvětlení, proč se Bourdieu těší širokému uznání sociologické klasika. Jestliže Bourdieu dnes vede seznamy nejvlivnějších a nejcitovanějších světových sociologů a jestliže zároveň jednu z hlavních charakteristik jeho díla tvoří to, že přináší určitou obecnou sociologickou teorii, pak se nabízí tyto dvě věci spojit a zamyslet se nad tím, zda a jak spolu souvisejí.

Bourdieuho dílo se zdánlivě brání tomu být označováno jako obecná sociologická teorie. Byl rozhodným odpůrcem čisté teorie a „scholastického“ pojetí teorie jako exegeze textů. „[N]ikdy jsem se nesmířil s tím, že budu vytvářet obecný diskurz o sociálním světě, a ještě méně s tím, že budu tvořit univerzální metadiskurz o vědění o tomto světě.“ (Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 159) Mohla by však Bourdieuho sociologie být tak široce přijímaná a vlivná, kdyby v sobě neobsahovala velmi vysokou dávku „obecného diskurzu o sociálním světě“ a „univerzálního metadiskurzu o tomto vědění“?² Jestliže se tu vynořuje určitý rozpor, pak je třeba hledat jeho rozřešení v Bourdieuho pojetí sociologického poznání obecně a teorie zvláště.

² V této souvislosti je na místě připomenout, že své působení na Collège de France, jež bylo vrcholem jeho akademické kariéry, Bourdieu zahájil přednáškami z *Obecné sociologie*. Postupně se v nich věnoval tématům klasifikačních bojů (1982), habitu a pole (1982–1983), kapitálu a jeho forem (1984) a principů vidění (1985) (Bourdieu, 2015/2019a, 2015/2019b, 2016/2021, 2016/2022a).

Cílem tohoto článku je vyjasnit, co v Bourdieuho případě znamená, že vytvořil určitý druh obecné sociologické teorie, a jak tato stránka jeho díla přispívá k tomu, že je soudobým klasikem sociologie. Analýza začíná zamyšlením nad pojmem obecné teorie na základě hlavních vlastností, které charakterizují různé typy teorií, včetně tzv. velké teorie a teorií středního dosahu: nejdůležitější z nich pro další postup jsou pojmová obecnost a věcný záběr. Dále jsou představena východiska Bourdieuho epistemologie a sociologické metateorie, místo, které v nich zaujímají obecné pojmy a tvrzení, a klíčová koncepte teoretické indukce, inspirovaná strukturalismem, která zachycuje proces rozpoznávání neměnných obecných vztahových struktur v odlišných empirických případech nebo kontextech. Navazující analýza ukazuje, že Bourdieuho teorie zaujímá nejasně definovaný střední prostor mezi příliš abstraktními velkými teoriemi a roztříštěným empirismem, a v tomto ohledu se podobá teoriím středního dosahu (Merton, 1968, kap. 2). Další výklad se proto věnuje jejímu srovnání s teoriemi středního dosahu a doložení závěru, že Bourdieuho teorie se od nich liší zejména mnohem širším věcným záběrem a schopností spojit vysoce obecné poznání s poznáním kontextově specifickým. Analytický přehled Bourdieuho díla, podaný v následující části, má za cíl navíc prokázat, že toto dílo v sobě obsahuje velmi široce pojatou sociologickou teorii, která se přinejmenším potenciálně přibližuje k uchopení sociálního světa v jeho totalitě, což představuje jednu z určujících vlastností obecné teorie. Závěrečné oddíly článku odůvodňují tezi, že Bourdieu je soudobým klasikem díky tomu, že lépe než ostatní sociologové vyhovuje poptávce po obecných teoriích, jež nezmizela a stále hledá naplnění navzdory tomu, že od konce šedesátých let minulého století všechny sociální vědy včetně sociologie hluboce proměnila kritika tzv. velké teorie a univerzalistických modelů poznání.

Obecná sociologická teorie: několik rozlišení

Raewyn Connell ve své kritice západních nebo „severních“ sociálních teorií, které si nárokují univerzální platnost navzdory skutečnosti, že jsou produktem partikulárního prostředí globálních metropolitních center, zařazuje Bourdieuho sociologii mezi několik málo prototypických ukázek „obecné teorie“ a i tímto způsobem potvrzuje, že Bourdieu je v širším sociologickém povědomí považován za významného obecného teoretika. Connell chápe obecnou teorii jako druh teoretizování, které vytváří „široký obraz sociální reality“ a uvádí do oběhu pojmy a metody, jež neplatí jen pro jednu konkrétní společnost, místo a čas, ale „všude“ a „za všech podmínek“ (Connell, 2007, s. 28, 39–44). Toto volné a neformální vymezení není jako východisko pro další argumentaci dostatečné, ale užitečně upozorňuje na fakt, že chápání „obecné teorie“ není jednoduchá a jednoznačná záležitost.

Pro jemnější uchopení všech relevantních vlastností obecné teorie je na místě uvést několik rozlišení, která náležejí do oblasti základních epistemologických a metodologických úvah v sociálních vědách (srov. Sztompka, 1986, kap. 4; Turner, 2012, kap. 1). Pojmy, které tvoří základní stavební jednotky každé teorie,

zahrnují různé množství objektů nebo jevů, vyznačují se tedy rozdílnou mírou *pojmové obecnosti*. Např. pojem sociální skupina je obecnější než sociální třída a třída je obecnější než dominantní třída. Obecná teorie obsahuje velmi obecné pojmy a teoretická tvrzení (propozice), v nichž tyto pojmy figurují jako predikáty. Protože je však sociohistorické univerzum geograficky, historicky a kulturně diferencováno do mnoha různých společností a dalších útvarů, je vždy otázkou, pro které z nich daná teoretická tvrzení platí. U sociologických teorií není automaticky dáno, že jsou platné „všude“, „za všech podmínek“ (Connell, 2007, s. 28) a kdykoli. Tvrzení určité teorie o daném jevu mohou platit jen pro jednu konkrétní společnost, případně pro okruh společností stejného typu, často navíc jen v určitém historickém období, nebo naopak teorie může nabízet univerzální vysvětlující principy pro pochopení tohoto jevu kdekoli a kdykoli. Různé teorie je tedy možné srovnávat podle stupně jejich *obecnosti* nebo *univerzálnosti* ve smyslu rozsahu platnosti jejich tvrzení.

Avšak to, jak „široký obraz sociální reality“ (Connell, 2007, s. 28) daná teorie nabízí, není určeno jen tím, jak obecné jsou její pojmy a jak obecný má rozsah platnosti; s vysoce obecnými pojmy a tvrzeními pracují i teorie, které se týkají jen určitého jasně ohraničeného výseku reality (např. teorie sociálních hnutí nebo zájmových skupin). Míru „obecnosti“ teorie, pokud se jí rozumí velikost domény reality, o které teorie vypovídá (teorií „čeho“ teorie je), je proto vhodnější označovat jako *věcný záběr* (Sztompka, 1986, s. 109). Určitá sociologická teorie může vysvětlovat jeden dílčí sociální fenomén, soubor více fenoménů, celý určitý společenský segment či sféru nebo společnost jako celek.

Čtvrtá vlastnost, která je s představou obecné teorie neodmyslitelně spojená, je *abstraktnost*. Při abstrakci je rozhodujícím krokem „izolace“, neboli výběr některých vlastností, faktorů nebo proměnných z množiny všech, které u daného jevu přicházejí v úvahu, a odhlédnutí od všech ostatních (Swedberg, 2020, s. 272). Představa „obecné teorie“ tedy zahrnuje nejméně čtyři různé dimenze: obecnost pojmů tvořících teorii, obecnost neboli rozsah platnosti samotné teorie, její věcný záběr a její abstraktnost. Tyto vlastnosti spolu korelují, ale nejsou identické. Je potřebné mezi nimi rozlišovat, a v případě „obecné teorie“ tím spíše, že její chápání je často intuitivní a vágní a bere na sebe mnoho různých podob.

V metateoretickém diskurzu sociologie se běžně hovoří o několika základních typech teorie. Zavedené představě o obecné teorii nejlépe odpovídá typ *velké teorie* (*grand theory*). Jde o abstraktní teorii s pojmy vysokého stupně obecnosti, nárokem na širokou až univerzální platnost a maximálním věcným záběrem, která slovy Charlese Wrighta Millse, jenž svou kritikou tomuto termínu pomohl v sociologii zdomácnět, chce být „systematickou teorií podstaty člověka a společnosti“ (Mills, 1959/1968, s. 23). Další typy teorie jsou v sociologii známy díky Robertu K. Mertonovi: *empirická zobecnění* pouze shrnují pozorované vztahy mezi určitými proměnnými; naopak *sociologické teorie* jsou soustavy logicky propojených obecných proposic, z nichž vyplývají specifitější tvrzení popisující jednotlivé pravidelnosti nebo zákonitosti sociálního života; jak ovšem Merton neopomíjí hned zdůraznit, skutečné sociologické teorie podle uvedené definice téměř neexistují nebo jen ve velmi neúplném přiblížení (na tom se mnoho nezměnilo

ani 80 let poté, co se Merton nad tímto tématem zamýšlel) (Merton, 1968, s. 39; 149–153). Jako kompenzace za (dosud) neexistující obecnější sociologické teorie u Mertona vystupují *teorie středního dosahu* neboli teorie, které se nacházejí někde „uprostřed“ mezi popisem konkrétních fakt a událostí a velkou teorií a mohou být empiricky testovány (Merton, 1968, s. 39–40; srov. Turner, 2012, s. 20–21). Termín „střední dosah“ (*middle range*) v názvu těchto teorií znamená, že jejich předmětem jsou jasně vymezené typy nebo okruhy sociálních jevů nebo oblasti empirických dat (příklady: teorie referenčních skupin nebo rolového konfliktu, teorie demokratického míru) (Cartwright, 2020, s. 277; Merton, 1968, s. 39–40, 51), mají tedy podle naší terminologie střední věcný záběr. Hned je také na místě vysvětlit důvod pro tuto terminologickou odlišnost. Vyložil jej už Piotr Sztompka (1986, s. 109–110), podle nějž dosah u Mertona zahrnuje dvě odlišné věci: (1) okruh jevů, na které se teorie vztahuje, neboli její věcný záběr a (2) rozsah platnosti neboli to, co zde nazýváme obecností teorie. Proto v tomto článku „dosah“ není používán jako analytický koncept.

Mertonova naděje, že některé teorie středního dosahu se díky své konsolidaci, tedy postupnému empirickému potvrzování a rozšiřování, nakonec budou moci zbavit omezujícího přívlastku „střední“ a stanou se sociologickou teorií v plném slova smyslu, se nenaplnila (Merton, 1968, s. 51). Teorie středního dosahu jsou stále velmi rozšířené jak v sociálních, tak i přírodních vědách (Cartwright, 2020, s. 270). V metateoretických diskusích vedených v sociologii během posledních desetiletí tato koncepce zaznamenala největší ohlas ve směru analytické sociologie, kde – opět v návaznosti na Mertona – je široce sdílen názor, že vlastním předmětem teorií středního dosahu jsou sociální mechanismy (Boudon, 1991; Hedström a Swedberg, 1998, s. 6; srov. Merton, 1968, s. 43–45). Ty jsou chápány jako obecná vysvětlující schémata pro sociální jevy omezeného rozsahu, jež se mohou ve společnosti nacházet na mnoha různých místech (Hedström a Swedberg, 1998, s. 24).

„Obecná teorie“ může znamenat různé věci, ale obvykle to je teorie s „dlouhým dosahem“ ve smyslu vysoké obecnosti, věcného záběru a abstraktnosti, často i s univerzalistickými ambicemi, a tedy něco jiného než teorie středního dosahu. Jsou-li právě teorie středního dosahu v sociologii nejrozšířenější formou teorie, dá se očekávat, že podobnosti a rozdíly mezi Bourdieuho sociologií a tímto typem teorií mohou pomoci vysvětlit nemalou část jejího mimořádného vlivu.

Jakého typu je Bourdieuho teorie?

Na tvrzení, že Bourdieu patří k nejdůležitějším obecným teoretikům v současné sociologii, je něco paradoxního vzhledem k tomu, že on sám teorii v těch podobách, v jakých nejčastěji existuje, zásadně odmítal. Na konto akademické sociologické teorie, která se často uskutečňuje formou výkladu dějin teoretického myšlení a exegeze textů významných teoretiků, při jedné příležitosti sžíravě poznamenal: „Stav teoretické teorie lze pravděpodobně vysvětlit faktem, že tyto ne-sourodé a nepodstatné produkty jistého druhu akademického rychločtení, často

spojeného s užíváním stejně absurdních kategorií akademické klasifikace, mají účinek vymývání mozku.“ (Bourdieu a Kraus, 1991, s. 257–258) Neméně významným faktem je, že se zdráhal připustit třeba i to, že jeho stěžejní práce *Distinkce* předkládá nějakou obecnou teorii a že je „jednou z oněch teoretických knih, které si dělají nárok, že říkají všechno o všem a ve správném pořadí“ (Bourdieu, 1987/1990b, s. 119). Bylo by přirozeně naprostým omylem z těchto výroků vyvozovat, že teorie (či teoretizování ve smyslu Richarda Swedberga, 2012) není klíčovou součástí Bourdieuho sociologie a jeho způsobu práce. Je však třeba vyjasnit, co Bourdieu teorií rozumí a jakého druhu jeho teorie je.

Jeden z rozšířených názorů na Bourdieuho teorii je ten, že to je příklad *grand theory*. Výmluvnou formulaci našel i v české literatuře:³ „Rozumíme-li ‚velkou teorii‘ pokus o formulaci soustavy pojmů (pojmové sítě) a tvrzení (vysoké úrovně obecnosti), jež mohou vysvětlit velkou množinu sociálních jevů v různých časoprostorových kontextech, pak Bourdieu *skutečně jednu z velkých teorií vytváří*“, a to jako jeden z mála sociologů vůbec navíc úspěšně (Petrusek, 2000, s. 130; kurziva původní). Termín „velká“ je však v této souvislosti problematický už jen z důvodu prosté nekonzistence s Bourdieuho metateoretickými výroky. Abstraktní *grand theory*, jejímž ztělesněním mu (a nejen jemu) byl na prvním místě Talcott Parsons (Parsons, 1951),⁴ Bourdieu vytrvale odmítal a zesměšňoval jako produkt sterilní školské orientace na výklad textů spojené s odpovídající neschopností čímkoli přispět k lepšímu poznání empirické reality (Bourdieu, 1992/2010, s. 235, 2001/2004, s. 199; Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 161, 175).⁵

Znamená to, že byl autorem „teorií středního dosahu“? Stejně jako v případě velké teorie není obtížné najít v jeho textech výroky, jež takové zařazení jeho sociologie už předem vylučují. Mertonova koncepce je silně ovlivněná dobovým neopozitivismem, proti kterému Bourdieu rozhodně vystupoval (Bourdieu,

³ Jestliže je v tomto článku uvedeno jen málo odkazů na další české (nebo slovenské) publikace, pak je to proto, že metateoretického tématu Bourdieuho obecné teorie se domácí literatura prakticky nedotýká. Zatím nejčerstvější přehled recepce Bourdieuho díla v české a slovenské sociologii, včetně sociologické teorie, lze najít v kapitole Miroslava Dopity (2013).

⁴ Bourdieu opakovaně útočil proti „kapitolské trojici“ americké sociologie, do které vedle „velkého“ teoretika Parsonse a Mertona s jeho teoriemi středního dosahu řadil ještě Paula F. Lazarsfelda jakožto šampiona ateoretického „mikrofrenického“ empirismu (např. Bourdieu, 1987/1990b, s. 19, 2001/2004, s. 18). V případě Mertona však svůj negativní soud později revidoval, a právem, protože věcná podobnost mezi sociologií obou autorů je v řadě ohledů velmi silná (Bourdieu, 2001/2004, s. 12–13).

⁵ Ojedinělou (možná ironickou?) výjimkou je předmluva ke knize *Úvod do reflexivní sociologie*, kde Bourdieu překvapivě připouští, že rozhovory s americkými studenty, které tvoří část jejího materiálu, mu pomohly překonat „kvazipozitivistické odmítání“ velké teorie, pojednávající o velkých teoretických a epistemologických problémech (Bourdieu a Wacquant, 1992, s. viii). Tento čtenářsky přístupný úvod do Bourdieuho sociologie pro americké akademické publikum je však netypický tím, že v něm Bourdieu byl položenými otázkami a také vlastním záměrem představit svoje myšlení v co nejširším intelektuálním kontextu nucen k velkým teoriím jiných autorů zaujmout stanovisko.

1987/1990b, s. 37). Hledání „zákonitostí středního dosahu“ je podle něj neopozitivistickým omylem, který vychází z opomenutí skutečnosti, že vědecké poznání netvoří jednotlivé dílčí zákony, ale systémy zákonů, jež je možné testovat pouze jako celek (Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 96). Není bez významu, že podobně negativní je i pohled z druhé strany, tedy od zastánců teorií středního dosahu na Bourdieuho sociologii. Představitelé analytické sociologie mu vytýkají, že dává špatný příklad nedostatečně jasného a přesného myšlení (např. Hedström, 2005, s. 4), a dokonce že vytváří velkou obecnou teorii, která je sice plná intuitivně rozpoznávaných sociálních mechanismů, ale není schopná je analyzovat (van den Berg, 1998).

Jestliže Bourdieuho teorie není ani „velká“, ani „středního dosahu“, jaká tedy je? Odpovědí, která po Mertonovi šalamounsky opakuje jeho trik s nalezením středního členu mezi dvěma krajními typy, aby Mertona překonala, by mohlo být, že „něco mezi“. Vyloučit přesněji, v jakém rozsahu a smyslu je Bourdieuho teorie obecná, však bude možné až na základě analýzy jeho epistemologických premis a samotné jeho teorie.

Epistemologická východiska: antipozitivistický konstruktivismus

Bourdieuho sociologie vychází z epistemologických a metodologických předpokladů, které jsou značně odlišné od východisek, na kterých stojí mainstream mezinárodní empirické sociologie (neopozitivismus). Není vůbec samozřejmostí, že sociologie hendikepovaná tímto značně specifickým intelektuálním zázemím získala tak neobyčejný vliv i v mainstreamové sociologii. Na druhou stranu právě z tohoto zázemí mohl Bourdieu získat myšlenkové podněty potřebné pro takové pojetí teorie, které mu umožnilo vyhnout se úskalím abstraktních teorií i empirismu.

Ne vždy je v sekundární literatuře dostatečně zdůrazňováno, že jedním z podstatných zdrojů Bourdieuho sociologie je francouzská tradice historické epistemologie, spojovaná s filozofy vědy Alexandrem Koyré, Gastonem Bachelardem a Georgesem Canguilhemem. Tato škola je dobře známá v historii a filosofii vědy, ale v sociologii mimo Francii velmi málo. Pro Bourdieuho byla spolu s fenomenologií tím nejdůležitějším, čím jej vybavilo jeho filosofické vzdělání (Joly, 2018/2022, s. 23; Bourdieu, 2004/2012, s. 20–22).

Základní myšlenky této vyhraněně antipozitivistické školy určují obsah metodologického pojednání-čítanky *Řemeslo sociologa: Epistemologické předznamenání*, v němž Bourdieu a jeho dva spoluautoři, Jean-Claude Chamboredon a Jean-Claude Passeron, vyloučili zásady svého programu teoreticky podložené empirické sociologie (Bourdieu et al., 1968/1991). Význam knihy lze v kontextu dobové francouzské sociologie lépe docenit na pozadí rostoucího vlivu neopozitivistické sociologie amerického původu, již ve Francii šedesátých let úspěšně prosazoval agilní rakousko-americký sociolog Paul F. Lazarsfeld ve spolupráci s místními spojenci, jakými byli Jean Stoetzel nebo Raymond Boudon. Tato skupina přirozeně usilovala o to, aby jejich paradigma sociologie ve francouzské půdě co nejdří-

ve zapustilo kořeny, a proto začala v polovině šedesátých let vydávat třídílnou metodologickou příručku souborně nazvanou *Methody sociologie*, v níž se americké příspěvky doplňovaly s příspěvky francouzských autorů, včetně úryvků ze starších prací Émila Durkheima a členů jeho školy. První díl vyšel v roce 1965 pod názvem *Slovník sociálních věd: pojmy a indexy* (Boudon a Lazarsfeld, 1965; viz Bourdieu 2004/2012, s. 72–74; v češtině k tomu Jeřábek, 2022, s. 246–250). O pár let později vydaná příručka Bourdieuho et al. *Řemeslo sociologa* tomuto vlivu kontrovala odlišným epistemologickým a metodologickým pojetím, které se rovněž mohlo vykázat ukotvením ve francouzské intelektuální tradici, zahrnující nejen pozitivismus, ale i přístupy vůči pozitivismu odmítavé (jako právě historickou epistemologii). Bylo paradoxní, ale nevyhnutelné, že obě strany vycházely od zakladatele francouzské vědecké sociologie Durkheima, každá však byla při osvojování tohoto dědictví, jehož hlavními znaky jsou ontologický holismus a epistemologický empirismus, vybíravá a věrnost mu zachovávala jen částečně. Zatímco boudonovská skupina Durkheimův empirismus spojovala se svým individualismem, Bourdieu, Chamboredon a Passeron zase navázali na durkheimovský holismus (včetně konceptu kolektivních představ a klasifikací), ale v rozhodně antiempiristickém duchu.

Ve zkratce řečeno, základními předpoklady sociologického poznání představenými v *Řemeslu sociologa* jsou:

1. *epistemický zlom (neboli ruptura)*: výzkumník se musí zbavit závislosti na predsudečných představách („prekonceptcích“), obvyklých způsobech nazírání na předměty usazených ve zdravém rozumu společnosti i vědeckého světa;

2. *konstrukce objektu*: vědecké poznání je „konstrukce“ výzkumného objektu za pomoci teoretických pojmů, hypotéz a výzkumných nástrojů. V protikladu k empirismu a pozitivismu platí, že vědecké poznávání není registrace či pouhé zrcadlení objektivně dané reality;

3. *aplikovaný racionalismus*: věda usiluje o dva protikladné cíle zároveň: věrnost realitě a logickou koherenci, nebo také reflektovanou zkušenost a racionální invenci, proto neustále kolísá a snaží se ubírat střední cestou mezi realismem a čistým racionalismem (idealismem), stejně jako mezi dalšími „epistemologickými dvojicemi“, jak Bourdieu po Bachelardově vzoru označuje dobře známé dualismy vědeckého poznání (pozitivismus vs. intuicionismus, ateoretický empirismus vs. teorie či sociální filosofie bez empirického základu, objektivismus vs. subjektivismus a další), které pokládá za falešné. Tímto kolísavým pohybem „věda zjednodušuje realitu a komplikuje rozum“ (Bachelard, 1934/2018, s. 55). Aplikovaný racionalismus sám sebe neustále koriguje na základě zkušenosti (Bourdieu et al., 1968/1991; Bourdieu a Krais, 1991, s. 248–252).

Bourdieu se těchto epistemologických předpokladů držel beze změn po celou dobu své vědecké dráhy, což může být překvapivé vzhledem k rychlosti, s jakou se ve světové sociologii střídaly trendy a módy. Pro Bourdieuho pojetí teorie i pro jeho výzkumnou metodologii z nich vyplývají různé důsledky, z nichž je v souvislosti s povahou Bourdieuho obecné sociologické teorie jeden zvlášť významný.

Hlavní metodou Bourdieuho sociologické analýzy je *teoretická indukce* neboli zobecňování z konkrétního případu.⁶ Na základě zkoumání jednoho objektu lze podle Bourdieuho zkonstruovat model, který vysvětluje jeho fungování a současně pomáhá porozumět dalším případům, jež jsou jinými variantami téhož objektu. Ani sebevětší počet pokusů nebo pozorování nemusí vést k novému poznání, důležitější je jeden vhodný objekt zkonstruovat tak, aby se podařilo odhalit invariantní mechanismus v jeho jádru.

Sociologie je umění myslet fenomenálně odlišné věci jako podobné v jejich struktuře a fungování a přenášet to, co bylo zjištěno ve vztahu k jednomu konstruovanému objektu ..., na celou řadu nových objektů ... Tento druh teoretické indukce ... umožňuje zevšeobecňovat na základě hypotézy o formální invarianci uvnitř materiální variance. (Bourdieu, 1987/1990b, s. 191–192; také Bourdieu a Krais, 1991, s. 255)

Řečeno jinak, jednotlivý případ, třeba jedno konkrétní pole v konkrétní společnosti, analyzovaný do dostatečné hloubky a s dostatečnou teoretickou invencí, představuje „zvláštní případ možného“ (Bachelard, 1934/2018, s. 87, překlad upraven), v němž lze najít obecné, nebo dokonce univerzálně platné vlastnosti a zákonitosti všech polí. Odtud lze pokročit k neméně důležitému závěru, že u Bourdieuho obecné a zvláštní odpovídají dvěma komplementárním náhledům na stejný předmět na dvou rozdílných rovinách abstrakce, protože tím, co je obecné či univerzální, jsou abstraktní vlastnosti a vztahy mezi prvky (strukturální „invarianty“), které jsou v předmětu vždy přítomny ve své konkrétnosti (k tomu např. Bourdieu, 1987/1990b, s. 111, 1994/1998a, s. 10). Abstraktní struktura konkrétní jev vysvětluje, ale nevyčerpává. Pak dává smysl Bourdieuho jen zdánlivě lehkavý výrok, že má v oblibě vědecké práce, v nichž je teorie „všude a nikde“ (Bourdieu, 1992/2010, s. 236); teorie je neoddelitelnou součástí každé analýzy, nemůže však sama generovat nebo nahrazovat empirická zjištění.

Teorie jako habitus a jako soubor tvrzení

Na základě právě vysloveného závěru by nemělo překvapovat, že Bourdieuho sociologická teorie nikdy nezískala podobu kodifikovaného a formalizovaného systému, ale je kontinuálně a často repetitivně formulována, rozvíjena a upřesňována ve všech částech jeho díla. Takový způsob tvoření teorie s sebou nutně nese určitou míru nepřehlednosti, v jejímž důsledku není jasné, teorii čeho Bourdieuho dílo vlastně představuje. Odpověď na tuto otázku se snaží nabídnout přehled jeho prací uspořádaný podle jejich věcného záběru, který tvoří těžiště druhé poloviny tohoto článku. V Bourdieuho sociologii je však možné najít také některé „obecné sociologické modely“ (Heilbron, 2011, s. 182) neboli teorie vyšší

⁶ Bourdieuho teoretická indukce vykazuje některé nápadné podobnosti s koncepcí *analytické indukce* podle Floriana Znanieckého. O obou platí, že „zobecňují abstrahováním“ podstatných rysů z jednotlivých případů (Znaniecki, 1934, s. 251).

úrovně obecnosti, které byly vytvořeny jako nástroje pro analýzu sociálního života v celém jeho rozsahu z příslušného určujícího hlediska. Bourdieu mluví o teorii praktik (např. Bourdieu, 1972/1977), obecné teorii či vědě o ekonomii praktik (Bourdieu, 1972/1977, s. 177; Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 118), obecné teorii polí (Bourdieu, 2015/2019b, s. 243, 2022b) nebo teorii symbolické moci a symbolického násilí (Bourdieu, 1972/1977, s. 159; Bourdieu a Passeron, 1970/1977). Téměř nekonečná výkladová literatura pak přidává například obecnou teorii sociální reprodukce, obecnou teorii sociálního prostoru nebo obecnou teorii kultury.⁷ Každé z takových navzájem se překrývajících teoretických schémat představuje podstatné téma analýzy Bourdieuho myšlení, avšak teoretický obsah jeho sociologie nejlépe charakterizují dvě nejobecnější z nich (a rovněž se překrývající), teorie praktik a teorie polí. Jedna i druhá se v následujícím výkladu budou stále znovu objevovat jako obecné teoretické modely, které Bourdieu používá při zkoumání jakékoli věcné oblasti.

Nyní je však třeba vrátit se ke specifikům Bourdieuho epistemologie a podívat se na to, jak určují povahu jeho sociologické teorie. Podstatný je způsob, jakým Bourdieu teorii jako takovou chápe. Na jednu stranu teorie považuje za schémata vnímání a jednání, která sociolog či socioložka uplatňuje při provádění výzkumu, programy řídící jeho či její výzkumnou praxi, jeho či její dispozice k vědecké práci neboli vědecký habitus (Bourdieu, 2015/2019b, s. 4–8; Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 161).⁸ I z tohoto předpokladu vyplývá už známý závěr, že teorie se dají tvořit a rozvíjet jenom při výzkumu, jsou jeho produktem, protože jsou současně jeho nástrojem. Teorie, které jsou pouze abstraktní a formální, a teorie mající podobu metadiskurzu o jiných teoriích jsou podle Bourdieu bezcenné. Na druhou stranu Bourdieu o teorii mluví také v obvyklejším smyslu jako o souboru propozic, tvrzení o světě. O takto chápané teorii u něj platí, že konfrontace s novými empirickými daty, pokud nenastane krajní případ, který vyžaduje, aby byla zamítnuta, vede k její diferencovanější a specifičtější formulaci, empirický test na nových datech teorii zpřesňuje. To se vzhledem ke vztahu komplementarity, v němž se v teoretické indukci nacházejí obecné a zvláštní, dá popsat, jak to Bourdieu příležitostně dělá (Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 77), také tak, že empirický test pomáhá sociologům stanovit, v jakých ohledech a za jakých podmínek má teorie obecnou platnost.

Mezi těmito dvěma pojetími teorie, která je možné nazvat dispoziční a propoziční, zdánlivě existuje mezera.⁹ Vědecká tvrzení o světě mohou být pravdivá

⁷ „Obecnou teorii kultury“ (nikdy nepublikovanou) se ve svých vědeckých začátcích údajně pokusil rozvrhnout i sám Bourdieu (1982/2014a, s. 7).

⁸ Spojení vědeckého poznání s habitem výzkumníka znamená, že není snadné naplnit popperovské kritérium falzifikovatelnosti (Dubet, 2007, s. 251). Výzkumníci s různými habitu mohou rozhodující fakta konstruovat odlišně.

⁹ Ve svém výkladu teorie jako habitu u Bourdieuho rozlišuje Rogers Brubaker praktické či dispoziční versus logické či propoziční pojetí teorie. Druhé pojetí se nabízí pro teoretický neboli logocentrický způsob čtení teorie, zatímco první pojetí je vlastní čtení sociologickému (Brubaker, 1993, s. 212–217).

nebo nepravdivá bez ohledu na to, zda jsou nebo nejsou výsledkem působení určité dispozice tvořící součást nějakého výzkumného habitu. Takový pohled na věc je však v Bourdieuho pojetí intelektualistickým omylem. Teorie nepřebývají jako abstraktní propozice v mysli nebo v popperovském světě 3, ale mají existenci jako vtělené poznání, jehož konkrétní jedinci nabývají v praktickém výzkumném jednání (Bourdieu, 1979/1984, s. 228, 2016/2021, s. 218–219, 1997/2023a, s. 162). Dá se tedy říci, že v Bourdieuho pojetí jsou kognitivní schémata, která jsou nebo se stávají součástí habitu, primární a propozice, jež vznikají aplikací schémat na určitý předmět, sekundární.¹⁰

Stejnému chápání přirozeně neuniká ani Bourdieuho vlastní teorie. Také ona je, jak ukazuje Johan Heilbron, neoddělitelně propletená s praxí. Bourdieuho teorie sociálních praktik, jejímž jádrem je obecný sociologický model, ve kterém jsou uvedeny do funkčního spojení základní pojmy praxe/praktiky, pole, kapitál a habitus,¹¹ je podle Heilbrona sama produktem Bourdieuho specifické výzkumné praxe, jejíž podobu do značné míry určily první výzkumy uskutečněné na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století v Alžírsku. Hlavními rysy této praxe jsou kolektivní způsob provádění výzkumu a velká rozmanitost výzkumných předmětů, výzkumných metod a disciplinárních rámců. Díky postupu, jež Heilbron označuje jako *střídání domén*, se Bourdieuho teorie vyvíjí od menší k větší obecnosti a širšímu věcnému záběru: obecné pojmy a propozice zavedené nebo vyzkoušené při výzkumu jednoho určitého předmětu jsou opět použity při výzkumu předmětu jiného, čímž se v neustálém kontaktu s empirickou realitou dále zobecňují a zároveň upřesňují (Heilbron, 2011, s. 182–183, 200–202). Poznávající schémata tvořící teoretický habitus jsou adaptována tak, aby vyhovovala stále většímu počtu případů a současně zohledňovala jejich specifika, kterých při rostoucím počtu případů také přibývá.

Bourdieuho „obecná teorie“

Bylo by však omylem očekávat, že tímto postupem bourdieuovská teorie dříve nebo později dospěje k nejvyšší obecnosti (v rámci jedné společnosti nebo typu společnosti), nebo dokonce univerzálnosti (napříč různými typy společností a historickými epochami) svých pojmů a tvrzení ve smyslu, který je terčem výše připomenuté kritiky R. Connell (2007). Chápání obecného poznání je u Bourdieuho spojeno s tím, jak se vypořádá s vlivem strukturalismu. Zatímco v neopozitivistickém pojetí obecná tvrzení zjednodušeně řečeno shrnují stejná empirická pozorování v každém z různých případů nebo kontextů, ve strukturalismu je tím, co je obecné nebo univerzální, abstraktní struktura objektivních vztahů

¹⁰ Viz také Bourdieuho poznámka, že práce s pojmy je vědecky přínosnější než práce na pojmech (Bourdieu, 2015/2019b, s. 4).

¹¹ V české literatuře tento model výstižně představili Růžička a Vašát (2011).

mezi prvky, která plní funkci neměnného generativního i výkladového principu vůči konkrétním případům, v nichž se uskutečňuje a projevuje v podobách, jež mohou být empiricky stejné i odlišné. Kritici strukturalismu však odůvodněně namítají, že představa struktury projevující se ve svých empirických manifestacích je představou metafyzické povahy a jako taková je neslučitelná s vědeckým přístupem (Kilminster, 1998, s. 74–77). I pro Bourdieuho je metafyzika struktury nepřijatelná. Strukturalistickou složku své metodologie oslabuje tím, že ji nepoužívá jako univerzální výkladový rámec, ale jako prostředek postupného poznávání jednotlivých případů, které se opírá o empirické metody. To ovšem není bez rizika občasného rozporu mezi sebeomezujícím se výzkumným postupem a univerzalistickou dikcí. Například ve svém úvodu do čteny *Distinkce* pro japonské čtenáře Bourdieu tvrdí, že hlubokým rozborem jednoho partikulárního případu (francouzského sociálního prostoru v sedmdesátých letech minulého století) byl schopen odhalit invariantní strukturu sociálních prostorů, která je univerzálně platná, a tedy platná i pro Japonsko. Zároveň však uznává, že jeho model nelze na japonskou společnost aplikovat přímo a mechanicky, ale pouze na základě výzkumu, který povede k odhalení rozdílů ve formách, v jakých jsou invariantní prvky empiricky přítomné (Bourdieu, 1994/1998a, s. 10, 20–21). Podobně analýza francouzského akademického pole v osmdesátých letech minulého století představená v knize *Homo academicus* podle Bourdieuho odhaluje některé univerzální zákony řídící fungování všech polí, čtenáři však tento model musí na akademická pole v jiných zemích transponovat za pomoci homologického uvažování (Bourdieu, 1984/1988; Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 75). Pojetí obecného poznání je u Bourdieuho sebeomezující, vždy jde o zobecňující hypotézy vyvozené ze studia určitých konkrétních případů, které podléhají empirické revizi na základě každého dalšího zvláštního případu.

Vzájemná závislost a komplementarita mezi obecným a zvláštním se jasně vyjevuje v Bourdieuho teorii polí. Proces vytváření této teorie má za cíl překonat obvyklý protiklad mezi zvláštním případem a obecnými pojmy: každý případ pole je třeba chápat „v jeho co nejkonkrétnější jedinečnosti“ a přitom postihnout „invariantní vlastnosti všech polí“, to však současně se specifickým tvarem, „který na sebe v každém poli berou obecné mechanismy i systém konceptů..., jichž je použito pro jeho popis“ (Bourdieu, 1992/2010, s. 243–244, překlad upraven autorem). Poznání zvláštního případu přináší v souladu s logikou teoretické indukce lepší poznání invariantních obecných prvků (vlastností, vztahů, mechanismů, zákonitostí), které v něm jsou přítomny, tyto prvky se ale v případě neukazují ve své čisté formě, která je pouze výsledkem teoretické abstrakce, ale ve zkrácení daném specifickými vlastnostmi tohoto pole.

Nyní už je jasnější, proč teorie u Bourdieuho není ani velkou teorií, ani teorií středního dosahu, ale něčím „mezi“. Každá jeho teorie je na začátku teorií určitého dílčího předmětu, který je lokálně i historicky určený (např. intelektuální pole ve Francii šedesátých let 20. století: Bourdieu, 1966/1969), její věcný záběr je tedy omezený. Sociolog ve výzkumném procesu vytváří a ověřuje pojmy a tvrzení různě vysokého stupně obecnosti i abstraktnosti, avšak zkoumání konkrétního

předmětu vylučuje převahu vysoce obecných a abstraktních pojmů a tvrzení, které jsou typické pro *grand theory*. To platí i pro obecný teoretický model sociálních praktik (*habitus*–kapitál–pole), který je často v různých učebnicích a příručkách vykládán *in abstracto*, ale v Bourdieuho textech byl postupně konsolidován a kodifikován vždy ve spojení s analýzami konkrétních praktik v konkrétních polích. Rozvoj teorie je u Bourdieuho spojen především s neustálým rozšiřováním věcného záběru. Je tomu tak z toho důvodu, že teoretický *habitus* se vyznačuje schopností analogicky aplikovat kognitivní schémata na stále další a další předměty (tedy „střídat domény“), porovnávat jednotlivé předměty mezi sebou a nacházet mezi nimi strukturální homologie (např. po intelektuálních poli následovalo náboženské pole: Bourdieu, 1971/1991a; a poté vědecké pole: Bourdieu, 1975; Bourdieu in Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 233–234). S rozšiřujícím se věcným záběrem se některé pojmy a tvrzení mohou stát obecnějšími, současně se však zpřesňují a specifikují pro nově zahrnutý výzkumný předmět. Jak trefně podotýká Heilbron, Bourdieuho nelze zařadit ani mezi sociologické generalisty, ani mezi specialisty (Heilbron, 2011, s. 202). Proto je nálepka „obecná teorie“ pro Bourdieuho teorii nepřesná a zavádějící, stále však vystihuje její povahu lépe než jiná označení, která se nabízejí, jako třeba „poloobecná teorie“ nebo „teorie širokého dosahu“, jež lépe odrážejí některé její aspekty, ale jako celkové charakteristiky jsou rovněž nepřesné.¹²

Svým primárním zaměřením na konkrétní empiricky zkoumané oblasti sociálního života a typy sociálních jevů se Bourdieuho teorie podobá teoriím středního dosahu. Podobnost s nimi potvrzuje i fakt, že mnohé Bourdieuho dílčí teoretické konstrukce včetně klíčového pojmu *habitu* se dají chápat jako sociální mechanismy a Bourdieu tak řadu z nich i označuje (např. Bourdieu, 1979/1984, s. 102, 142, 164; také Wacquant in Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 18). Od těchto teorií, které mají spíše sklon se proměňovat na empirické generalizace o úzce vymezených předmětech (Turner, 2012, s. 29), se ale naopak liší svým postupným směřováním k širokému věcnému záběru a vyšší, byť stále omezené obecnosti. Výhody teorií středního dosahu (blízkost empirické realitě, přiměřenou složitost) v sobě spojuje s výrazně širším věcným záběrem a schopností udržovat rovnováhu mezi obecnou a zvláštní úrovní analýzy. Právě v těchto vlastnostech je možné vidět rozhodující přednost Bourdieuho obecné teorie oproti teoriím středního dosahu, a tím také jednu z důležitých intelektuálních příčin silného a trvalého mezinárodního vlivu bourdieuovské sociologie.

¹² Výstižnějším názvem by mohlo být „kontextově citlivá obecná teorie“, ale toto označení už je obsazeno. O „kontextově citlivých velkých teoriích“ mluvil v souvislosti se specifikou skupinou teorií – historické komparativní sociologii – Nicos Mouzelis (2008, s. 220).

Obecná teorie sociálního světa: celek Bourdieuho sociologie¹³

V Bourdieuho velmi rozsáhlém díle se nachází jen minimum prací, které by se daly považovat za příklady „čisté“ teorie.¹⁴ Určitá odpověď na otázku, kde v něm hledat teorii, nebo dokonce obecnou teorii, však vyplývá z předchozího výkladu. Protože žádný empirický výzkum nemůže být bez teorie a žádná teorie bez výzkumu, empirická a teoretická práce se od sebe nedá oddělit. Potom nemá smysl uplatňovat obvyklé rozlišení mezi empirickými studiemi o jednotlivých výzkumných předmětech a zobecňujícím teoretickým pojednáním, které obsahuje cosi jako „skutečnou“ teorii. Jak už bylo zdůrazněno výše, teorie se v jeho díle nachází všude. Bourdieuho sociologickou teorii v její úplné podobě je možné poznat teprve z celku jeho díla. Proto tato část článku podává přehled Bourdieuho knižní produkce¹⁵ zaměřený tak, aby z něj vyšla najevo vlastnost, která jeho teorii spolehlivě odlišuje od libovolné teorie středního dosahu: Bourdieuho sociologie nenabízí jen teorii některých typů sociálních jevů nebo poměrně úzce vymezených sociálních sfér, ale představuje „vědu o sociálním světě“, či spíše obecnou teorii sociálního světa jako takového (Bourdieu, 1980/1990a, s. 43, 1997/2023a, s. 14, 140; srov. Pinto, 1998). Tato teorie svým celkovým věcným záběrem daleko přesahuje měřítko běžná u teorií středního dosahu, a třebaže by bylo přehnané mluvit o tom, že postihuje sociální svět v jeho totalitě, dá se chápat jako velmi pokročilý projekt takové všeobecné teorie, navíc projekt, který disponuje vlastními nástroji pro svoje další pokračování.

Korpus Bourdieuho prací by bylo možné smysluplně seřadit podle ústředních pojmů, které v daném textu mají větší váhu oproti jiným pojmům, takové uspořádání by však neukazovalo, jak rozsáhlou obecnou teorii (s jak širokým věcným záběrem) Bourdieu během let vytvořil. Lepší, i když jen hrubé věcné vodítko poskytuje M. Fournier, který v Bourdieuově díle rozlišuje tři velké oblasti zkoumání:

1) *teorii jednání* (klíčové pojmy: praxe/praktiky, habitus, kapitál, strategie), jejíž utváření začíná ve výzkumech kabylské společnosti a vrcholí formulací teorie praktik;

¹³ Zde uváděné názvy Bourdieuho prací jsou (1) v těch nemnoha případech, kdy existují české překlady, stejné jako názvy těchto překladů, (2) v ostatních případech přeloženy autorem článku. Užitečné srovnání různých variant názvů Bourdieuho prací v češtině a slovenštině poskytuje Miroslav Tížik (2013, příloha 2, s. 300–310).

¹⁴ Čistě teoretické jsou na první pohled dvě pozdní práce z devadesátých let, *Teorie jednání* a *Pascalovské meditace* (Bourdieu, 1994/1998a, 1997/2023a). Tyto knihy však spíše přinášejí nové formulace, shrnutí a aplikace dřívějších teoretických tvrzení, která vycházela z empirických výzkumů. Sociologicky zajímavá je skutečnost, že právě tyto dvě práce byly na rozdíl od naprosté většiny těch přímo empiricky podložených přeloženy do češtiny.

¹⁵ V této souvislosti je vhodné připomenout první český přehled díla Pierra Bourdieuho, který vyšel v polovině osmdesátých let ve slovenském časopise *Sociológia* a jehož autorem je český filosof Petr Horák. Tento průkopnický článek, který se ve výkladu Bourdieuho teorie opírá o trojici pojmů praxe–struktura–habitus, si dodnes uchovává svou odbornou hodnotu, včetně korektního vymezení Bourdieuho poměru k marxismu (Horák, 1986).

2) *teorii sociologického poznání* (klíčové pojmy: epistemologický zlom, objektivace, reflexivita), kdy Bourdieu souběžně s vyjasňováním epistemologických předpokladů sociálních věd rozvíjí svou reflexivní „sociologii sociologie“ jako východisko pro veškerou sociologickou práci;

3) *teorii společnosti* (klíčové pojmy: pole, nadvláda, reprodukce, symbolické násilí), počínající se u výzkumu kulturní a vzdělanostní reprodukce a pokračující přes zkoumání polí kulturní produkce až k analýzám státu a systému vztahů mezi poli (podle Fournier, 2002, s. 581, 2022, s. 49–50).

Následující přehled Bourdieuho díla se z prostorových důvodů omezuje skoro výhradně na knižní práce, i to ale bohatě stačí k prokázání jeho mimořádně širokého věcného záběru. Nemělo by však zůstat nevysloveno varování, že zařazení publikací do příslušných rubrik je založeno na analytické redukci jejich obsahu na hlavní věcnou oblast, které se týkají, a je tedy do určité míry nepřesné, protože *jednání, poznání a společnost* nejsou v sociologické teorii disjunktní kategorie. Základní pojmy a tvrzení Bourdieuovy teorie se různou měrou uplatňují ve všech třech oblastech a jednotlivé výzkumné předměty, osamostatněné pro potřeby zvláštních zkoumání, jsou v sociálním světě mnoha způsoby propojené. Zařazení některých publikací může vyvolat otázky, ale tím se jen potvrzuje fakt věcné provázanosti celého Bourdieuho díla, který je v tomto přehledu narušen pouze z nezbytnosti.

Pokus o synopsis Bourdieuho sociologie může svádět k domněnce, že je motivován záměrem ukázat ji jako „systém“, odhalit její celkovou architekturu a do ní vepsanou vnitřní logiku. Takové očekávání se však zakládá na mylném předpokladu, že Bourdieu je autorem velké teorie. On sám v návaznosti na Bachelarda dává před „architektonickým rozumem“ velkých teorií přednost „polemickému rozumu“ vědy, jehož podstatou je rektifikace poznání na základě neustálé kritiky (Bourdieu et al., 1968/1991, s. 27–28). Celek jeho díla není expozicí abstraktního myšlenkového systému, ale výsledkem dlouhodobého úsilí, postupujícího po malých nebo větších krocích, o empiricky založené poznání sociálního světa, v němž prvky obecné teorie plní funkci nástrojů, ne vlastního cíle.

Teorie praktik/praxe nebo také teorie jednání

Tato teoretická linie nejprve směřuje od sociálněantropologických výzkumů ka-bylské společnosti a Bourdieuho rodného Béarnu z přelomu padesátých a šedesátých let k teorii sociálních praktik (původně nazývané „praxeologická teorie“), jejíž první zralá podoba se ustavuje na počátku sedmdesátých let minulého století (Bourdieu, 1972/1977). Klíčové jsou pro ni pojmy činitel („agent“), habitus, kapitál a strategie. Pojem pole původně v této teorii nefiguroval nebo měl jen okrajové místo, teprve během sedmdesátých let Bourdieu ranou teorii praktik spojil se souběžně vytvářenou teorií pole (viz okruhy „aréna polí kulturní produkce“ a „aréna mocenského pole, politického pole, byrokratického pole a státu“ níže) do definitivní teorie praktik, jejímž jádrem je obecný teoretický model opírající se o trojici pojmů habitus, kapitál a pole (Bourdieu, 1979/1984, 1980/1990a; Heilbron, 2011, s. 182, 202).

Linii teorie praktik tvoří (a) řada publikací věnovaných sociálním a kulturním proměnám alžírské společnosti v době války za nezávislost, do níž patří knihy *Sociologie Alžírsko*, *Práce a pracující v Alžírsku* (v ní obsažená Bourdieuho kapitola byla později znovu vydána v publikaci *Alžírsko 1960*) a *Vykořenění: krize tradičního zemědělství v Alžírsku* (Bourdieu, 1958/1962b, 1963/1979; Bourdieu et al., 1963; Bourdieu a Sayad, 1964/2020);¹⁶

b) řada studií o sociálních proměnách agrární společnosti v Bourdieuho rodném regionu Béarn, začínající článkem o příčinách nedobrovolného „singlovství“ místních rolníků (Bourdieu, 1962a) a na konci Bourdieuho života shrnutá v knize *Ples svobodných mláďenců* (Bourdieu, 2002/2008).

c) Jak předjímá úvodní odstavec této části, vrcholy v genezi teorie praktik jsou dvě *opera magna* vycházející ze zpracování antropologických výzkumů v Alžírsku a Béarnu: pravděpodobně nejpřelomovější Bourdieuho teoretický spis *Nástin teorie praxe* (Bourdieu, 1972/1977), který formuluje ranou teorii praktik, a rozsáhlé dílo antropologické teorie a epistemologie *Praktický smysl* (do angličtiny přeloženo jako *Logika praxe*) (Bourdieu, 1980/1990a), které spolu s *Distinkcí* (1979/1984) (viz část „aréna každodenní lidské činnosti, spotřeby legitimní i populární kultury a s nimi spojené reprodukce nadvlády prostřednictvím vzdělávacích a kulturních institucí“) poprvé představuje teorii praktik v její zobecněné podobě. Některá upřesnění a analytické aplikace obecné teorie praktik jsou vloženy v knize *Teorie jednání* (ve francouzském originále výstižněji pojmenované *Praktické důvody*). Podobně zaměřená je závěrečná rekapitulace Bourdieuho myšlení *Pascalovské meditace*, v nich je však navíc pozornost věnována kritice sociologického poznání a filosoficko-antropologickým předpokladům jeho sociologie (Bourdieu, 1994/1998a, 1997/2023a). Ve všech těchto pracích Bourdieu analyzuje mimo jiné ekonomické praktiky, včetně směny a daru, a právě jimi se zabývají také přednášky z *Ekonomické antropologie* z let 1992–1993 (Bourdieu, 2017b). Konečně je možné do stejné skupiny vzhledem k zaměření na praktiky zařadit také Bourdieuho analýzy užívání jazyka a řečového jednání uveřejněné v knize *Co se chce říct mluvením: Ekonomie jazykové směny* (Bourdieu, 1982/2014a).

Teorie sociologického poznání

Bourdieuho epistemologie a teorie sociologického poznání vychází z kritické recepce soudobé epistemologie a filosofie sociálních věd, ale nadto získává velmi originální rysy využitím obecného modelu teorie sociálních praktik jako konceptuálního rámce, ve kterém jsou poznávání a výzkum uchopeny sociologickým způsobem. Na obě její stránky už ostatně upozornil předchozí výklad. Sociologická teorie poznání není pouhou aplikací teoretického modelu praktik na jednu z mnoha potenciálně vhodných oblastí, ale už od šedesátých let a s postupem času stále více je sama podstatnou složkou Bourdieuho sociologické praxe.

¹⁶ Bourdieuho výzkumy v Alžírsku, jeho poměr k berberskému emancipačnímu hnutí a jeho vztahy s alžírskými intelektuály přibližuje Tereza Hyánková (2013).

Tato linie Bourdieuho teorie vede od epistemologických úvah z šedesátých let, motivovaných snahou překonat vliv neopozitivistického empirismu, přes projekty teoretické sebereflexe a objektivace sociologa i sociologie uvnitř polí kulturní produkce ze sedmdesátých a osmdesátých let až po devadesátá léta, kdy se termínem pro tento ústřední teoretický a metodologický zájem Bourdieuho uvažování stala reflexivita. Významnými příspěvky k reflexivní analýze sociologického a antropologického poznání jsou už dříve citované práce o teorii praktik, *Nástin teorie praxe* a *Praktický smysl* (Bourdieu, 1972/1977, 1980/1990a). Dále do této řady náleží metodologický manifest *Řemeslo sociologa: Epistemologické předznamenání* (Bourdieu et al., 1968/1991), nástupní *Přednáška o přednášce* na Collège de France (Bourdieu, 1982/2000a; anglicky 1987/1990b, kap. 13), sociologická analýza francouzského akademického pole šedesátých let *Homo academicus* (Bourdieu, 1984/1988), stejně jako početné další publikace rozpracovávající program reflexivní sociologie a zúčastněné objektivace (např. Bourdieu, 1980/1993a, 1987/1990b, 2003/2003b; Bourdieu a Wacquant, 1992) nebo pokusy o jeho naplnění v podobě sociologické autoanalýzy, jejíž poslední verze vyšla česky pod populárně-filosofickým názvem *Sociologické hledání sebe sama* (Bourdieu, 2004/2012; srov. dřívější varianty téže autoanalýzy Bourdieu, 1997/2023a, s. 53–63 a 2001/2004, s. 94–114). Rovněž sem patří práce věnované sociologii vědy a sociologii sociologie, jako zejména Bourdieuho závěrečný cyklus přednášek na Collège de France *Věda o vědě a reflexivita* ze školního roku 2000–2001 (Bourdieu, 2001/2004, 2022d). Stranou pozornosti by neměly zůstat ani texty zabývající se pohybem idejí v mezinárodním prostoru (Bourdieu, 1990/1999a, 2023b), a to včetně studií, v nichž Bourdieu reflexivně analyzuje možnosti a meze recepce svého díla v zahraničí (Bourdieu, 1997).

Teorie společnosti

Do této linie Bourdieuho teorie se řadí početné práce, ve kterých analyzuje principy a mechanismy fungování různých sfér sociálního světa. Základem jeho chápání dynamiky těchto sfér jsou myšlenky *boje* o moc a sociální postavení a udržování (*reprodukce*) už dobytých pozic, vždy na dvojí úrovni jednak reálných sil a vztahů, jednak sil a vztahů symbolických. Jak už bylo uvedeno, klíčovými pojmy zde jsou sociální prostor, pole, kapitál, reprodukce a symbolická nadvláda nebo symbolické násilí. Široký okruh teorie společnosti je možné rozdělit do několika věcných oblastí, pro něž lze najít odůvodnění v jednom z textů Loica Wacquanta (2013, s. 276). Boje o nadvládu se podle něj u Bourdieuho odehrávají ve třech společenských „arénách“, které jsou hierarchicky uspořádány podle své rostoucí specifčnosti a dopadu na společnost: (1) aréna aktivit a voleb jednotlivců v každodenním životě; (2) *specializovaná pole kulturní produkce*, která vytvářejí a rozšiřují autoritativní představy o sociálním světě; a (3) aréna *státu, byrokratického pole a veřejné sféry*, v nichž se odehrávají zápasy o legitimní definici sociálních klasifikací a relativní hodnotu různých forem kapitálu. K tomu lze dodat, že empirickému výzkumu a teorii těchto tří arén Bourdieu věnoval pozornost postupně,

v částečně se překrývajících fázích své kariéry, jež přibližně odpovídají obdobím šedesátá až sedmdesátá léta, sedmdesátá až raná devadesátá léta a osmdesátá až devadesátá léta.

Aréna každodenní lidské činnosti, spotřeby legitimní i populární kultury a s nimi spojené reprodukce nadvlády prostřednictvím vzdělávacích a kulturních institucí

a) Tuto oblast Bourdieu na začátku své dráhy zkoumal už v uvedených antropologických studiích z Alžírsko a Béarnu (Bourdieu, 1963/1979, 1972/1977, 2002/2008), dále pak v celé řadě sociologických analýz francouzské společnosti. Jednou z prvních je kolektivní studie o přetrvávání sociálních nerovností v bohatnoucí Francii *Rozdělení zisků* (Bourdieu, Darbel et al., 1966). Několik významných prací se věnuje udržování sociálních nerovností prostřednictvím školského systému. Patří k nim kniha *Dědicové: studenti a jejich kultura* a na ni navazující pojednání *Reprodukce*, zahrnující axiomatizovanou teorii symbolického násilí, které měly ve své době silný vliv na výzkum vzdělanostních nerovností v sociologii vzdělávání a pedagogice (Bourdieu a Passeron, 1964/1979, 1970/1977; česky k tomu např. Katrňák, 2005, s. 178–183).

b) Další velkou skupinu týkající se arény každodenních aktivit a spotřeby tvoří studie věnované nerovnostem a jejich reprodukci v oblasti přístupu k demokratizující se kultuře. Sem patří knihy o sociálních rozdílech v praktikách fotografování *Prostřední umění* (Bourdieu et al., 1965/1990) a o návštěvnících galerií *Láska k umění* (Bourdieu et al., 1969/1991). Oblasti běžného spotřebního chování, kulturní spotřeby, životních stylů, kulturní a sociální reprodukce a sociální struktury francouzské společnosti v sobě spojuje Bourdieuho asi nejznámější práce *Distinkce* (případně *Odlíšení*) (Bourdieu, 1979/1984), která kromě empirických analýz obsahuje řadu abstraktnějších výkladů představujících příspěvky k formulaci obecné teorie sociálních praktik (viz část „teorie praktik/praxe nebo také teorie jednání“ výše).¹⁷

c) Dále do tohoto věcného okruhu patří texty rozpracovávající koncept kapitálu, jeho různé formy a stavy, z nichž je v mezinárodní sociologii patrně nejvlivnější německy a anglicky vydaná kapitola „Formy kapitálu“ (Bourdieu, 1986). Pojem kapitálu se ukázal jako klíčový pro výzkum sociálních nerovností a jejich reprodukce,¹⁸ nepostradatelný je ovšem také pro Bourdieuho obecnou teorii praktik i pro teorii polí (viz část „teorie praktik/praxe nebo také teorie jednání“ výše a části „aréna polí kulturní produkce“ a „aréna mocenského pole, politického pole, byrokratického pole a státu“ níže).

¹⁷ O teoretických východiscích *Distinkce* pojednává zřejmě vůbec první Bourdieuho text, který byl přeložen do češtiny (Bourdieu, 1987/1995; původně vydaný jako kapitola v Bourdieu, 1987/1990b).

¹⁸ Strategiím reprodukce kapitálu je věnován do češtiny přeložený článek Bourdieu (1994/2002a).

d) V jistém smyslu návratem k tématu každodenního života a spotřebního chování lidí všech společenských vrstev, zejména však vrstev nižších a marginalizovaných, je rozsáhlá sociologická sonda do „sociálního utrpení“ ve Francii na začátku devadesátých let, která jako výsledek kolektivní práce Bourdieuho týmu vyšla pod názvem *Bída světa* a dosáhla velkého veřejného a mediálního ohlasu (Bourdieu et al., 1993/1999b). Do skupiny prací zabývajících se sociálními nerovnostmi a jejich reprodukcí v každodenním životě náleží také Bourdieuho pozdní a ojedinělý vstup na pole genderových studií, jímž je kniha *Nadvláda mužů*, ve které je mužská dominance analyzována jako případ symbolického násilí (Bourdieu, 1998/2000b).

Aréna polí kulturní produkce

Počínaje od ne zcela konzistentních pokusů uchopit sféru intelektuální tvorby jako pole produkce (Bourdieu, 1966/1969) a od prvního adekvátního teoretického modelu určitého pole, konkrétně pole náboženského (Bourdieu, 1971/1991a), Bourdieu postupně vytváří teoreticko-empirické analýzy celé řady specifických polí kulturní produkce. Bez nároku na úplnost je zde možné vyjmenovat aspoň pole, kterým věnoval ty nejznámější ze svých prací: vědecké pole (Bourdieu, 1975/1975, 2001/2004), akademické a univerzitní pole v *Homo academicus* (Bourdieu, 1984/1988), filosofické pole ve studii o Martinu Heideggerovi (Bourdieu, 1988/1991b), literární pole v *Pravidlech umění* (Bourdieu, 1992/2010), literární a umělecké pole v anglickém výběru článků *Pole kulturní produkce* (Bourdieu, 1993b) nebo v přednáškách o Édouardu Manetovi (Bourdieu, 2013/2017a), žurnalistické pole v polemické brožuře *O televizi* (Bourdieu, 1996/2002b) a dále třeba pole francouzské luxusní módy (*haute couture*) (Bourdieu a Delsaut, 1975).

Jednotlivá pole kulturní produkce u Bourdieuho obvykle figurují jako náměty samostatných studií, nejsou však nezávislá na vnějších sociálních silách ani plně pochopitelná v izolaci od společenského kontextu, z velké části tvořeného ostatními poli. Proto se tyto studie dají považovat za části většího teoretického projektu, který se Bourdieu v posledních patnácti letech svého života snažil završit pracemi o nejrozsáhlejších a hierarchicky nejvýše položených polích, jež tvoří následující věcný okruh.

Aréna mocenského pole, politického pole, byrokratického pole a státu

Od původně rezervovaného, či dokonce negativního poměru ke státu (Wacquant, 2013, s. 282) se Bourdieu v průběhu prací na analýze různých polí dopracoval k pojetí státu jako instituce zajišťující naplňování obecného zájmu uvnitř sociálního světa jinak převážně utvářeného jednáním, které je motivováno dílčími zájmy jednotlivců nebo skupin, specifikovanými („refraktovanými“) podle logiky všech možných polí, jejichž jsou příslušníky (Bourdieu, 1994/1998a, s. 92–94, 2012/2014b, s. 3, 122 a porůznu). Zajímají jej mocenské nerovnosti nebo soupeření mezi různými poli a regulace konfliktu mezi nimi, pro jejichž postihnutí je nezbytný pojem státu úzce propojeného s byrokratickým a politickým polem a vybaveného nadřazenou symbolickou mocí (stát jako „banka symbolického

kapitálu“). Ze stejných důvodů věnuje velké úsilí teoretickému podchycení mocenského pole, které chápe jako prostor bojů o moc nad státem a dalšími jednotlivými poli (Bourdieu, 2011, 2012/2014b, s. 197). Problematika mocenského pole je nejobšrněji rozpracována v knize *Státní šlechta* z osmdesátých let, zabývající se polem francouzských elitních vysokých škol, které je zde uchopeno ve svých vazbách k polím politické a ekonomické moci a ke státu (Bourdieu, 1989/1996).

Samotným státem v jeho vztazích k mocenskému poli a k různým specifickým polím se Bourdieu zabývá především v cyklu přednášek *O státě* z přelomu osmdesátých a devadesátých let (Bourdieu, 2012/2014b) a také v textech věnovaných byrokratickému poli a dalším polím, která jsou působením státu silně ovlivňována, jako zejména právnímu poli (Bourdieu, 1986/1987, 1994/1998a, 2022c). Závislost na aktivitě státu je důležitou vlastností ekonomického pole, analyzovaného v *Sociálních strukturách ekonomiky* (Bourdieu, 2000/2005). Bourdieu stát a politické pole pojímá jako místa zápasu o legitimní sociální klasifikace, jejichž médiem je jazyk, a z tohoto důvodu věnuje velkou pozornost také tomu, jakou roli právě jazyk sehrává v politických bojích a v procesu ustavování a udržování státní autority, nejvíce v knize *Jazyk a symbolická moc* (Bourdieu, 1991c; jde o rozšířené a přepracované vydání už dříve uvedené starší práce Bourdieu, 1982/2014a).¹⁹

V průběhu let Bourdieu začal přikládat stále větší důležitost představě o sociálním světě jako pluralitě autonomních polí či „mikrokosmů“, záměr dát jí jednotné teoretické vyjádření však nestihl naplnit (srov. Bourdieu a Wacquant, 1992, s. 118). Dlouho ohlašovanou a připravovanou „obecnou teorii polí“ přináší teprve nedávno vydaná kniha *Mikrokosmy*,²⁰ která je koncipována na základě fragmentárních materiálů ke stejnojmennému nedokončenému projektu teorie polí z poloviny devadesátých let,²¹ ale z velké většiny se skládá z dříve publikovaných studií o různých polích a o vztazích mezi nimi (Bourdieu, 2022b). Do stejné linie (i edice) patří práce *Imperialismy*, která shromažďuje texty věnované mezinárodním vztahům mezi různými poli a utváření mezinárodních polí (Bourdieu, 2023b). Existující řada analýz specifických polí představuje ve svém souhrnu teorii polí o širokém věcném záběru, ale není onou obecnou teorií polí, kterou Bourdieu zamýšlel vytvořit. Jeden z kritiků se domnívá, že obecná teorie polí nevznikla, protože „vzdálenost mezi nomologickou ambicí a analytickými schopnostmi byla příliš velká“ (Fabiani, 2016/2021, s. 33). Přesnější by však bylo říci, že analytické schopnosti se musely podřídít epistemologickým požadavkům, které proces vytváření obecných tvrzení nutily jít zdlouhavou cestou teoretické indukce.

¹⁹ K okruhu publikací věnovaných státu a mocenskému poli lze přiřadit také soubory Bourdieuho politických komentářů a proslavů, konkrétně dva útlejší svazky nazvané *Zpětná palba I., II.* (anglický název prvního dílu zní *Acts of Resistance*, česky *Činy odporu*), v nichž kritizoval demontáž západoevropského státu, zejména jeho sociální politiky, pod tlakem neoliberálního ekonomismu devadesátých let (Bourdieu, 1998/1998b, 2001/2003a).

²⁰ Jejimi editory jsou Jérôme Bourdieu, syn Pierra Bourdieua, a Franck Poupeau.

²¹ Bourdieu byl o možnosti vytvořit „obecnou teorii“ opírající se o „obecné zákonitosti polí“ přesvědčen už kolem poloviny sedmdesátých let (Bourdieu, 1980/1993a, s. 72).

Soudobý klasik a poptávka po obecné teorii

V diskusích o příčinách Bourdieuho rychlého a téměř konsensuálního zařazení mezi klasiky soudobé sociologie se obvykle zdůrazňují externí faktory, například účinná mezinárodní síť zprostředkovatelů jeho díla (Walsh in Baehr et al., 2002/2016, s. 231–232). Dá se ale pochybovat o tom, že by pouze vnější okolnosti, byť sebezpriznivější, mohly způsobit, že se klasickým stane dílo postrádající dostatečné intelektuální kvality. Proto je třeba věnovat stejnou míru pozornosti i vnitřním příčinám Bourdieuho úspěchu. Mezi nimi má důležité místo vztah mezi intelektuálními vlastnostmi díla a potřebami nebo poptávkou daného oboru.

Málokteré vysvětlení Bourdieuho obrovského vlivu se zdá být tak přesvědčivé jako to, že v sociologii existuje velká poptávka po teoriích toho druhu, jaký nabízí (naproti tomu je málo důvodů takový vliv čekat u jeho empirických zjištění nebo metod, které používal). Vlastnosti, díky kterým se jeho teorie stala jednou z nejvíce využívaných a citovaných, nemusí být samy o sobě jedinečné, rozhodující je jejich kombinace. Omezenou obecností a abstraktností se podobá mertonovským teoriím středního dosahu, ale nesdílí s nimi právě jejich střední dosah (věcný záběr). Na rozdíl od nich se v ní dá najít rozvinutá teorie jednání či praxe, teorie poznání i teorie společnosti. Sama je tedy aspoň potenciálně teorií sociálního světa s totálním záběrem, což ji přibližuje k velkým teoriím a dělá z ní jejich konkurentku. Šíře jejího záběru není dána jen faktem, že ji Bourdieu spolu s týmem svých spolupracovníků a spolupracovníků rozpracoval v průběhu mnohaletého empirického zkoumání úctyhodného množství sfér a aspektů sociálního života. Neméně důležité je, že je inherentně otevřená dalšímu rozšiřování, její věcný záběr může být za pomoci jejích vlastních prostředků zvětšován o libovolné další sociální jevy a oblasti. Prostřednictvím analogické aplikace jejích pojmových schémat je možné vytvářet a rozvíjet pojmy pro nové druhy kapitálu, jako je například spirituální kapitál (Verter, 2003), nebo s využitím pojmu pole analyzovat stále další a další společenské sféry, třeba mikrosvět vězňů jako „vězeňské pole“ (Salle, 2016).²²

K široké využitelnosti Bourdieuho teorie v soudobé sociologii přispívají i další intelektuální vlastnosti, kterými se vyznačuje. Jeho pojmy a z nich vystavěná teoretická tvrzení si – navzdory rozšířenému stereotypu (Connell, 2007) – nenárokují univerzální, transhistorickou a transkulturní platnost (k tomu např. Bourdieu, 2023a, s. 16, 101, 159–160), nejsou proto snadnou obětí antiuniverzalistické kritiky. Je pravda, že Bourdieuho obecné teoretické modely a základní pojmy (teorie sociálních praktik, teorie polí, koncept habitu) popisují sociální jevy a mechanismy, které se mohou objevovat v nejrůznějších typech společností a v nejrůznějších společenských sférách, ale už víme, že podle jeho epistemolo-

²² Nedávný příklad z česko-slovenské sociologie představuje návrh Jána Mišoviče na konceptualizaci „spirituálního pole“ a „spirituálního kapitálu“ v protikladu k „náboženskému poli“ a „náboženskému kapitálu“ (Mišovič, 2023). Návrh se však opírá o analogii mezi vztahy spiritualita/náboženství a pole omezené/rozšířené kulturní produkce, kterou dostatečně neanalyzuje a neprokazuje, že je platná.

gických předpokladů tím není popřena rozdílnost a specifičnost každé konkrétní realizace těchto jevů a mechanismů. Bourdieuho teoretický aparát proto může být používán s velkou variabilitou jak co do věcného záběru, tak co do obecnosti neboli rozsahu platnosti analýzy. Výhodná je také omezená konceptuální integrace Bourdieuho teorie. Je možné převzít a použít celou teorii, pouze některý z teoretických modelů, které obsahuje, nebo dokonce pouze některý z jejích pojmů (typický kapitál). Zájemci si mohou vzít celý balíček, ale také mohou jen vyzobávat, co se jim hodí (Lamont, 2012, s. 228–229), a aplikovat to na libovolnou oblast sociálního života.²³ Bourdieuho teorie je relevantní pro potenciálně neomezený počet tematických zaměření, protože má schopnost vypovídat o sociálním světě v celé jeho šíři.

Vysvětlení úspěchu Bourdieuho sociologie by zůstalo neúplné, kdyby jeho intelektuální charakteristiky nebyly nahlíženy v příslušných historických souvislostech. Základy pro Bourdieuho dnešní vliv byly položeny v šedesátých letech minulého století, kdy mladý ambiciózní filosof, proměněný nejprve v sociálního antropologa a poté v sociologa, prováděl své průkopnické empirické výzkumy, promýšlel epistemologické předpoklady svého pojetí sociologie a hledal cestu k vlastnímu nezaměnitelnému pojmosloví, na němž je vystavěna jeho obecná teorie (Fabiani, 2016/2021, s. 5–7; Heilbron, 2011; Joly, 2012, s. 187–231). Ve stejné době ovládala oceán mezinárodní sociologie obří letadlová loď Parsonsovy velké „sjednocené teorie“, již pro případ – jistě nijak zvlášť pravděpodobný – drobných šarvátek s méně významnými nepřátelskými silami doprovázely torpédoborce „teorií středního dosahu“, jejichž nejvyšším velitelem byl Merton. Teoretická nadvláda dvojice Parsons–Merton však nepřetržovala zásadní proměnu intelektuálního i politického klimatu v druhé polovině šedesátých let (Balon, 2008). Sociologie o „velkou“ a „jednotnou“ obecnou teorii přišla, avšak poptávka po obecné teorii nezmezila. Ze sociologů generace, která v šedesátých letech dozrávala a připadl jí úkol mezeru po teoretických projektech s univerzální ambicí zaplnit, se to nejlépe podařilo Bourdieumu, proto je dnes nepochybným soudobým klasikem právě on. Vrcholně paradoxní skutečnost, že v tomto smyslu se Bourdieuho sociologie stala nástupnicí (ne jedinou, a už vůbec ne obecně přijímanou, ale velmi vlivnou) dominantních amerických teorií, jistě nelze vysvětlovat tím, že by to byl výsledek jeho vědomé strategie, ačkoli Bourdieuho odpor proti nim při utváření jeho vlastní teorie nepochybně sehrál velkou roli. Stala se jí proto, že Bourdieu přesvědčivě ztělesňuje přetrvávající odpor k velké teorii a současně nabízí funkční alternativu k pozitivistickým teoriím středního dosahu, alternativu, která netrpí jejich hlavními nedostatky – nedostatečnou obecností, sklonem k empirismu a roztržitostí. Válečné lodě různého typu a velikosti, které po dobu delší než čtyři desetiletí vypouštěl na hladinu světové sociologie, neprojevují parsonsovský úmysl získat kontrolu nad celým oceánem, ale kdekoli se objeví, úspěšně si podmaňují menší strategicky významné oblasti.

²³ To pak ovšem také vede k častému jevu, že Bourdieuho pojmy jsou používány vytržené ze svých určujících teoretických souvislostí a zkreslené. Tomuto tématu zde není možné věnovat více prostoru.

Závěr

Otevřenou otázkou, kterou zde není možné zodpovědět, je, jak se recepce sociologie Pierra Bourdieuho bude proměňovat v dalších letech. I když, abychom navázali na předchozí metaforu, si jeho flotila v občas neklidných vodách světové sociologie dosud vede velmi dobře, souboje s některými protivníky jsou těsné. Mezi přístupy, které si berou na mušku právě ty předpoklady a vlastnosti Bourdieuho sociologie, díky nimž představuje obecnou teorii, vynikají dva, jež jsou zároveň nejvýraznějšími proudy současné francouzské teoretické sociologie. Jeho bývalý spolupracovník Luc Boltanski ve své pragmatické sociologii kritiky odmítá Bourdieuho „příliš výkonný explanační dispozitiv“ s odůvodněním, že je překážkou pro dosažení vlastního cíle sociologie, jímž je podle Boltanského co nejlepší popis toho, jak aktéři jednají v určitých situacích. Boltanski nemá zájem vysvětlovat jednání lidí z jeho údajných sociálních příčin, a vlastně ani vysvětlovat cokoli jiného, jeho snahou je pouze porozumět aspoň některým stránkám sociálního jednání. Teoretické modely, které vytváří, mají nižší stupeň obecnosti, než je tomu u Bourdieuho, a týkají se jen některých sociálních jevů, nejznáměji „zkoušek“ a sporů o spravedlnost (Boltanski, 1990/2012, s. 36–37, 2009/2011, s. 26–24).

Ještě radikálnější rozchod s Bourdieuho sociologií je ohlašován v sociální teorii Bruna Latoura. „Klasická sociologie“, za jejíhož možná posledního velkého představitele se Bourdieu dá považovat, podle něj mylně chápe jako svůj úkol přinášet objektivní a obecné poznání skrytých sociálních struktur a obsesivně se zabývá souvisejícími epistemologickými otázkami, které však v jejím rámci nejsou řešitelné. Latourova „relativistická sociologie“ je založena na myšlenkách, které popírají jádro Bourdieuho epistemologie: sociolog či socioložka není při konstrukci výzkumného objektu svrchovanou autoritou, ale musí přihlížet tomu, jak objekty konstruuji konkrétní jednotlivci; nemá pevně dané referenční rámce, ale všechno poznání získává od aktérů; nestanovuje ani měřítko či dosah analýzy a v ní užívaných pojmů, protože i ty jsou výkonem aktérů (Latour, 1993/1996, s. 199–200, 2005, s. 41, 152–156, 183–185). Postbourdieuovská teorie bere sociologii, co považuje za její neoprávněná epistemická privilegia, včetně vedoucí role při vytváření vědění o sociálním světě.

Jsou tyto námitky pro Bourdieuho obecnou teorii zničující? Největší sílu projevují na politické rovině uvažování, protože poukazují na asymetričnost Bourdieuho chápání role sociologického vědění ve společnosti, o kterém je možné mít za to, že neodpovídá normativní představě o demokratické rovnosti všech jednotlivců bez ohledu na jejich kognitivní, kulturní nebo jiné charakteristiky (Boltanski, 1990/2012, s. 25–27, 279, 2009/2011, s. 40–45; srov. Bourdieu, 1997/2023a, s. 97). Na metateoretické a epistemologické rovině je však situace odlišná. Nejjednodušší, ale proto ještě ne neplatný argument proti kritikům tohoto typu je spojený s otázkou, zda sami nedělají to, co u Bourdieuho odmítají. O odpovědi nemůže být pochyb. Boltanski i Latour napadají možnost a užitečnost obecného sociologického poznání, spojovaného s „klasickou sociologií“, ale samy sebe vyvracejí tím, že i oni vytvářejí obecnou teorii poměrně konvenčního typu (Atkinson, 2020; Lindemann, 2011). Kdyby to nedělali, nebyli by pravděpo-

dobně vůbec známí a uznávaní jako přední sociální teoretici současnosti. Analýza, jejíž záběr je záměrně omezen například na situace ospravedlnění (Boltanski), nakonec do sebe musí začlenit nejrozumnější stránky a roviny sociálního života. Ani sebelépe promyšlený záměr nechat o všem a do všeho mluvit reálné aktéry (Latour) nemá dost obranných prostředků proti tomu, aby privilegovaným aktérem nezůstal sociolog, jehož interpretace výpovědí druhých je prvním i posledním slovem každého výzkumu.

Bourdieuho sociologie je kritizovatelná z mnoha hledisek a také v jejím případě neúprosně pracuje obvyklý proces teoretického překonávání. Přesto zatím nezní přesvědčivě, že by dosavadní kritiky jeho obecnou teorii odsunuly do depozitáře překonaných intelektuálních výtvorů. Právě naopak, autoři těchto kritik, jako Boltanski nebo Latour, svým zaujímáním pozic vůči ní potvrzují, že se vyznačuje výjimečnou intelektuální odolností, ale také a především produktivitou. Není tedy nutné měnit závěr, že Bourdieu se stal a zůstává klasickým a mezinárodně nesmírně vlivným sociologem právě díky tomu, že vytvořil určitou podobu obecné teorie. J.-L. Fabiani oprávněně upozorňuje na to, že tato teorie nejpozději od konce šedesátých let vznikala a vyvíjela se v intelektuálním prostředí, v němž bylo nezbytné se vyrovnávat s různými zásadními kritikami možnosti obecného a univerzálního poznání (Fabiani, 2016/2021, s. 1–4; také např. Heinich, 2007, s. 151–153). Jeho pochybnosti ohledně toho, zda Bourdieuho dílo v této éře představuje životaschopnou podobu sociologie, je však třeba odmítnout. V sociologii Bourdieuho teorie pomáhala a pomáhá naplňovat poptávku po konceptuálních prostředcích umožňujících vytvářet výpovědi o sociální realitě, které nejsou pouze subjektivní, lokální a přítomné, ale současně se vyvíjejí známým slabinám univerzalistického myšlení. I pesimista ve věci dalšího vývoje diskusí o obecném poznání v sociálních vědách, nebo možná pesimista především bude nucen usoudit, že Bourdieuho vliv na sociologii potrvá ještě dlouho.

MAREK SKOVAJSKA vyučuje na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Hlavními oblastmi jeho odborného zájmu jsou sociologická teorie, dějiny sociologie a kulturní sociologie. Publikoval mj. *Sociology in the Czech Republic* (s Janem Balonem, Palgrave, 2017) nebo *Struktury významu: kultura a jednání v současné sociální teorii* (*Sociologické nakladatelství [SLON]*, 2013).

ORCID: 0000-0003-1293-9907

Literatura²⁴

- Atkinson, W. (2020). Luc Boltanski's pragmatic sociology: A Bourdieusian critique. *European Journal of Social Theory*, 23(3), 310–327. <https://doi.org/10.1177/1368431019855004>
- Bachelard, G. (2018). „Nový vědecký duch.“ In G. Bachelard, *Nový vědecký duch a další eseje* (přel. J. Joseph) (s. 47–171). Malvern. (Pův. vyd. 1934)
- Baehr, P. et al. (2016). *Founders, classics, canons: Modern disputes over the origins and appraisal of sociology's heritage* (2. vyd.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203791615> (Pův. vyd. 2002)
- Balon, J. (2008). Nenaplněný příslib sociologické teorie: vzestup a pád americké sociologie ve druhé polovině dvacátého století. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 44(5), 943–967. <https://doi.org/10.13060/00380288.2008.44.5.05>
- Boltanski, L. (2011). *On critique: A sociology of emancipation*. Polity Press. (Pův. vyd. 2009)
- Boltanski, L. (2012). *Love and justice as competences: Three essays on the sociology of action*. Polity Press. (Pův. vyd. 1990)
- Boudon, R. (1991). What middle-range theories are. *Contemporary Sociology*, 20(4), 519–522. <https://doi.org/10.2307/2071781>
- Boudon, R. a Lazarsfeld, P. F. (eds.). (1965). *Le vocabulaire des sciences sociales. Concepts et indices*. Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783111586809>
- Bourdieu, P. (1962a). Célibat et condition paysanne. *Études rurales*, 2(5–6), 32–135. <https://doi.org/10.3406/rural.1962.1011>
- Bourdieu, P. (1962b). *The Algerians*. Beacon Press. (Pův. vyd. 1958)
- Bourdieu, P. (1969). Intellectual field and creative project. *Social Science Information*, 8(2), 89–119. <https://doi.org/10.1177/053901846900800205> (Pův. vyd. 1966)
- Bourdieu, P. (1975). The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of peason. *Social Science Information*, 14(6), 19–47. <https://doi.org/10.1177/053901847501400602>
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511812507> (Pův. vyd. 1972)
- Bourdieu, P. (1979). *Algeria 1960*. Cambridge University Press – Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme. (Pův. vyd. 1963)
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Harvard University Press. (Pův. vyd. 1979)
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (s. 241–258). Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1987). The force of law: Toward a sociology of the juridical field. *Hastings Law Journal*, 38, 814–853. (Pův. vyd. 1986)
- Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus*. Polity Press. (Pův. vyd. 1984)
- Bourdieu, P. (1990a). *The logic of practice*. Polity Press. <https://doi.org/10.1515/9781503621749> (Pův. vyd. 1980)
- Bourdieu, P. (1990b). *In other words: Essays towards a reflexive sociology*. Polity Press. <https://doi.org/10.1515/9781503621558> (Pův. vyd. 1987)

²⁴ S ohledem na skutečnost, že pro české publikum jsou většinou přístupnější překlady Bourdieuho do češtiny nebo do angličtiny než původní francouzské texty, odkazují na český překlad, pokud existuje, jinak na anglický překlad, opět pokud existuje, a pouze v nemnoha ostatních případech na vydání francouzské. Uváděné roky prvního vydání se týkají vydání ve francouzštině. Původní francouzské tituly lze snadno dohledat v bibliografiích Bourdieuho prací (např. Sapiro, 2020, s. 897–917).

- Bourdieu, P. (1991a). Genesis and structure of the religious field. *Comparative Social Research*, 13(1), 1–44. (Pův. vyd. 1971)
- Bourdieu, P. (1991b). *The political ontology of martin heidegger*. Polity Press. (Pův. vyd. 1988)
- Bourdieu, P. (1991c). *Language and symbolic power*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (1993a). *Sociology in question*. Sage. (Pův. vyd. 1980)
- Bourdieu, P. (1993b). *The field of cultural production*. Columbia University Press.
- Bourdieu, P. (1995). Sociální prostor a symbolická moc (přel. A. Lhotová a H. Prousková). In F. Mayer, V. Hubinger a L. Bazac-Billaud (eds.), *Antologie francouzských společenských věd: antropologie, sociologie, historie*. Cahiers du CEFRES No. 8 (s. 213–233). CEFRES. (Pův. vyd. 1987)
- Bourdieu, P. (1996). *The state nobility: Elite schools in the field of power*. Polity Press. <https://doi.org/10.1515/9781503615427> (Pův. vyd. 1989)
- Bourdieu, P. (1997). Passport to Duke. *Metaphilosophy*, 28(4), 449–455. <https://doi.org/10.1111/1467-9973.00072>
- Bourdieu, P. (1998a). *Teorie jednání* (přel. V. Dvořáková). Karolinum. (Pův. vyd. 1994)
- Bourdieu, P. (1998b). *Acts of resistance: Against the new myths of our time*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (1999a). The social conditions of the international circulation of ideas. In R. Shusterman (ed.), *Bourdieu: A critical reader* (s. 220–228). Blackwell. (Pův. vyd. 1990)
- Bourdieu, P. et al. (1999b). *The weight of the world: Social suffering in contemporary society*. Polity Press. (Pův. vyd. 1993)
- Bourdieu, P. (2000a). Prednáška o prednáške (přel. M. Kanovský). *Filozofia*, 55(5), 424–438. (Pův. vyd. 1982)
- Bourdieu, P. (2000b). *Nadvláda mužů* (přel. V. Dvořáková). Karolinum. (Pův. vyd. 1998)
- Bourdieu, P. (2002a). Reprodukční strategie a formy nadvlády (přel. K. Dohnalová). *SPFSSBU – Sociální studia* (8), 77–91. (Pův. vyd. 1994)
- Bourdieu, P. (2002b). *O televizi* (přel. N. Obrtelová). Doplněk. (Pův. vyd. 1996)
- Bourdieu, P. (2003a). *Firing back: Against the tyranny of the market 2*. Verso. (Pův. vyd. 2001)
- Bourdieu, P. (2003b). Zúčastněná objektivace: Huxleyho přednáška (přel. K. Weisssová). *Biograf*, 10(30), 3–17. (Pův. vyd. 2003)
- Bourdieu, P. (2004). *Science of science and reflexivity*. Polity Press. (Pův. vyd. 2001)
- Bourdieu, P. (2005). *The social structures of the economy*. Polity Press. (Pův. vyd. 2000)
- Bourdieu, P. (2008). *The bachelors' ball: The crisis of peasant society in Béarn*. University of Chicago Press. (Pův. vyd. 2002)
- Bourdieu, P. (2010). *Pravidla umění: Vznik a struktura literárního pole* (přel. P. Kyloušek a P. Dytrt). Host. (Pův. vyd. 1992)
- Bourdieu, P. (2011). Champ du pouvoir et division du travail de domination. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2011(5)/(190), 126–139. <https://doi.org/10.3917/arss.190.0126>
- Bourdieu, P. (2012). *Sociologické hledání sebe sama* (přel. J. Klokočková). Doplněk. (Pův. vyd. 2004)
- Bourdieu, P. (2013). Chvála sociologie (přel. J. Fulka). *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(1), 141–148.
- Bourdieu, P. (2014a). *Co se chce říct mluvením: Ekonomie jazykové směny* (přel. M. Pokorný). Karolinum. (Pův. vyd. 1982)
- Bourdieu, P. (2014b). *On the state: Lectures at the collège de France, 1989–1992*. Polity Press. (Pův. vyd. 2012)
- Bourdieu, P. (2017a). *Manet: A symbolic revolution*. Polity Press. (Pův. vyd. 2013)
- Bourdieu, P. (2017b). *Anthropologie économique. Cours au Collège de France (1992–1993)*. Raisons d'Agir/Seuil.
- Bourdieu, P. (2019a). *Classification struggles: General sociology, volume 1 (1981–1982)*. Polity Press. (Pův. vyd. 2015)

- Bourdieu, P. (2019b). *Habitus and field: General sociology, volume 2 (1982–1983)*. Polity Press. (Pův. vyd. 2015)
- Bourdieu, P. (2021). *Forms of capital: General sociology, volume 3: Lectures at the Collège de France 1983–84*. Polity Press. (Pův. vyd. 2016)
- Bourdieu, P. (2022a). *Principles of vision, volume 4: General sociology*. Polity Press. (Pův. vyd. 2016)
- Bourdieu, P. (2022b). *Microcosmes: Théorie des champs*. Liber/Raisons d'Agir.
- Bourdieu, P. (2022c). *L'Intérêt au désintéressement. Cours au Collège de France (1987–1989)*. Raisons d'Agir/Seuil.
- Bourdieu, P. (2022d). *Retour sur la réflexivité*. Éditions EHESS.
- Bourdieu, P. (2023a). *Pascalovské meditace* (přel. J. Petříček). Karolinum. (Pův. vyd. 1997)
- Bourdieu, P. (2023b). *Impérialismes: Circulation internationale des idées et luttes pour l'universel*. Raisons d'Agir.
- Bourdieu, P., Boltanski, L., Castel, R., Chamboredon, J.-C. a Schnapper, D. (1990). *Photography: A middle-brow art*. Polity Press. (Pův. vyd. 1965)
- Bourdieu, P., Chamboredon, J.-C. a Passeron, J.-C. (1991). *The craft of sociology: Epistemological preliminaries*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110856460> (Pův. vyd. 1968)
- Bourdieu, P., Darbel, A., Rivet, J.-P. a Seibel, C. (1963). *Travail et travailleurs en Algérie*. Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783112466544>
- Bourdieu, P., Darbel A. et al. (pseud. Darras). (1966). *Le Partage des bénéfices. Expansion et inégalité en France*. Minuit.
- Bourdieu, P., Darbel, P., Schnapper, D. (1991). *The love of art: European art museums and their public*. Polity Press. (Pův. vyd. 1969)
- Bourdieu, P. a Delsaut, Y. (1975). Le couturier et sa griffe: contribution à une théorie de la magie. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1(1), 7–36. <https://doi.org/10.3406/arss.1975.2447>
- Bourdieu, P. a Kraus, B. (1991). Meanwhile I have come to know all the diseases of sociological understanding. In P. Bourdieu, J.-C. Chamboredon a J.-C. Passeron, *The craft of sociology: Epistemological preliminaries* (s. 247–259). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110856460.247>
- Bourdieu, P. a Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. Sage. (Pův. vyd. 1970)
- Bourdieu, P. a Passeron, J.-C. (1979). *The inheritors: French students and their relation to culture*. University of Chicago Press. (Pův. vyd. 1964)
- Bourdieu, P. a Sayad, A. (2020). *Uprooting: The crisis of traditional agriculture in Algeria*. Polity Press. (Pův. vyd. 1964)
- Bourdieu, P. a Wacquant, L. J. D. (1992). *An invitation to reflexive Sociology*. University of Chicago Press.
- Brubaker, R. (1993). Social theory as habitus. In C. Calhoun, E. LiPuma a M. Postone (eds.), *Bourdieu: Critical perspectives* (s. 212–234). University of Chicago Press.
- Camic, C. (2014). Periphery toward Center and Back: Scholarship on the History of Sociology, 1945–2012. In R. E. Backhouse a P. Fontaine (eds.), *A historiography of the modern social sciences* (s. 99–143). Cambridge. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139794817.004>
- Cartwright, N. (2020). Middle-range theory. *Theoria: An International Journal for Theory, History and Foundations of Science*, 35(3), 269–323. <https://doi.org/10.1387/theoria.21479>
- Connell, R. W. (2007). *Southern theory. The global dynamics of knowledge in social science*. Polity Press. <https://doi.org/10.4324/9781003117346>
- Dopita, M. (2013). Recepte díla Pierra Bourdieua v české/slovenské sociologii. In M. Tížik (ed.), *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum* (s. 277–295). Sociologický ústav SAV.

- Dubet, F. (2007). Why Remain 'Classical'? *European Journal of Social Theory*, 10(2), 247–260. <https://doi.org/10.1177/1368431007078891>
- Fabiani, J.-L. (2021). *Pierre Bourdieu. A heroic structuralism*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004442610> (Pův. vyd. 2016)
- Fournier, M. (2002). Reflections on the legacy of Pierre Bourdieu. *The Canadian Journal of Sociology/Cahiers canadiens de sociologie*, 27(4), 577–581. <https://doi.org/10.2307/3341592>
- Fournier, M. (2022). Pierre Bourdieu and his legacy. In G. Delanty a S. P. Turner (eds.), *Routledge international handbook of contemporary social and political theory* (2. vyd.) (s. 49–59). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003111399-3>
- Hedström, P. (2005). *Dissecting the social: On the principles of analytical sociology*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488801>
- Hedström, P. a Swedberg, R. (1998). Social mechanisms: An introductory essay. In P. Hedström a R. Swedberg (eds.), *Social mechanisms: An analytical approach to social theory* (s. 1–31). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511663901.001>
- Heilbron, J. (2011). Practical Foundations of Theorizing in Sociology: The Case of Pierre Bourdieu. In Ch. Camic, N. Gross a M. Lamont (eds.), *Social knowledge in the making* (s. 181–205). University of Chicago Press.
- Heinich, N. (2007). *Pourquoi Bourdieu*. Gallimard.
- Horák, P. (1986). Pierre Bourdieu: sociologie praxe a její některé teoretické předpoklady. *Sociológia*, 18(5), 589–599.
- Hyánková, T. (2013). Pierre Bourdieu a Kabylové: Idealizace, identifikace, instrumentalizace? *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(1), 101–122. <https://doi.org/10.13060/00380288.2013.49.1.05>
- Jeřábek, H. (2022). How empirical social research gained ascendancy in post-war France. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 58(3), 235–255. <https://doi.org/10.13060/csr.2021.044>
- Joly, M. (2012). *Devenir Norbert Elias. Histoire croisée d'un processus de reconnaissance scientifique: la réception française*. Fayard.
- Joly, M. (2022). *La sociologie réflexive de Pierre Bourdieu*. CNRS Éditions. (Pův. vyd. 2018 pod názvem *Pour Bourdieu*)
- Katrnák, T. (2005). *Třídní analýza a sociální mobilita*. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Kauppi, N. a Swartz, D. (2015). Global Bourdieu. *Comparative Sociology*, 14(4), 565–586. <https://doi.org/10.1163/15691330-12341358>
- Kilminster, R. (1998). *The sociological revolution: From the enlightenment to the global age*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203029695>
- Korom, P. (2020). The prestige elite in sociology: toward a collective biography of the most cited scholars (1970–2010). *The Sociological Quarterly*, 61(1), 128–163. <https://doi.org/10.1080/00380253.2019.1581037>
- Lamont, M. (2012). How has Bourdieu been good to think with? The case of the United States. *Sociological Forum*, 27(1), 228–237. <https://doi.org/10.1111/j.1573-7861.2011.01309.x>
- Latour, B. (1996). *Aramis, or the love of technology*. Harvard University Press. (Pův. vyd. 1993)
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199256044.001.0001>
- Lindemann, G. (2011). On Latour's social theory and theory of society, and his contribution to saving the world. *Human Studies*, 34, 93–110. <https://doi.org/10.1007/s10746-011-9178-9>
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. Enlarged Edition. Free Press.
- Mills, Ch. W. (1968). *Sociologická imaginace*. Mladá fronta. (Pův. vyd. 1959)

- Mišovič, J. (2023). Teorie sociálních polí P. Bourdieuho – inspirace pro identifikaci podobných fenoménů. *Sociológia*, 55(3), 320–340. <https://doi.org/10.31577/sociologia.2023.55.3.12>
- Mouzelis, N. (2008). *Modern and postmodern social theorizing*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511811418>
- Outhwaite, W. (2009). Canon formation in late 20th-century British sociology. *Sociology*, 43(6), 1029–1045. <https://doi.org/10.1177/0038038509345696>
- Parsons, T. (1951). *The social system*. The Free Press.
- Petrusek, M. (2000). Pierre Bourdieu – od Kabylů k „velké sociologické teorii“. In P. Bourdieu, *Nadvláda mužů* (s. 113–137). Karolinum.
- Pinto, L. (1998). *Pierre Bourdieu et la théorie du monde social*. Albin Michel.
- Růžička, M. a Vašát, P. (2011). Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus. *AntropoWebzin*, 7(2), 129–133.
- Salle, G. (2016). Théorie des champs, prison et pénalité: Vers la construction du „champ pénitentiaire“. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2016(3) (N° 213), 4–19. <https://doi.org/10.3917/arss.213.0004>
- Sapiro, G. (ed.). (2020). *Dictionnaire international Bourdieu*. CNRS Éditions. <https://doi.org/10.4000/books.psorbonne.87105>
- Swedberg, R. (2012). Theorizing in sociology and social science: Turning to the context of discovery. *Theory and Society*, 41(1), 1–40. <https://doi.org/10.1007/s11186-011-9161-5>
- Swedberg, R. (2020). On the use of abstractions in sociology: The classics and beyond. *Journal of classical sociology*, 20(4), 257–280. <https://doi.org/10.1177/1468795X1986>
- Sztompka, P. (1986). *Robert K. Merton: An intellectual profile*. Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-18160-5>
- Tížik, M. (ed.). (2013). *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum*. Sociologický ústav SAV.
- Turner, J. H. (2012). *Contemporary sociological theory*. Sage.
- van den Berg, A. (1998). Is sociological theory too grand for social mechanisms? In P. Hedström a R. Swedberg (eds.), *Social mechanisms: An analytical approach to social theory* (s. 204–237). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511663901.009>
- Verter, B. (2003). Spiritual capital: Theorizing religion with Bourdieu against Bourdieu. *Sociological Theory*, 21(2), 150–174. <https://doi.org/10.1111/1467-9558.00182>
- Wacquant, L. (2013). Symbolic power and group-making: On Pierre Bourdieu's reframing of class. *Journal of Classical Sociology*, 13(2), 274–291. <https://doi.org/10.1177/1468795X12468737>
- Znaniecki, F. (1934). *The method of sociology*. Farrar & Rinehart.

„Vím, že jsou tam inteligentní lidi.“ Volba soukromé školy rodiči jako investice do sociálního kapitálu*

KATEŘINA LOJDOVÁ^❶, BEATRICE-ELENA CHROMKOVÁ MANEA^{❷**}

^❶Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

^❷Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

‘I Know There Are Smart People There’ – Private Schools as an Investment in Children’s Social Capital

Abstract: The rapid growth of private schools in the Czech Republic raises the issue of equal access to education. Czech research on external differentiation in education has mainly focused on multi-year gymnasiums, while private schools have not yet received the same attention. Private schools in the Czech Republic tend to appeal to middle-class parents with liberal views and an orientation towards personal development. Our research focuses on the choice of a private school from the perspective of students’ parents. The research question was: How are the advantages of private school for their child constructed in the narratives of students’ parents? We chose a narrative research design. Twelve parents of students from two private schools were the participants in our research. In contrast to existing research, which has focused mainly on the importance of social capital in relation to the reproduction of social inequalities, our research focuses more on the importance of social capital in the education process itself. Our research results show that parents of students place greater emphasis on the social capital associated with private schools than academic skills. At the same time, they understand social capital as both a tool and a goal of education. In the narratives of the parents, a theme that surfaced in the parents’ narratives was the reproduction of educational inequalities. Parents consider this issue through the reasons they give to justify using a private school. Parents generally do not regard private schools in the education system as a very good solution but consider it good for their children, especially in terms of the individual support provided to students.

Keywords: alternative school, private school, narrative research, social capital, students’ parents

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2025, Vol. 61, No. 4: 375–399

Zveřejněno online: 6. června 2024, <https://doi.org/10.13060/csr.2024.017>

* Článek byl podpořen v rámci projektu Grantové agentury ČR s názvem Narativní identity aktérů ve vzdělávání na soukromých alternativních školách (GA20-12828S). Poděkování patří doc. Mgr. Lucii Jarkovské, Ph.D., za konzultaci tématu a vnesení jejího expertního pohledu z výzkumu soukromého školství. Dále pak anonymním recenzentům, jejichž kritické vhledy a rozšiřující interpretace byly využity při přepracování textu.

** Korespondenci posílejte na adresu: doc. Mgr. Kateřina Lojdová, Ph.D., Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Poříčí 31, Brno 639 00, e-mail: lojdova@ped.muni.cz.

Vzdělávání lze chápat jako jeden z prostředků vzestupné sociální mobility (Keller a Tvrdý, 2008), avšak zároveň se ve vzdělávacím systému sociální nerovnosti také dále reprodukuji. K reprodukci sociálních nerovností přispívá podle některých autorů vnější diferenciaci ve vzdělávání a celková selektivita českého vzdělávacího systému (Matějů a Straková, 2003). Ta je reprezentována zejména víceletými gymnázii jakožto alternativou k běžným základním školám (Matějů a Straková, 2003; Sucháček, 2014). Zatímco veřejný vzdělávací sektor včetně víceletých gymnázií je dlouhodobě předmětem výzkumného zájmu zejména ve vztahu k nerovnostem ve vzdělávání (Katrňák, 2004; Matějů a Straková, 2003; Matějů et al., 2003, 2010; Rabušicová, 2013), soukromým školám u nás doposud taková pozornost věnována nebyla.

V roce 1995 MŠMT registrovalo 81 soukromých škol, v roce 2020 už to bylo 239 soukromých škol (msmt.cz). V ČR byl zájem o zakládání soukromých škol v posledních letech natolik výrazný, že MŠMT přistoupilo k omezení v jejich registraci, což vyvolalo bouřlivou diskusi o spravedlnosti ve vzdělávání, kterou argumentovali jak zastánci, tak i odpůrci soukromých škol (Jarkovská, 2018). Fenomén soukromých škol přináší novou selektivu do vzdělávacího systému. Reprezentuje důraz na racionální rodičovskou volbu jako součást širšího trendu uplatňování logiky trhu ve vzdělávání (Jarkovská, 2018). Právě optikou rodičovské volby se snažíme porozumět soukromým školám a tomu, jakou hodnotu dle rodičů tyto školy přinášejí jejich dětem oproti školám státním.

Volba školy rodiči žáků

Rodiče, kteří nechtějí, aby jejich dítě bylo vzděláváno ve státním vzdělávacím systému, mají dvě možnosti. Buď budou dítě vzdělávat doma, nebo vstoupí do některé ze soukromých škol. Obě cesty lze chápat jako alternativní a motivace pro ně jako v mnoha ohledech obdobné. Kromě nespokojenosti se státními školami je to i odlišná hodnotová orientace rodiny (srov. Kostecká et al., 2023). Proces rozhodování o výběru soukromé školy se může u jednotlivých rodičů lišit, protože významnou roli hrají individuální preference. Na rozhodování rodičů při výběru soukromé školy pro jejich děti má vliv řada faktorů (akademická pověst, velikost třídy, rozmanitost mimoškolních aktivit atd.).

Rostoucí poptávka po individuálních a soukromých formách vzdělávání je patrná i v mezinárodním kontextu. Dle výzkumů v USA možnost výběru školy vede například k větší otevřenosti škol vůči rodičům a jejich požadavkům (Chubb a Moe, 2011), stejně jako ke školní úspěšnosti žáků (Cookson, 2002; Keating, 2015). Výzkum školní úspěšnosti na soukromých školách však nepřináší jednoznačné výsledky. Například Martin a Dunlop (2019) a West a Woessmann (2010) zjistili lepší vzdělávací výsledky žáků soukromých škol, zatímco Ryan (2014) a Smith-Wooley et al. (2018) zjistili opak.

Tvrzení, že žáci ze soukromých středních škol jsou úspěšnější oproti žákům státních středních škol, pravděpodobně vychází ze zjištění, že žáci ze soukromých

škol častěji studují na univerzitě (Marks, 2009). Tyto rozdíly ve výsledcích mezi žáky navštěvujícími státní a soukromé školy však lze většinou přičíst rozdílům v sociálním prostředí, ze kterého žáci vycházejí (Dronkers a Robert, 2008). Von Stumm a Plomin (2021) ukazují, že tyto rozdíly ve studijní úspěšnosti jsou spíše způsobeny efektem výběru žáků do soukromých škol než školami samotnými.

Kromě akademických výstupů berou rodiče žáků při volbě školy v potaz neakademické výstupy, které souvisejí s pohodou (Chen et al., 2021; Sullivan et al., 2021) či s duševním zdravím (DeAngelis a Dills, 2021). DeAngelis a Dills (2021) tvrdí, že výběr školy může jednoduše nabídnout lepší shodu mezi školami a potřebami a zájmy žáků, např. žák, který je ve státní škole šikanován za to, že se zajímá o umění, by se mohl lépe hodit na soukromou školu s uměleckým zaměřením.

Výzkum zejména z USA na jednu stranu ukazuje, že žáci soukromých škol zažívají méně šikany a potyček a více respektujícího chování (Farina, 2019; Schwalbach a DeAngelis, 2020). Na druhou stranu, konkurenční povaha některých výběrových škol může vést k vyšší úrovni stresu a nižšímu sebevědomí žáků (DeAngelis a Dills, 2021).

Tyto faktory mohou podpořit zájem rodičů o soukromé školy, nicméně výzkumná evidence o nich je nejednoznačná. Nejednoznačnost výsledků výzkumu o srovnání akademických a neakademických výstupů v soukromém versus státním sektoru vzdělávání nás také vede k potřebě blíže prozkoumat volbu soukromé školy rodiči.

Soukromé školy v České republice

Již období první republiky přineslo naději, že se československé školství bude modernizovat a progresivně vyvíjet. Příkladem může být reformátor Václav Příhoda (1889–1979), který nejen navrhl, ale i ověřoval řadu přístupů, které v posledních desetiletích v českých školách zase objevujeme (např. problémová a projektová výuka, daltonský plán, diferenciací učebních úkolů či výukových metod) (Cách a Váňová, 2000). Další historický vývoj nepřál rozvoji těchto myšlenek ani vzniku soukromých škol. Až devadesátá léta 20. století umožnila pluralitu ve vzdělávacím systému, která se týká nejen výuky, ale i toho, kdo může školy zřizovat. Alternativním a soukromým školám se pak začali věnovat přední odborníci z pedagogických věd (Pol, 1995; Průcha, 1994; Rýdl, 1994; Svobodová a Jůva, 1996).

V současnosti je v České republice široká paleta soukromých škol. Zjednodušeně můžeme shrnout, že dostupné jsou jak školy uplatňující etablovaný alternativní pedagogický směr (např. pedagogiku montessori nebo waldorfskou pedagogiku), tak i školy využívající eklektické principy definované zakladateli školy. Hranice mezi soukromými a státními školami je přitom propustná i v tom smyslu, že některé prvky alternativ se dostávají do státních škol (např. prvky daltonského plánu nebo montessori) a že státní školy nabízejí různé extrakurikulární placené aktivity. Dělicí čára mezi státními a soukromými školami je tak

v mnoha ohledech poněkud neostrá a volba školy rodiči často neprobíhá primárně mezi státní a soukromou institucí, nýbrž mezi konkrétními školami, např. dle míry sociální či etnické rozmanitosti (Smith Slámová, 2021), případně jako volba mezi školou běžnou a výběrovou (Smith Slámová, 2022).

Výběr soukromých škol pro účely tohoto výzkumu je veden tím, že soukromé školy explicitně definují svoji odlišnost, a také tím, že se kolem soukromých škol koncentruje specifický segment rodičů (střední třída, orientace na osobnostní rozvoj, liberální názory) (Jarkovská, 2018).

Odklon rodičů od státem organizovaných forem vzdělávání je podpořen širokou nabídkou soukromých škol. Zároveň je možné chápat nárůst počtu soukromých škol jako reakci na poptávku rodičů. Soukromé školy jsou totiž více otevřené požadavkům rodičů (Jarkovská, 2018). Vzniká tak riziko vytvoření paralelních vzdělávacích systémů, z nichž ten progresivnější je dostupný pouze těm lépe ekonomicky situovaným (Jarkovská, 2018). Kašćák et al. (2022) uvádějí, že u rodičů s vysokým sociálním a kulturním kapitálem lze obecně předpokládat vyšší míru kritičnosti a nedůvěry k centrálním autoritám. Volba soukromé školy tak může vycházet i z apriorního odmítnutí státního školství, bez ohledu na kvalitu konkrétní školy. Podle výzkumu Jarkovské (2020) se volba školy stává pro tyto rodiče něčím jako morální povinností, neboť dobrý rodič má za povinnost vybrat svému dítěti dobrou školu. Rodiče však nemusí chápat volbu „dobré školy“ jen jako povinnost, ale i jako své právo. Lareau (1987) uvádí, že intenzivní rodičovské strategie střední třídy vytvářejí v dětech „pocit nároku“ (entitlement), který lze využít k získání výhod ve školách a jiných institucionálních zařízeních. Výzkumy referují o socioekonomickém statusu a s ním souvisejícím sociálním a kulturním kapitálu rodin kolem soukromých škol. Na příkladu lesních mateřských škol, ve kterých pro některé žáky cesta soukromým vzdělávacím systémem začíná, Jarkovská (2020) ilustruje, že zatímco ve státních školách jsou zastoupeni žáci z rozmanitého sociokulturního prostředí, lesní školka oslovuje úzký segment rodičů. Je otevřena pouze těm, kteří mají dostatečný finanční, kulturní a sociální kapitál. Rodiče také sdílejí určitý pohled na svět a způsob výchovy a vzdělávání dětí. Koncept sociálního kapitálu se tak ukazuje jako významný pro porozumění pluralizaci vzdělávacího systému.

Sociální kapitál a rodiče žáků soukromých škol

„Sociální kapitál“ se poprvé objevil v knize vydané v roce 1916 ve Spojených státech amerických, která se zabývala tím, jak by sousedé měli společně dohlížet na školy. Hanifan (1916, s. 130) odkazuje na sociální kapitál jako „na majetek, který něco znamená pro většinu každodenního života lidí: konkrétně dobrou vůli, přátelství, soucit a společenský styk mezi jednotlivci a rodinami, které tvoří sociální jednotku“. OECD (2001, s. 41) definuje sociální kapitál jako „sítě se sdílenými normami, hodnotami a porozuměním, které usnadňují spolupráci v rámci skupiny nebo mezi skupinami“.

Coleman (1988) definuje sociální kapitál dvěma společnými elementy: skládá se z některého aspektu sociálních struktur a usnadňuje určitá jednání aktérů uvnitř struktury. Stejně jako ostatní formy kapitálu je i sociální kapitál produktivní, umožňuje dosáhnout určitých cílů, které by za jeho absence nebyly možné. Coleman (1988) nabízí jako příklady indikátorů sociálního kapitálu například očekávání rodičů o vzdělávání jejich dětí, množství času, které děti věnují hororům s rodiči o svých osobních zkušenostech, či vztahy mezi rodiči a institucí.

Bourdieu (1986, s. 248) označuje sociální kapitál jako „souhrn skutečných nebo potenciálních zdrojů, které jsou spojeny s vlastnictvím trvalé sítě více či méně institucionalizovaných vztahů vzájemného poznávání a uznávání, které každému z jeho členů poskytují zázemí kolektivně vlastněného kapitálu“. Fukuyama (1999), stejně jako Putnam (2000) obrací svoji pozornost na hodnoty a tvrdí, že sociální kapitál je soubor „neformálních hodnot nebo norem sdílených mezi členy skupiny, který jim umožňuje vzájemně spolupracovat. Pokud členové skupiny očekávají, že se ostatní budou chovat spolehlivě a čestně, pak si začnou navzájem důvěřovat. Důvěra působí jako mazivo, díky němuž každá skupina nebo organizace fungují efektivněji.“ (Fukuyama, 1999, s. 16)

Formy sociálního kapitálu lze rozdělit do tří hlavních kategorií (Sabatini, 2007):

- a) svazující: spojuje lidi na základě pocitu společné identity („lidé jako my“) – jako jsou rodina, blízcí přátelé nebo lidé, kteří sdílejí naše hodnoty;
- b) přemosťující: spojení, která se táhnou za sdíleným pocitem identity, například k vzdáleným přátelům, známým, kolegům a spolupracovníkům;
- c) spojující: spojuje osoby nebo skupiny nahoru nebo dolů ve společenském žebříčku.

Sociální kapitál může být popsán i jako investice do sociálních vztahů, která dává jednotlivcům k dispozici zásobu zdrojů zvyšující návratnost z individuálního a společného úsilí (viz např. Warren, 2008). V tomto smyslu lze tvrdit, že sociální kapitál je soukromý statek v tom smyslu, že je nahromaděn jednotlivci. Ovšem má i některé veřejné konotace, protože výnosy jsou také vázány na skupiny a sítě, k nimž jedinec patří, v našem pojetí na vzdělávací instituci, kterou děti navštěvují.

Frekvence kontaktů zvyšuje sociální kapitál, protože opakování interakcí je rozhodujícím prvkem reciprocity mezi jednotlivci. Co se týče povahy vztahů, jejich homogenita naznačuje, že jednotlivci sdílejí některé společné hodnoty, což vede k akumulaci sociálního kapitálu. Hierarchizace cílů ve skupině může definovat skupinovou identitu, která je posilována také homogenitou jednotlivců.

Výzkumy hojně realizované zejména od sedmdesátých let 20. století ukazují, že sociální nerovnosti jsou reprodukovány skrze nerovný přístup ke vzdělávání ve vztahu k socioekonomickému zázemí žáků (Bourdieu a Passeron, 1990; Coleman 1988). Raudenbush a Eschmann (2015) upozorňují, že školy podporují různé akademické i neakademické dovednosti žáků podle toho, jaké jsou žáci předurčeni hrát role ve společnosti. Například žáci orientovaní na budoucí vyso-

koškolské studium rozvíjejí v předchozích stupních vzdělávání zvidavost, kreativitu a vedení. Žáci, kteří nejsou vázáni na vysokou školu, se učí být dochvilní, dodržovat pravidla a snášet opakující se úkoly. Reprodukce sociálního a kulturního kapitálu ve vzdělání je tak nosným tématem nejen v sociologii vzdělávání, byť zaznívá kritika například ve vztahu k tomu, že teorie podrobněji nepopisuje konkrétní praktiky ve školách či že nahlíží na všechny zúčastněné aktéry (učitelé, žáci, rodiče) jako na pasivní objekty utvářené kapitálem (Mehan, 1992). Náš výzkum primárně nesměruje k teorii reprodukce sociálních nerovností skrze soukromé školy (byť se odehrává v jejím kontextu), nýbrž k perspektivě klíčových aktérů volby školy, tedy rodičů žáků. Využívá přitom koncept sociálního kapitálu, který je významný nejen na vstupu do soukromých škol, nýbrž i jako součást školního vzdělávání.

Metodologie

Výzkumný kontext a výzkumná otázka

Naše výzkumná otázka zněla: *Jak je v narrativech rodičů žáků konstruován přínos soukromé školy pro jejich dítě?*

S naším výzkumným týmem jsme zvolili dvě soukromé školy. Kritéria pro volbu škol byla následující: (1) školy se nacházejí na Moravě (z důvodu jejich dostupnosti výzkumníky); (2) školy jsou registrovány MŠMT a realizují jak primární, tak i nižší sekundární stupeň vzdělávání (ISCED 1 a 2); (3) školy jsou ochotné participovat na širším výzkumném projektu.

Do výzkumu tak byly zahrnuty školy Pampelišková a Levandulová. Do vzorku jsme vybrali školy, které se odlišují v několika kritériích, abychom zahrnuli širší spektrum soukromých škol a rodičů. Školy se liší svou tradicí (škola Pampelišková má delší tradici), výší školného (škola Levandulová má vyšší školné) a kurikulem (škola Pampelišková se zaměřuje na mezinárodně etablované kurikulum, škola Levandulová se nehlásí ke konkrétnímu směru a její kurikulum je více eklektické). Přestože kontextové informace o školách považujeme za důležité, dovoluujeme si je zde z důvodu anonymizace dat omezit. Na Pampeliškové se školné pohybovalo v rozmezí 5 000 – 10 000 Kč, na Levandulové v rozmezí 15 000 – 25 000 Kč. Škola Pampelišková je založena na etablovaném programu Začít spolu, který staví na plánech osobního rozvoje, spoluúčasti rodičů či začlenění žáků se zdravotním postižením i mimořádně nadaných. Začít spolu má v ČR tradici již od roku 1994. Levandulová nabízí eklektické kurikulum, které podporuje rozmanitost, vnitřní motivaci a spolupráci mezi školou, rodinou a širší komunitou. Z hlediska principů Pampelišková akcentuje zapojení rodičů a žáků do plánování a projektů a také do tvorby pravidel. Levandulová pak zmiňuje například respekt, osobní úspěch pro sebe i komunitu či odpovědnost. Výběr škol tak kopíruje jednoduché dělení soukromých škol na etablované směry (Pampelišková) a eklektické směry (Levandulová).

Výzkumný vzorek

Do výzkumu jsme zařadili rodiče, kteří mají alespoň jedno dítě na jedné ze zkoumaných škol. Kritériem výběru nebyl gender ani vzdělání rodičů. Gender rodičů ve vzorku je tak rozmanitý, nicméně vzdělání uváděli všichni vysokoškolské, což vzhledem ke stávajícím poznatkům o soukromých školách není překvapivé. Také na SES jsme nahlédli perspektivou rodičů, tedy jak oni sami charakterizují svoji rodinu. Z hlediska SES je také důležité zmínit, že většina rodin je úplných. Vzorek jsme konstruovali metodou sněhové koule, kterou jsme započali na obou školách s pomocí učitelů. Učitelé nám předali kontakty na rodiče žáků 4. a 7. tříd, které jsme oslovili. Důvodem bylo, že tyto třídy pokrývají první a druhý stupeň vzdělávání, že rodiče pravděpodobněji mají za sebou delší vzdělávací historii ve škole a také to, že v těchto třídách probíhal návazný výzkum¹. Ti rodiče, kteří měli zájem na výzkumu participovat, doporučovali další rodiče do výzkumu, a to i rodiče žáků z jiných tříd. Do výzkumu jsme zahrnuli všechny participanty, kteří splňovali naše kritéria a měli zájem participovat.

Do vzorku bylo zahrnuto 12 rodičů, jejichž přehled je uveden v Tabulce 1. Nepovažujeme za nutné rovnoměrné zastoupení rodičů z obou škol ve vzorku, neboť cílem našeho výzkumu není školy porovnat, nýbrž referovat o narativech rodičů vzhledem k fenoménu volby soukromé školy. Zvoleným designem výzkumu byl narativní výzkum.

Narativní výzkum

Vycházíme z tvrzení, že jedinec konstruuje minulé události a jednání v narativech, aby dal najevo určitou identitu a způsob i výsledek tvorby svého života (Čermák, 2002). Cílem narativního výzkumu je odhalit a pochopit základní významy a vzorce a je zvláště užitečný pro studium subjektivní a kontextuální povahy lidských zkušeností. Proto jsou narativy participantů pro nás oknem nejen do jejich zkušeností, ale také do interpretací těchto zkušeností.

Podle Cathy Riessman (2008) narativní výzkum zahrnuje širokou škálu přístupů, které se liší teoretickými perspektivami, epistemologickými pozicemi, výzkumnými otázkami, typem dat, a dokonce i definicí narativu. Liebllich et al. (1998) uvádějí, že termín narativní výzkum lze v nejširším slova smyslu aplikovat na jakoukoli studii, která používá nebo analyzuje narativní materiál. Příběh nebo narativ mohou být předmětem výzkumného zájmu (např. životní příběh), narativní perspektiva může být akcentována ve výzkumné metodě (např. narativní rozhovor) či metodě analýzy dat (narativní analýza). Použili jsme narativní data a naše analýza byla inspirována narativním výzkumem podle De Finy (2003). Narativy chápeme nejen jako příběhy, které mají sekvenční a časové uspořádání, ale také jako texty, které reflektují realitu z pozice vypravěče (srov. De Fina, 2003).

¹ Výzkum v rámci projektu Narativní identity aktérů ve vzdělávání na soukromých alternativních školách (GA20-12828S) dále zahrnoval učitele, ředitele, žáky, pozorování výuky a analýzu dokumentace.

Tabulka 1. Výzkumný vzorek

Přezdívk rodiče	Škola (P – Pampelišková, L – Levandulová)	Pohlaví dítěte	Úroveň vzdělávání	Vnímání SES rodiny
Martina	P	syn 1	4. tř.	Profese jako zdroj štěstí, nikoliv primárně peněz.
	P	syn 2	2. tř.	
Amálie	P	syn	6. tř.	Amálie OSVČ v domácnosti a manžel „workoholik“.
	P	dcera	4. tř.	
Emilie	-	dcera	7. tř. ve státní škole	Pedagogické vzdělání, manžel v IT.
	P	syn	4. tř.	
Ela	P	dcera	4. tř.	„Normální rodina z paneláku.“
	P	syn	2. tř.	
		syn	soukromá MŠ (jiná)	
Elen	L	syn	5. tř.	Rodinná firma na průmyslové stroje. „Nejsme klasická rodina, protože nejsme sezdání. Ale jsme spolu 26 let. Máme dvě děti, měli jsme je v pozdějším věku.“
	L	dcera	2. tř.	
Helena	-	dcera	studuje VŠ	Podnikatelka se zdravotními pomůckami, rozvedená.
	L	syn	4. tř.	
Zdena	L	syn	1. tř.	Rodičovská dovolená, manžel v IT. „Školné je drahé, ale rozhodli jsme se do vzdělávání investovat.“
	-	syn	batole	
Petr	L	syn	7. tř.	Sebecharakteristika pracovitých rodičů: „Není na ně moc času, oba makáme.“
	L	syn	4. tř.	
Iva	L	syn	5. tř.	Náročné podnikání: „Máme restauraci a bar.“
	L	dcera	1. tř.	
Mirek	L	syn	3. tř.	Programátor, manželka v technické profesi je „orientovaná na tu práci, na ten výkon“.
Dan	L	syn	5. tř.	Finanční analytik a architekt.
	L	dcera	3. tř.	
Lada	L	dcera	4. tř.	Působí v jazycích, manžel v IT, orientace na matematiku.

Metoda sběru dat

Sběr dat probíhal na podzim 2020 a na jaře 2021 prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů inspirovaných narativním výzkumem. Vytvořili jsme scénář polostrukturovaných rozhovorů pokrývajících tři oblasti: vzdělávací příběh rodiče (vlastní biografická zkušenost se vzděláváním), rodiče a vybraná soukromá škola, rodiče a státní školy (obecný pohled rodiče na státní školy, zkušenost dítěte ze státní školy, zprostředkovaná zkušenost od jiných rodičů). Průměrná délka rozhovoru byla 90 minut. Rozhovory s rodiči probíhaly face-to-face nejčastěji v kavárně v blízkosti školy a byly s jejich souhlasem nahrávány. Dále byly přepisovány a pro účely analýzy dat anonymizovány. Údaje získané z rozhovorů mají narativní charakter, protože organizují rodičovské zkušenosti, dávají jim význam (Jackson, 2002) a selektivně z těchto zkušeností čerpají (Presser, 2009).

Metoda analýzy dat

Proces analýzy v rámci narativně orientovaného výzkumu začíná opakovaným čtením analyzovaného textu nejprve bez specifického zaměření na konkrétní aspekty příběhu s cílem vytvoření prvotní celkové představy o analyzovaném příběhu. V rámci analýzy jednoho textu je možné uplatnit různé modely narativní analýzy. V první fázi jsme tedy identifikovali ústřední narativ jednotlivých rodičů. Dále jsme pracovali se zaměřením analýzy na fabuli a syžet. Fabule odhaluje hlavní témata narativů (co se říká) a syžet způsob, jakým se to říká (Chatman, 1978). Při analýze fabule a syžetu jsme využili otevřené kódování, které umožnilo text rozbít na dílčí analytické jednotky a poté je složit novým způsobem. Analýza byla doprovázena konstantní komparací a psaním poznámek, které byly jak analytické (memos), tak i sebereflektivní (Charmaz, 2014; Strauss a Corbin, 1999). Induktivní analýza fabule přinesla hlavní témata, která rodiče od školy očekávají. Dále jsme pokračovali v analýze syžetu v rámci těchto témat. Naše analýza syžetu využila koncept pozicování (De Fina, 2003).

Při analýze pozicování byla zvláštní pozornost věnována lingvistickým prostředkům. Věnovali jsme pozornost zájmenům, neboť ta mohou identifikovat, jak se člověk vztahuje k situaci nebo k objektu (Weller, 2018). Zaměřili jsme se také na další komunikační prostředky (náznaky, asociace, nadsázky, ironie, metafory, eufemismy atd.) (Cazden a Beck, 2003).

Příkladem orientace na lingvistické prostředky může být analýza výroku participantky Heleny: „*dáte svoje dítě rýhovat někomu jinému*“. Chápání vzdělávání jako rýhování odkazuje k výrazné aktivní roli vychovatele a k moci, která je s ní spojena. Z toho dále může vyplývat potřeba kontroly nad tímto procesem. Analýza pozicování byla zaměřena zejména ve vztahu k státnímu a soukromému školství. Rodiče v různých tématech definovali dichotomii s těmito kontrastními póly.

Limity výzkumu

Narativní výzkum naráží na různé metodologické limity. Pokud jde o metodu narativního výzkumu, participantů výzkumu vybírají, co považují za relevantní a co nikoliv (Deppermann, 2013). Je tedy třeba mít na paměti, že vyprávěné příběhy jsou konstrukce reality participanty a že příběhy jsou již samotnou interpretací reality (Riessman, 2008).

Narativ tedy není o mnoho víc než postulát, který se jen těžko vztahuje k nějaké konkrétní praxi člověka (Deppermann, 2013). Na druhou stranu účastník konstruuje minulé události a jedná do osobních narativních jednotek, aby ukázal specifickou identitu a výsledek vytváření svého života (Čermák, 2002).

Význam v narativním výzkumu je chápán jako společný produkt participanta a výzkumníka (Čermák et al., 2007; Hiles a Čermák, 2008). Výzkumník je klíčovým nástrojem výzkumu a jeho výzkumná sebereflexe zahrnuje všímání si vlastních pocitů, postojů, názorů, které se v souvislosti s analyzovaným textem vynořují. Ve výzkumném týmu, který se zabýval všemi aktéry vzdělávání na soukromých školách, jsme reflektovali nejen naše pocity, ale i odbornost a zejména způsob, jakým data interpretujeme.

Validita výzkumu byla často diskutovaným tématem. V kvalitativním výzkumu se validita týká spíše důvěryhodnosti, přenositelnosti, spolehlivosti a potvrditelnosti studie. Existují různé přístupy k validitě v kvalitativním výzkumu, jako je postpozitivistický, konstruktivistický a kritický (Guba a Lincoln, 1994). Naše perspektiva je většinově konstruktivistická, protože věříme v „pluralistické, interpretační, otevřené a kontextualizované pohledy na realitu“ (Creswell a Miller, 2000, s. 125). V konstruktivistickém pojetí je validita často spojena s nepotvrzujícími důkazy, dlouhodobým pobytem v terénu a hlubkovými popisy (Creswell a Miller, 2000). Našli jsme nepotvrzující důkazy například v případech, kdy rodiče zpochybňovali školní komunitu. Také jsme v širším výzkumném týmu strávili čas ve škole pozorováním výuky a vedením rozhovorů s ostatními aktéry pro další výzkumné cíle.

Výsledky

Přínos soukromé školy rodiče konstruují ve dvou hlavních oblastech. První oblast zahrnuje zplnomocnění rodičů žáků do role aktivních agentů ve vzdělávání dětí. Druhá oblast pokrývá sociální prostředí školy charakteristické zejména sociálním kapitálem školy. Výsledková část je proto rozdělena do těchto dvou kapitol.

Rodiče jako aktivní agenti ve vzdělávání dětí

Výběr školy je dlouhodobý proces, který iniciovaly zejména matky z výzkumného vzorku (pouze případ pana Dana je odlišný). Výběr školy úzce souvisí se

sebedefinicí rodiny a výchovy, neboť škola má v perspektivě rodičů s pojetím výchovy v rodině souznít. Druhým pilířem výběru školy je vnímání individuality dítěte a potřeba její holistické podpory. S individuální podporou dítěte začali rodiče již dlouho před začátkem školního vzdělávání a v období vstupu do vzdělávací instituce tak hledají cestu, která bude tento přístup respektovat.

Menší část rodičů vyzkoušela státní školu (L_Petr; L_Iva) a soukromou školu hledala v reakci na nespokojenost se vzděláváním dětí ve státní škole. Významnější roli než negativní zkušenost se školou hraje negativní představa o státní škole, která se však až na výjimky nezakládá na aktuální zkušenosti s českým školstvím. Do představy státní školy se také promítají mýty spojené se školstvím a úzkosti rodičů spojené s dítětem, ale i s nimi samotnými. Případnou nespokojenost dítěte se školou totiž rodiče vnímají jako zdroj vlastní úzkosti. Mnozí proto začínají o alternativní cestě přemýšlet již v raném věku dětí.

Výběru školy u některých rodičů předcházelo zapojení dětí v dětských skupinách a předškolních zařízeních, která jsou součástí soukromé školy. Toto přináší i body pro přijetí do soukromé školy, kde je velká konkurence mezi potenciálními zájemci. Selektace ve vzdělávacím systému tak pro mnohé děti začíná již v batolecím věku a pro jejich rodiče zde začíná legitimizace volby soukromé školy. „*On už v podstatě v té bublině je od té školky, takže mu to přišlo přirozený. Takže on nezná nic jiného.*“ (P_Emilie)

Volbě školy většinou nepředchází představa konkrétního alternativního vzdělávacího směru. Rodiče obcházejí různé školy a rozhodující je pro ně dojem ze školy. Výběr školy tak obnáší velkou časovou investici související se studiem materiálů a návštěvou škol, kterou rodiče narativně konstruují jako nutnou součást svého rodičovství. Oproti tomu konečné rozhodnutí rodičů o výběru školy se v jejich perspektivě odehrálo záhy, v okamžiku, kdy do své zvolené školy vstoupili:

Tak rozdíl byl leckdy už v tom představení se tomu dítěti. Zaprvý, ty učitelky se snížily, že šly na stejnou výšku očí, představily se, vysvětlily, co se bude konat, co to dítě může očekávat, protože dítě bylo úplně v cizím prostředí... A jo, přišlo mi, že už v tom se odráží takový jako partnerský přístup, nebylo to formou testu. Nebylo to formou, tak já se tě teď budu ptát a ty budeš odpovídat, ale bylo to formou různých jakoby herních aktivit na různých stanovištích. (P_Martina)

Vzhledem k přetlaku zájemců o soukromé školy však nejde jen o výběr školy rodiči, ale i o výběr rodičů a jejich dětí školou. Rodiče jsou si toho, že je mezi nimi velká konkurence, vědomi, proto neváhají investovat rozmanité zdroje do toho, aby se dítě do školy vůbec dostalo. Zároveň tuto investici nechápou pouze v materiální rovině (byť tuto bez zpochybňování akceptují), ale zejména v rovině součinnosti rodiny a školy. Deklarují, že jsou připraveni na vzdělávání dětí spolupracovat se školou, a někteří identifikují toto kritériem pro přijetí jako velmi významné (P_Ela).

Věděla jsem, že to je problém tam to dítě dostat, tak jsem šla za paní ředitelkou / panem ředitelem. Ta/ten pak tam, myslím, pro to udělal/a maximum, ptala jsem se jí/ho, jako co pro to můžu udělat, abychom se dostali? A ona/on nám vyloženě řekl/a nabídnout finanční dar ((smích)). Nebo jako nebylo to nic jako pokoutnýho, řekl/a, že to je jako jeden ze způsobů, jak si ti rodiče můžou pomoci. No tak my jsme opravdu psali ještě před zápisem takovej, jakože takzvaný motivační dopis, který taky jako takový snaživější rodiče psali, a nabídli jsme teda jakože sponzorský dar, který jsme teda skutečně škole dali. (P_Amálie)

Samozřejmě se snaží vybírat lidi, kteří budou asi schopni aspoň částečně pochopit tu myšlenku té komunity, že vlastně škola není jenom to, že tam to dítě odložíš a že očekáváš za ty peníze jako službu. (L_Elen)

Dále rodiče počítají s průběžnou podporou školy, nabízí svoje materiální zázemí pro akce školy, svůj volný čas například formou asistování při školních akcích, brigádníci například na školní zahrádce, využívají svoji odbornost pro školu, například pomáhají škole s tvorbou webových stránek, organizují akce pro učitele atd. Nemalá investice zdrojů rodiny je chápána jako investice do rozvoje jejich dětí.

Záměrem rodičů přitom není hledat primárně alternativní školu, ale školu, která se snaží vzdělávání dělat dobře. Obě zkoumané školy jsou tak vnímány jako kompromisní v tom smyslu, že se nejedná jen o radikální alternativu, ale o moderní přístupy ke vzdělávání, které berou v potaz individualitu dítěte a které by mohly být aplikovány i v běžném vzdělávání. *„To není úplná anarchie... v něčem se tam musí dělat věci, který je nebaví... jsou tam nějaký plány, kterých se drží, eh, nedá se těm nepřijemným situacím vyhnout.“* (P_Martina)

Rodiče volí školu s ohledem na vnímání jedinečnosti vlastního dítěte. Rodiče chápou své děti jako individuality a vzdělávání jako nástroj rozvoje individuality. Jde tedy o výběr školy, která bude v perspektivě rodičů vyhovovat právě jejich dítěti. V rozhovorech zaznívají mimořádná nadání dítěte (matematika, jazyky), která má škola rozvíjet, ale také potřeba zvláštní podpory tam, kde má dítě nějaký problém (poruchy, úzkosti).

Denis už v té době uměl velmi dobře anglicky, jako ale tak, že má napsaný v posudku, že je bilingvní dítě nebilingvních rodičů, má to vlastně jako rodný jazyk druhý. (L_Helena)

Starší má absolutně turbomozek jako na matiku a tak dále, prakticky se nemusí učit. (L_Petr)

Rodiče kladou důraz na holistickou podporu individuálních potřeb dítěte. S tím začali již dlouho před začátkem školního vzdělávání a v průběhu školního vzdělávání v tom záměru chtějí pokračovat.

Holistická podpora individuálních potřeb dítěte v rámci soukromé školy je v narativech rodičů spojena také s bezpečím. V kontrastu k soukromým školám

rodiče spojují státní školy s tlakem na výkon, továrním přístupem či s rizikovým chováním, jako je šikana. Vystává i vnímání křehkosti dítěte a možnost rizik, která by vzdělávání neakceptující jeho individualitu přineslo. Státní školy jsou vnímány jako místa, která nedokážou s individualitou dítěte pracovat a kde by se dítě nemuselo cítit bezpečně. Narativ rodiče ochránce tak stojí vedle narativu podporovatele individuálního rozvoje dítěte.

Důležité je, že rodiče chápou dítě jako inteligentní, i když mu něco nejde. Důvěra rodiče v dítě a jeho potenciál rozvíjet se individualizovaným vzděláváním je tak základním stavebním kamenem pro výběr soukromé školy. Úkolem školy je pak dle rodičů podporovat dítě, akceptovat jeho deficity a rozvíjet ho v tom, co ho zajímá. Rodiče netlačí na všeobecný rozvoj, naopak zdůrazňují potřebu identifikovat nadání a pracovat s ním od útlého věku. Upozadění všeobecného vzdělávání je tak významným znakem jejich pojetí vzdělávání, které se dále propisuje do cílů vzdělávání.

A když vidím, jak v tý matematice, která mu úplně nejde, tak někam se posunul, určitě jo, ale tím, že se tomu věnuje, maj tam skupinky, prostě ti, kterým to jde, pak je horší, pak je nejhorší skupinka. Vidím, jak ten učitel, to musí být teda psycho, když ty děcka to nechápou, tak on ty materiály ještě zjednoduší, ještě je zjednoduší, jo, aby to bylo úplně polopatě. (L_Petr)

Můžeme tedy shrnout, že výběr soukromé školy je veden vnímáním individuálních potřeb dítěte, snahou ochránit ho a rozvíjet v souladu s těmito potřebami. Za tímto účelem rodiče neváhají investovat do vzdělávání rozmanité zdroje. Podstatným zdrojem je aktivita a angažovanost rodičů. Rodiče chápou sami sebe jako aktivní agenty ve vzdělávání dětí a hledají školu, která jim nechá dveře otevřené. Volba soukromé školy tak zvýrazňuje a potvrzuje jejich rodičovský status. Rodiče vstupují do školy fyzicky i mentálně. Škola nemá zavřené dveře, takže mohou vstupovat s dětmi do tříd, volně hovořit s učiteli či s jinými žáky.

Vůbec to není tak, že by byla šatna, která už je jako prostor školy a tam už rodiče nesmí, ne prostě, my jsme fakt součástí... [učitel] v podstatě každý den, když může, tak s každým rodičem prohodí jako pár slov... tak si už neumím představit, že bych opravdu dítě ráno v osm vypustila u šatny a odpoledne ve čtyři vyzvedla, a pak se snažila dopátrat, co se ten den dělo. Takhle je to vlastně mnohem jako jednodušší. (P_Ela)

Tato otevřenost přispívá k vnímání otevřenosti školy a neformální komunikaci mezi rodiči a školou. Do kurikulárních aktivit jsou vtaženi vzděláváním pro rodiče, které má také zajistit to, že budou se školou „na stejné vlně“. Význam pro rodiče ve vtažení do dění ve škole má i hodnocení.

Tam v podstatě i třídní schůzky třeba probíhají formou tripartity... jakože vyjadřuje se ke každému sebehodnocení dítěte se vyjadřuje zase rodič, jak to vnímá, a pan

učitel a pak o tom diskutují a třídní schůzky vlastně neprobíhají tak, že by učitel mluvil se mnou jako s rodičem, ale ten učitel mluví s tím dítětem přede mnou, a to dítě prezentuje ty svoje pocity a výsledky, komentuje a tak. (P_Ela)

Kromě toho, že sebehodnocení dětí a slovní hodnocení od učitelů slouží rodičům k hlubšímu vhledu do vzdělávání ve škole, je také v některých rodinách významným prvkem ritualizace. Někteří rodiče chápou setkání nad hodnocením jako „společnou hezkou chvíli“:

Když by přišlo jenom s nějakou známkou, tak bych se to nedozvěděla. Plus vysvětlení samozřejmě taky, tím, že je to dlouhý dopis, [kde] to je dost detailně napsané slovy, i ty sociální dovednosti tam jsou nějak popsány. Tak si o tom leckdy pak povídáme. Eh, je to vždycky taková hezká chvíle si číst prostě ty dopisy. Hm. Že to vždycky se snažíme, abysme u toho byli všichni, a ten druhý nesmí vyrušovat ((smích)), když se čte o tom prvním jakoby, že to je vždycky taková ta pěkná chvíle. (P_Martina)

Strategie rodičů v hodnocení dětí je tak v souladu se strategií školy. Nejedná se primárně o kritiku, nýbrž o ocenění dosavadní práce a formulaci cílů, na kterých může dítě dále pracovat. Vtažení do školy přináší rodičům také větší míru kontroly: „*Na tisíc hodin dáte svoje dítě rýhovat někomu jinému, a teď nevíte, jak ho rýhuje, rozumíte. Tak tady víte.*“ (L_Helena) Pojetí hodnocení je tedy příkladem souladu výchovného působení rodiny a školy. Strategie rodičů jako aktivních agentů se projevuje i doma. Přestože školy příliš neakcentují domácí úkoly, rodiče nebo rodinní příslušníci se s dětmi často učí a k učení je výrazně motivují. Rozvoj dítěte mnozí rodiče berou jako svůj hlavní cíl již od raného věku dětí:

Když mu byl rok, tak jsem prodala se ztrátou svoji firmu na zdravotní pomůcky a sedla jsem si s ním na tři roky v uvozovkách na zem, mohla bych vám ukázat bednu vystříhaných nakreslených bakterií, virů, který on měl takovou zábavu, jak to studoval na těch videích, protože vstává každý ráno v pět od mala a studuje do sedmi ráno od mala. (L_Helena)

V té matice ho zase driluje moje máti ((smích)), takže vlastně tam ani na té škole ((pobavení)) to jakoby zas tak nezáleží, jo? (L_Mirek)

Vzdělávací podpora v rodině nemusí být primární reakcí na deficitní znalosti ve škole, nýbrž může být charakteristikou životního stylu rodin. Zejména matky ve výzkumném vzorku hovoří o intenzivním vzdělávání se v rodičovství od narození dítěte a o snaze o maximální rozvoj dítěte. Dalším významným prvkem, který umožňuje, aby bylo vzdělávání spojeno s pohodou dítěte a zároveň aby se dítě posouvalo akademicky, je nejen vzdělávání žáků rodiči a rodinnými příslušníky doma, ale i možnost zaplatit doučování či volnočasové aktivity, které dítě rozvíjí ve směru považovaném rodiči za žádoucí. Vzdělávací výsledky žáků tak nejsou jen efektem školy, ale i rodinného prostředí.

Také přístup vedení podporuje status aktivního rodiče. Vedením jsou ceněny náměty, které rodiče do školy přinášejí. Rodiče mají pocit, že je jejich rodičovská kompetence vyslyšena, že jsou školou ceněni jako partneři ve vzdělávání dítěte.

A teď zjistil, že jako v té škole toho učitele mít nebude, takže to fakt oplakal. A tak jsem volala řediteli/ředitelce, že vím, že toho mají hrozně moc, ale jestli by to šlo nějak udělat. A udělat to sice nešlo, ale popíšu ten vztah toho, kdy vlastně mi dali tu zpětnou vazbu, že se tím zabývali i s paní zástupkyní, a dali mi tu zpětnou vazbu, proč to nejde udělat. Mohli mi říct, nemáme na to, je toho hodně, nestíháme, ale přesto to udělali a zkusili to. (L_Helena)

Rodiče sami sebe chápou jako aktivní agenty, kteří mohou ovlivnit vzdělávání svých dětí. Kromě toho z narativů rodičů vyplývá, že děti mají na takové vzdělávání právo. *„Já jsem prostě matka, která vždycky bude bojovat za své dítě, takže budu vybírat školu podle potřeby toho daného dítěte.“* (P_Emilie) Přínos soukromé školy pro děti je zde spatřován zejména v možnosti dopřát dětem co možná nejlepší vzdělávání, které je individualizované a bezpečné. V neposlední řadě přínos směřuje i k rodičům samotným, jejich rodičovská kompetence je zde školou ceněna a ve vztahu k celé komunitě školy, kdy rodiče získávají významnou roli v práci pro komunitu kolem školy, například organizují aktivity pro učitele a rodiče. Komunita kolem školy se tak stává nedílnou součástí vzdělávání. Rodiče připisují této komunitě podstatný význam ve vzdělávání. Sociální kapitál spojený s komunitou kolem školy se tak v narativech rodičů stává podstatným prostředkem vzdělávání, jak ukazuje následující kapitola.

Význam sociálního kapitálu školy

Druhým přínosem volby soukromé školy ve zkoumaných narativech je sociální prostředí školy. Sociální kapitál spojený se školou rodiče chápou jako klíčový prostředek učení. Sociální kapitál kolem školy je reprezentován jako prostředek učení v narativech rodičů třemi hlavními sociálními skupinkami: (1) učitelé a vedení školy, (2) spolužáci, (3) rodiče. Všichni tito aktéři vytvářejí specifické prostředí školy, ze kterého rodiče a žáci dokážou profitovat.

Prostředkem učení je v očích rodičů sociální kapitál zejména v tom smyslu, že škola disponuje kvalitním sociálním prostředím, reprezentovaným zejména (1) *učiteli a vedením školy*: *„Jsem takovej jakoby klidnější, že vím, že jsou tam inteligentní lidi, který právě se nebojí použít ten mozek, a to je vidět na těch tripartitách, prostě že všechno je to takový, jako sedí mně to.“* (L_Petr) Sociální prostředí reprezentované zejména učiteli je rodiči chápáno jako exkluzivní ve vztahu ke státní škole, neboť učitelé jsou v jejich očích kvalitnější. Toto sociální prostředí je hodnoceno jako kvalita, která může mít pro jejich děti větší význam než akademické kurikulum:

Mně úplně nesejde na tom, jestli ty děcka opravdu udělal ty osnovy, protože ty lidi, se kterejma oni tráví čas, tak jim můžou předat i jiný věci, než jsou ty osnovy. Pokud to jsou kvalitní lidi, a to mně přijde důležitější věc. (L_Elen)

Rodiče očekávají od učitelů hluboký zájem o jejich práci, profesionalitu, přátelské vztahy s dětmi a také nadstandardní komunikaci s rodiči: „*Já si vlastně s tou paní učitelkou klidně večer vodvocapuju, že ‚Jéžiš, já jsem na něco zapoměla‘, fakt jak s kamarádkou.*“ (P_Ela) Celkově jsou učitelé pro rodiče partnery ve výchově, které respektují. Rodiče od učitelů očekávají, že budou vzorem pro jejich děti, že budou komunikovat s respektem s dětmi, ale i s nimi samotnými. Vzniká tak prostor pro sociální učení, který rodiče vnímají jako významný, dokonce mnohdy významnější než akademické kurikulum. Sociální učení v každodennosti života školy dobře ilustrují případy, kdy došlo k nějakému problému, který škola musela řešit. Například žák v online výuce chodil za školu. Rodič Petr nejvíce oceňuje přístup školy, který měl dle jeho názoru výchovný efekt:

Nebyla to konečná, hele ty seš nějaký záškolák. Na něho to teda zapůsobilo fakt, že si dohnal kvanta úkolů, ale KVANTA. Dal si svůj termín a vypořádal se s tím. A ho to třeba zrovna tahle zkušenost ohromně posunula. Tak tohle považuju jako za výhodu a předpokládám, že tohle by bylo těžký na státní škole nějak rozumně uchopit, aby z toho byl ten pozitivní efekt, i když se stala negativní věc. (L_Petr)

(2) Kromě učitelů rodiče reflektují i význam sociálního prostředí *spolužáků*, které chápou jako elitní a homogenní z hlediska zájmů dětí (dětí z vysokoškolsky vzdělaných rodin orientovaných na vzdělávání). Například zájem o četbu se dle rodičů nestane důvodem ostrakizace, nebo dokonce šikany dítěte.

Jako je to možná tím právě, že to jsou jako trošku divnější děti trošku divnějších rodičů, tak si vlastně jakože ty moje děti s nima rozumí ((smích)). Nebo ne divnějších, tak jsem to řekla blbě, ale jo, no, jakože je tam větší jako kdyby procento, já jsem se bála, protože syn není jako vůbec sportovec, není to vůbec rváč, je to takovej trošku mimoň, a já jsem se hrozně bála, že když půjde do nějaké normální sídlištní základky, že to tam jako schytá. A tady je takových mimoňů jako deset, jo ((smích)). Takže oni spolu tam hnedka od začátku trávili přestávky, že si zalezli do keře a něco spolu tam debatovali a zkoumali brouky, už od první třídy, takže on je tam naprosto spokojenej. (P_Amálie)

V optice rodičů se soukromé školy jeví jako bezpečné prostředí. Komunitní charakter škol také přispívá k subjektivně vnímané vyšší míře sociální kontroly v rukou rodičů než ve státní škole.

(3) Vnímání sociální kontroly posiluje u rodičů i užší *kontakt s rodiči ostatních žáků* ve škole:

Spíš se na to dívám z toho pohledu dítěte, že vidí, že je v takové jako skupině i včetně těch rodičů, že mně to přijde dobrý, než jenom ty děti izolovaně, nezná ty rodiče,

naopak tady právě s tím, jak je i málo dětí, tak se všichni známe, a to mně přijde dobrý. Jako takový příjemný, bezpečný. (L_Dan)

Tam se vytvořila taková skupinka velice podobně smýšlejících lidí, je to blbý, že to tak řeknu, ale je to tak, já jsem si to teďka nedávno uvědomila, oni jsou všichni vysokoškoláci a je to tím pádem taková jako bublina pro ty děti, že oni se nepohybují v žádném kontrastním prostředí, to si uvědomuju, že je to možná trošičku jako na škodu, na druhou stranu pro ty děti je to hrozně fajn, protože když je právě jakýkoliv problém, tak se strašně jednoduše vyřeší, protože my to chceme řešit, chceme, aby tam byla pohoda. (P_Ela)

Z výpovědí rodičů je zřejmé, že jsou si vědomi sociální bubliny kolem školy. Někteří z nich toto specifikum problematizují, poté však hledají legitimizační mechanismy k jejímu obhájení. Těmito mechanismy jsou potřeby vlastního dítěte, spojené s jeho individuálními specifiky, vlastní pohodlí rodičů, vytvoření funkčního modelu vzdělávání. Rodiče legitimizují svoje rozhodnutí vybrat v tomto smyslu elitní školu dovednostmi, které zde žáci získají (například měkké dovednosti, které jim pomohou řešit problémy i ve vztahu k jiným sociálním skupinám), a zejména důležitostí každého okamžiku v životě dítěte, který prožije v přívětivém prostředí. Tady a teď je tedy upřednostněno před nejistou budoucností:

Všichni mi říkají, a co když půjdu do té normální školy, tak oni hrozně narazí, a říkám jasně, narazí, ale pro mě každá hodina, kterou stráví v té škole, v tom prostředí, v kterém jsou, tak jim buduje nějaký charakter... Jsem vděčná za každý den, který stráví v té škole. (L_Elen)

Někteří rodiče akceptují nerovnosti ve vzdělávání jako fakt a svoje legitimizační mechanismy reflektují skutečně jen jako mechanismy legitimizace prohlubování nerovností ve vzdělávání. Někteří rodiče referují o tom, jak se snaží v sociální bublině vymezit, a to zejména ve vztahu k materiálnímu nadstandardu, který děti v těchto školách mají:

Takže jim je nebudu kupovat za několik tisíc korun ty značkové tepláky, protože stejně si udělaj díru vzápětí nebo budou od trávy nebo od bahna. Samozřejmě ty děti mají všechno, mají úplně všechno, na co si vzpomeneš, úplně všechny hry, nejnovější mobily a samozřejmě se pojí i ten čas strávený tady na těch zařízeních, a to samozřejmě vysvětluju. A když už nestačí vysvětlovat, tak prostě řeknu mě to nezajímá, u nás to je takhle, hotovo. (L_Elen)

Toto vymezení se vůči ostatním rodičům ve škole slouží i jako nástroj normalizace rodiny ve vztahu k elitnímu charakteru škol a sociálnímu prostředí s nimi spojenému.

V neposlední řadě vzhledem ke komunitě rodičů funguje i popsaná angažovanost rodičů. Sociální kapitál spojený se školou rodiče aktivně utvářejí. Rodiče si vzájemně poskytují podporu – vyzvedávají si děti ze školy, společně organizují

volnočasové aktivity, využívají i další zdroje pro potřeby komunity (například zámeček k rekreaci).

Můžeme tedy shrnout, že všichni aktéři utvářejí sociální prostředí, které je rodiči žáků na škole nejvíce ceněno. Z hlediska prostředí školy je patrné, že rodiče příliš neakcentují známky ani souvislost školy s úspěchem u přijímacích zkoušek na střední školy. Naopak akcentují aktuální pohodu dítěte a komunitu, která kolem školy vzniká.

Já chcu pro své dítě hlavně, aby byl v klidu, aby měl kamarády, aby ho bavila ta škola, a to je všechno. (P_Amálie)

Svět je tak dynamický, že už není potřeba dneska jako biflovat ty znalosti, jo? Takže si myslím, že [důležitý je právě] být v pohodovém prostředí, vidět, že ten svět je přátelskej, že tady je otevřený prostor pro kreativitu a dobré ovzduší, prostě přátelské, pohodové, a to, že co mě baví, tak to rozvíjet. (L_Mirek)

Narativ rodičů upřednostňuje „tady a teď“ před budoucností, což může souviset i s tím, že velká část dětí zkoumaných rodičů se nachází na prvním stupni vzdělávání, kde se školní výkon nemusí dostat do popředí. Vzdělanostní aspirace rodičů lze chápat jako vysoké skrze kvalitu vzdělávání. Očekávají, že soukromá škola je kvalitnější než škola státní, nikoliv však primárně ve znalostní úrovni, nýbrž v sociální dimenzi.

Upřednostnění procesu vzdělávání (zejména dobré sociální vztahy) před produktem vzdělávání (výsledky vzdělávání a efekty vzdělávání, jako například profesní uplatnění) je také spjato s chápáním možnosti volby školy rodiči jako jejich práva. Je to způsob, kterým předejdou nespokojenosti se školou, kterou viděli u rodičů žáků mainstreamových škol či kterou sami zažili v roli žáků.

Pohoda a spokojenost dětí spojená se sociálním prostředím školy je rodiči vnímána jako prostředek vzdělávání, neboť vzdělávání je chápáno jako hledání cesty ke spokojenosti. Rodiče tedy ve vzdělávání akcentují dobré sociální vztahy ve škole a využívání sociálního kapitálu tady a teď. Tento sociální kapitál může být užitečný i do budoucna, a to tak, že se žáci naučí navazovat vztahy a komunikovat s druhými respektujícím způsobem. Škola má dále přinést žákům individuální rozvoj, pohodu a pocit sounáležitosti. Upřednostnění orientace na pohodu žáků před statusovou orientací se také jeví jako korespondující se životním stylem rodin zdůrazňujícím svobodu. I na tuto svobodu je však třeba nahlížet jako na relativní, neboť ve vztahu k těmto školám je druhou stranou svobody investování materiálních i nemateriálních zdrojů do komunity kolem školy. Étos svobody a respektu kolem škol tak může být vykoupěn nejen vysokými investicemi rodičů do vzdělávání, ale také očekáváním, že „zapadnou“ do komunity. Různorodá angažovanost rodičů jako aktivních agentů tak na jednu stranu může naplňovat jejich potřebu svobody ve vztahu ke škole, na druhou stranu se však může stát i vynuceným nástrojem definujícím, kdo se může stát rodičem žáka v těchto školách.

V neposlední řadě lze chápat jako důvod umožňující předsazení pohody akademickému výkonu socioekonomický status a kulturní kapitál rodin. Dostáváme se tak opět k tomu, že ze sociální bubliny kolem školy profitují i rodiče dětí. Děti se stávají filtrem přátel rodičů a soulad komunity kolem školy prostředkem harmonie v rodině. Škola a rodina sdílejí stejné hodnoty, což posiluje sociální kontrolu nad dítětem. Škola dává rodičům hlas, čímž zdůrazňuje jejich rodičovský status. Sociální kapitál reprezentovaný vztahy všemi kolem komunity školy je tak vnímán jako významný prostředek vyučování a učení a také cesty k pohodě, kterou rodiče v souvislosti se vzděláváním na soukromých školách výrazně akcentují.

Diskuse

Rodiče konstruují ve svých narativech přínos soukromé školy zejména ve vztahu k sociálnímu prostředí školy a ke své roli aktivních agentů ve vzdělávání. Sociální prostředí školy souvisí zejména s naplňováním psychosociálních potřeb dítěte, bezpečím a holistickým individuálním přístupem k dítěti. Klíčem k naplňování těchto aspektů se stává zejména sociální kapitál soukromé školy. Roli rodičů jako aktivních agentů pak diskutujeme ve vztahu k entitlementu a ke svobodě.

Ve výzkumu Kostelecké et al. (2023) se ukázalo, že v případě volby domácího vzdělávání považovali rodiče *naplňování psychosociálních potřeb dítěte* za důležitější než získávání akademických dovedností. Náš výzkum rozšiřuje tato zjištění o preferenci psychosociálních potřeb nad akademické dovednosti i u soukromých škol. Zároveň ukazuje legitimizaci případných nedostatků akademických dovedností těmi z oblasti měkkých dovedností, které rodiče na soukromých školách vyzdvihují. Důvodem může být i to, že se děti zkoumaných rodičů nacházejí na nižším stupni vzdělávání. Dále je to pak chápání školy jako jen jedné z cest k získání sociálního statusu. Rodiče investují další zdroje do neformálního vzdělávání a v neposlední řadě intenzivně rozvíjejí dítě vzděláváním doma. Podpora dítěte souvisí spíše s rodičovským stylem střední třídy (Lareau, 2011), než že by byla odezvou na akademickou nedostačivost soukromých škol. I proto může být rodiči oproti akademickým znalostem vyzdvihován sociální kapitál škol, který rodiče chápou jako významný prostředek vzdělávání. Tento sociální kapitál tvoří v narativech rodičů hlavní přidanou hodnotu vzdělávání v soukromé škole oproti domácímu vzdělávání. V optice rodičů je sociální kapitál soukromé školy také kontrastován se sociálním kapitálem státních škol, a to často na základě stereotypních přesvědčení a zprostředkovaných zkušeností.

Psychosociální *bezpečí* má v soukromých školách jinou podobu než v domácím vzdělávání (srov. Kostelecká et al., 2023). Zatímco v domácím vzdělávání je sociální prostředí ohraničeno rodinou, v soukromých školách se jedná o komunitu, které rodiče důvěřují. Psychosociální bezpečí má být zajištěno kvalitními a respektujícími učiteli. Náš výzkum je v souladu s tvrzením, že u rodičů s potenciálně vysokým kulturním a sociálním kapitálem lze předpokládat vyšší míru

angažovanosti a vyšší míru ochoty přebírat odpovědnost za vzdělávání svých dětí (Lareau, 1987). Dále ilustruje, že rodiče žáků soukromých škol jsou ochotni delegovat část této odpovědnosti na komunitu kolem soukromé školy, zejména na učitele, které chápou jako kvalitní. Někteří rodiče v našem vzorku se proti vzdělávání organizovanému rodiči přímo vymezují a naopak oceňují profesionalitu a vizi soukromých škol. Její součástí je i zplnomocnění rodičů, ale v rámci separátních sfér rodiny a školy. Rodiče tak nerevoltují vůči universalistickému modelu školy domácím vzděláváním (srov. Kostecká a kol., 2023), nýbrž nacházejí průnik rodiny a školy v individualizovaném přístupu ve vzdělávání v soukromé škole. Není překvapivé, že vzhledem k volbě školy a potřeby její legitimizace rodiči před sebou samými i před širším okolím rodiny směřují výsledky našeho výzkumu k soudržnému vztahu rodiny a školy (srov. Katrňák, 2004). Nicméně na rozdíl od Katrňákova výzkumu není orientace námi zkoumaných rodin zaměřena primárně na budoucí sociální status, který je se vzděláním spojen, nýbrž na aktuální pohodu dítěte, jeho individualizovanou podporu a bezpečí. Za bezpečnou považují rodiče i homogenitu z hlediska socioekonomického statusu rodin žáků ve škole.

Holistický individuální přístup k dítěti je jedním z hlavních motivů volby školy rodiči a posléze i součástí narativu o psychosociální bezpečí ve škole. Individuální přístup školy může být odpovědí na partikularistické standardy výchovy v rodině, tedy že rodiče se svým potomkem zacházejí jako se svým vlastním jedinečným a specifickým dítětem (Kašćák et al., 2022).

Matky v našem vzorku jsou hlavními iniciátorkami výběru soukromé školy a investují (z rodinných rozpočtů) nadstandardní zdroje do vzdělávání svých dětí. Toto rozhodnutí je spojeno s přesvědčením, že mají právo na dobrou školu. Projevuje se zde *entitlement* střední třídy (Lareau, 2011), kterému soukromé školy vycházejí vstříc a stávají se tak komunitou rodičů s podobným socioekonomickým statusem a kulturním a sociálním kapitálem. V našem výzkumu identifikujeme „koordinovanou kultivaci“ (Lareau, 2011) jako styl výchovy, často spojovaný se střední a vyšší střední třídou, kde je upřednostňována aktivní podpora nadání dítěte. Rodiče se přímo podílejí na vzdělávacích a mimoškolních aktivitách svých dětí. Lareau (2011) tvrdí, že tento přístup pěstuje pocit oprávněnosti a obeznamost s institucionálním prostředím.

Někteří rodiče deklarují *téma svobody* spojené se školou. Pro jiné rodiče mohou naopak materiální a sociální závazky školy představovat nepřekonatelný nárok. Dále pak lze na deklarovanou svobodu nahlédnout optikou sociální kontroly. Pro rodiče v soukromých školách nemusí být sociální kontrola natolik patrná jako ve státních školách, neboť je vykonávána sofistikovanějším způsobem, je rámována jako svoboda a chápána jako dobrovolná (např. vybrat si správné chování) (Jarkovská, 2020). Zde je třeba poznamenat, že ve výzkumném vzorku jsou jen rodiče dětí, které ve škole zůstaly, tzn. ti, kterým právě tento typ vzdělávání vyhovuje. Nicméně participanty bylo zmíněno, že řada dětí ze škol odešla. Další výzkum by se tak mohl zaměřit na ty rodiče, kteří od soukromého vzdělávání svých dětí upustili.

Na příkladu dvou soukromých škol jsme popsali význam sociálního kapitálu v těchto školách v narativní optice rodičů žáků. Sociální kapitál je produktivní, umožňuje nabídnout vzdělávací prostředí a dosáhnout vzdělávacích cílů, které by za jeho absence nebyly možné (srov. Coleman, 1988), a poskytuje dětem i jejich rodičům zázemí kolektivně vlastněného kapitálu (srov. Bourdieu, 1986). Soukromé školy můžeme spojit s přemosťujícím sociálním kapitálem (Sabatini, 2007) a sdílenou identitou kolem škol. Na druhou stranu se v soukromých školách otevírá téma reprodukce vzdělanostních nerovností, které reflektují rodiče žáků skrze své legitimizace volby školy. Rodiče obecně považují soukromé školy ve vzdělávacím systému za nepřiliš dobré řešení, které je ale dobré pro jejich děti. Důraz na podporu individuálních potřeb dítěte, kterou jsou tyto školy schopné nabídnout, vítězí nad vnímáním nespravedlnosti v tom smyslu, že takovou podporu nemohou dostat všechny děti.

Závěr

Můžeme shrnout, že přínos soukromé školy je rodiči v jejich narativech konstruován skrze jejich zplnomocnění do role aktivních agentů ve vzdělávání a skrze sociální kapitál školy. Přínos je tak patrný jak ve vztahu k dětem, tak i k rodičům samotným.

Tento přínos je pro rodiče v našem výzkumném vzorku natolik významný, že jsou odhodláni investovat různé kapitály, které v průběhu života akumulovali (sociální, kulturní, finanční kapitál). Zároveň dovedou snáze profitovat i ze sociálního kapitálu, který jim nabízí samotná škola a zejména specifická školní komunita stejně smýšlejících lidí s vyšším sociálním, kulturním a finančním kapitálem, než je běžné u státních škol. Sociální kapitál školy je totiž rodiči primárně vnímán jako příslušnost ke společenství lidí se stejnými hodnotami, ve kterém se jedinec cítí bezpečně. Tato komunita se stává pro rodiče a jejich děti významným podpurným činitelem vzdělávání. Rodiče se domnívají, že by jejich nároky na přístup k dítěti byly jen stěží uspokojeny v běžných státních školách a že by v těchto školách neměli přístup k tak vysokému sociálnímu kapitálu, jaký nabízí soukromé školy. Investice do sociálního kapitálu školy se tak pro rodiče stává způsobem podpory naplňování holistických potřeb dítěte.

Koncept investice do sociálního kapitálu prostřednictvím soukromého vzdělávání nemusí být univerzálně použitelný, protože povaha sociálního kapitálu a přínosy z něj plynoucí se mohou lišit. Kromě toho by se na sociální kapitál mělo pohlížet spíše jako na nástroj vzájemného prospěchu a blahobytu než jako na investici se zaručenou návratností.

KATEŘINA LOJDOVÁ působí jako docentka na katedře pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Výzkumně se věnuje sociálním aspektům ve vzdělávání. Působila v projektech GA ČR zaměřených na mocenské vztahy ve třídách studentů učitelství na

praxi, řízení třídy studenty učitelství a jejich provázejícími učiteli a práci s žákovskou diverzitou. Byla řešitelkou projektu GA ČR věnujícího se narativním identitám aktérů ve vzdělávání na soukromých alternativních školách a působila také v institutu SYRI.

ORCID: 0000-0001-5671-9047

BEATRICE-ELENA CHROMKOVÁ MANEA působí jako socioložka a výzkumnice na katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Specializuje se především na témata týkající se problematiky hodnotových změn a mezigeneračního transferu vzdělání. Mezi její další výzkumné zájmy patří blahobyt a zdraví. Je spoluautorkou a spolueditor-kou knih *Rodičovské dráhy* (Munipress, 2015), *Oddělené spolu? Česko a Slovensko optikou vývoje hodnot po roce 1991* (Slovart, 2019) nebo *Behind the Illiberal Turn: Values in Central Europe* (Brill, 2022).

ORCID: 0000-0002-3849-5067

Literatura

- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (s. 241–258). Greenwood.
- Bourdieu, P. a Passeron, J. C. (1990). *Reproduction in education, society and culture*. Sage.
- Cách, J. a Váňová, R. (2000). Václav Příhoda (1889–1979). Život a dílo pedagoga a reformátora školství. *Pedagogika*, 19(1), 3–12.
- Cazden, C. B. a Beck, S. W. (2003). Classroom discourse. In A. C. Graesser, M. A. Gernsbacher, a S. R. Goldman (eds.), *Handbook of discourse processes* (s. 165–197). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Creswell, J. W. a Miller, D. L. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into Practice*, 39, 124–130. https://doi.org/10.1207/s15430421tip3903_2
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120. <http://www.jstor.org/stable/2780243>
- Cookson, P. W. (2002). Privatization and educational equity: Can markets create a just school system? *Current Issues in Comparative Education*, 1(2), 57–64. <https://doi.org/10.52214/cice.v1i2.11314>
- Čermák, I. (2002). Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“). In I. Čermák a I. Mioviský (eds.), *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí* (s. 11–25). Psychologický ústav AV ČR.
- Čermák, I., Hiles, D. a Chrz, V. (2007). Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In Rehan, V. a Šucha, M. (ed.), *Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI*, *Psychologica* 37 (s. 53–66). Univerzita Palackého.
- De Fina, A. (2003). *Identity in narrative. A study of immigrant discourse*. John Benjamins.
- DeAngelis, C. A. a Dills, A. K. (2021). The effects of school choice on mental health. *School Effectiveness and School Improvement*, 32(2), 326–344. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3272550>
- Deppermann, A. (2013). Positioning in narrative interaction. *Narrative inquiry. A Forum for Theoretical, Empirical, and Methodological Work on Narrative*, 23(1), 1–15. <https://doi.org/10.1075/ni.23.1.01dep>
- Dronkers, J. a Robert, P. (2008). Differences in scholastic achievement of public, private government-dependent, and private independent schools: A cross-national analysis. *Educational Policy*, 22(4), 541–577. <https://doi.org/10.1177/0895904807307065>

- Farina, K. A. (2019). Promoting a culture of bullying: Understanding the role of school climate and school sector. *Journal of School Choice*, 13(1), 94–120.
<https://doi.org/10.1080/15582159.2018.1526615>
- Fukuyama, F. (1999). *The great disruption*. Profile Books.
- Guba, E. G. a Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N. K. Denzin a Y. S. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research* (s. 105–117). Sage.
- Hanifan, L. J. (1916). The rural school community center. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 67, 130–138.
<http://www.jstor.org/stable/1013498>
- Hiles, D. a Čermák, I. (2008). Narrative psychology. In C. Willig a W. Stainton-Rogers (eds.), *Sage handbook of qualitative research psychology* (s. 147–164). Sage.
<https://doi.org/10.4135/9781848607927.n9>
- Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory*. Sage.
- Chatman, S. (1978). *Story and discourse: Narrative structure in fiction and film*. Cornell University Press.
- Chen, Y., Hinton, C. a VanderWeele, T. J. (2021). School types in adolescence and subsequent health and well-being in young adulthood: An outcome-wide analysis. *Plos one*, 16(11). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0258723>
- Chubb J. E. a Moe T. M. (2011). *Politics, markets, and America's schools*. Brookings Institution Press.
- Jackson, M. (2002). *The politics of storytelling: Violence, transgression, and intersubjectivity*. Museum Tusculanum Press.
- Jarkovská, L. (2018). Ohrožují soukromé školy rovný přístup ke vzdělávání v České republice? *Sociální pedagogika*, 6(1), 47–57. <https://doi.org/10.7441/soced.2018.06.01.03>
- Jarkovská, L. (2020). If it were not exceptional, we wouldn't have chosen it: Institutional habitus of two nursery schools. *Orbis Scholae*, 14(3) 33–54.
<https://doi.org/10.14712/23363177.2021.2>
- Katrňák, T. (2004). *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kaščák, O., Kostecká, Y., Komárková, T. a Novotná, V. (2022). Rodina jako substitute školy? K distribuci vzdělávací zodpovědnosti ve dvou vlnách pandemie covidu-19 v České republice. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 58(5), 509–532.
<https://doi.org/10.13060/csr.2022.028>
- Keating, R. J. (2015). *School choice and economic growth: A research synthesis on how market forces can fuel educational attainment*. The Friedman Foundation of Educational Choice.
- Keller, J. a Tvrdý, L. (2008). *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kostecká, Y., Kaščák, O., Komárková, T. a Klapálová, V. (2023). Motivace rodičů k domácímu vzdělávání v českém kontextu. *Sociológia*, 55(3), 496–521.
<https://doi.org/10.31577/sociologia.2023.55.5.18>
- Lareau, A. (1987). Social class differences in family-school relationships: The importance of cultural capital. *Sociology of education*, 60(2), 73–85. <https://doi.org/10.2307/2112583>
- Lareau, A. (2011). *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. University of California Press.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R. a Zilber, T. (1998). *Narrative research: Reading, analysis and interpretation*. Sage.
- Marks, G. (2009). Accounting for school-sector differences in university entrance performance. *Australian Journal of Education*, 53(1), 19–38.
<https://doi.org/10.1177/000494410905300103>
- Martin, J. a Dunlop, L. (2019). For-profit schools in England: The state of a nation. *Journal of Education Policy*, 34(5), 726–741. <https://doi.org/10.1080/02680939.2018.1476736>

- Matějů, P. a Straková, J. (2003). Role rodiny a školy v reprodukci vzdělanostních nerovností Sociologický pohled na úlohu víceletých gymnázií ve světle výzkumu PISA 2000. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 39(5), 625–652. <https://doi.org/10.13060/00380288.2003.39.5.03>
- Matějů, P., Straková, J. a Veselý, A. (eds.). (2010). *Nerovnosti ve vzdělávání. Od měření k řešení*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Matějů P., Řeháková B. a Simonová, N. (2003). *Strukturální determinace růstu nerovností. Strukturální reformy a dostupnost vysokoškolského vzdělání v České republice*. Sociologický ústav AV ČR.
- Mehan, H. (1992). Understanding inequality in schools: The contribution of interpretive studies. *The Sociology of Education*, 65(1), 1–20. <https://doi.org/10.2307/2112689>
- OECD. (2001). *The wellbeing of nations: The role of human and social capital, education and skills*. OECD.
- Pol, M. (1995). *Waldorfské školy: izolovaná alternativa, nebo zajímavý podnět pro jiné školy?* Masarykova univerzita.
- Presser, L. (2008). The narratives of offenders. *Theoretical Criminology*, 13(2), 177–200. <https://doi.org/10.1177/1362480609102878>
- Průcha, J. (1994). *Alternativní školy*. Gaudeamus.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Rabušicová, M. (2013). Impulz k dalšímu přemýšlení o vzdělanostních nerovnostech: věc trvá. *Studia Paedagogica*, 18(2–3), 173–178. <https://doi.org/10.5817/SP2013-2-3-12>
- Raudenbush, S. W. a Eschmann, R. D. (2015). Does schooling increase or reduce social inequality? *Annual Review of Sociology*, 41, 443–470. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071913-043406>
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Sage
- Ryan, C. (2014). *Private school 'effects' on student achievement in Australian schools*. The University of Melbourne. https://www.diw.de/documents/dokumentenarchiv/17/diw_01.c.465961.de/ryan_ams_jun2014_full-paper.pdf
- Rýdl, K. (1994). *Alternativní pedagogické hnutí v současné společnosti*. Marek Zeman.
- Sabatini, F. (2007). The empirics of social capital and economic development: a critical perspective. In M. Osborne, K. Sankey, K. a B. Wilson (eds.), *Social capital, lifelong learning regions and the management of place: An international perspective* (s. 76–94). Routledge.
- Schwalbach, J. a DeAngelis, C. A. (2020). School sector and school safety: A review of the evidence. *Educational Review*, 74(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/00131911.2020.1822789>
- Smith Slámová, R. (2022). Nesouzníme s „běžnou školou“: rodičovská volba základní školy v kontextu souladu rodinného a institucionálního habitu. *Studia paedagogica*, 27(3), 161–193.
- Smith Slámová, R. (2021). Únik ze spádových škol: obavy rodičů z „běžné školy“ při nástupu dítěte do 1. třídy. *Pedagogika*, 71(3), 457–482.
- Smith-Woolley, E., Pingault, J.-B., Selzam, S., Rimfeld, K., Krapohl, E., von Stumm, S., Asbury, K., Dale P. S., Young, T., Allen, R., Kovas, Y. a Plomin, R. (2018). Differences in exam performance between pupils attending selective and non-selective schools mirror the genetic differences between them. *NPJ / Science of Learning*, 3(article no. 3). <https://doi.org/10.1038/s41539-018-0019-8>
- Strauss, A. L. a Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Sdružení Podané ruce.
- Sucháček, P. (2014). Spor o víceletá gymnázia: historický kontext a empirická data. *Studia paedagogica*, 19(3), 139–154. <https://doi.org/10.5817/SP2014-3-8>

- Sullivan, A., Parsons, S., Ploubidis, G., Wiggins, R. D. a Green, F. (2021). Education and psychological distress in adolescence and mid-life: Do private schools make a difference? *British Educational Research Journal*, 47(3), 599–615.
<https://doi.org/10.1002/berj.3674>
- Svobodová, J. a Jůva, V. (1996). *Alternativní školy*. Paido.
- von Stumm, S. a Plomin, R. (2021). Does private education make nicer people? The influence of school type on social-emotional development. *British Journal of Psychology*, 112(2), 373–388.
- Warren, M. E. (2008). The nature and logic of bad social capital. In D. Castiglione, van Deth, J. W. a G. Wolleb (eds.), *The handbook of social capital* (s. 122–149). Oxford University Press.
- Weller, J. (2019). Critical reflection through personal pronoun analysis (critical analysis) to identify and individualise teacher professional development. *Teacher Development*, 23(1), 139–154.
<https://doi.org/10.1080/13664530.2018.1507923>
- West, M. R. a Woessmann, L. (2010). ‘Every catholic child in a catholic school’: historical resistance to state schooling, contemporary private competition and student achievement across countries. *The Economic Journal*, 120(546), 229–255.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.1305802>

Volební koalice ve stínu pandemie: faktory volební podpory a jejich proměna ve volbách do Poslanecké sněmovny 2017 a 2021*

MICHAEL DRAŠAR^{***}

Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

Electoral Coalitions in the Shadow of the Pandemic: Factors of Electoral Support and Changes to Them in the Czech Parliamentary Elections in 2017 and 2021

Abstract: This article maps the changes in the factors of electoral support and their importance for Czech political parties united in electoral coalitions in the elections to the Chamber of Deputies in 2017 and 2021. The analysis also includes the factor of mortality, which played a key role in the context of the COVID-19 pandemic. The research is designed as a quantitative analysis of the election results in 205 municipalities with extended powers and in Prague in relation to six socio-economic and demographic factors. The analysis found that the influence of individual factors often changes in the case of separate and joint candidacies. If a variable appears that affects individual coalition parties in different ways, it will be weakened in the coalition in the 2021 elections. The analysis also showed that the influence of the mortality factor during the COVID-19 pandemic did not have a significant effect on the electoral support for coalitions. The direction of the effect on coalition parties remained the same as in the elections four years earlier.

Keywords: factors of electoral support, election 2017, election 2021, pandemic, COVID-19

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2025, Vol. 61, No. 4: 401–422

Zveřejněno online: 6. června 2024, <https://doi.org/10.13060/csr.2024.018>

* Tato práce vznikla v rámci projektu NPO „Národní institut pro výzkum socioekonomických dopadů nemocí a systémových rizik“ č. LX22NPO5101, financovaného Evropskou unií – Next Generation EU (MŠMT, NPO: EXCELES).

** Veškerou korespondenci poslejte na adresu: Michael Drašar, Institut politologických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, U Kříže 661/8, 158 00 Praha 5, e-mail: michael.drasar@fsv.cuni.cz.

Úvod

Volby do Poslanecké sněmovny, které se v České republice uskutečnily počátkem října 2021 v kontextu dozívající pandemie onemocnění covid-19 a očekávání, jaké změny ve volební podpoře může dozívající pandemická situace přinášet, znamenaly v rámci české politiky mnoho důležitých změn. Kromě toho, že bylo po několika letech nepřetržitého vítězství z hlediska počtu získaných hlasů poraženo hnutí ANO 2011 (ANO) a do dolní komory českého parlamentu se již nedostaly dvě tradiční levicové strany, tedy Česká strana sociálně demokratická (ČSSD)¹ a Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM), tak se také proměnila podoba kandidujících subjektů. Poprvé od sněmovních voleb v roce 2002 se totiž objevil fenomén volebních koalic, tedy uskupení více politických stran, které se ucházely o podporu voličů společně. Pro tento krok se rozhodlo celkem pět do té doby opozičních parlamentních stran. Na jedné straně koalice tří politických stran SPOLU tvořená Občanskou demokratickou stranou (ODS), KDU-ČSL a TOP 09. Druhým subjektem pak byla dvojkoalice České pirátské strany (Piráti) a hnutí Starostové a nezávislí (STAN).

Pokud politické strany kandidují samostatně, je poměrně jednoduché u nich určit, kde by mohly mít u voličů s ohledem na socioekonomické či demografické charakteristiky největší úspěch. Je obecně známo, že pokud je v oblasti vyšší míra nezaměstnanosti nebo podíl obyvatel v důchodovém věku, bude stoupat podpora levicových stran (Kostecký, 2009; Linek, 2008), naopak liberální strany budou své volební zisky nejvíce těžit v oblastech s vysokým podílem vysokoškoláků nebo podnikatelů (Voda, 2015). Ačkoliv jsou volební studia dnes již poměrně dobře zmapovanou oblastí politologického výzkumu, tak i zde najdeme celou řadu „bílých míst“, která jsou oproti jednopřípadovým studiím zaměřeným na jednu volbu diskutována jen velmi okrajově. Mezi ně například patří skutečnost, jak se vliv jednotlivých faktorů typu nezaměstnanost, podíl vysokoškoláků a dalších a jejich důležitost promění v případě, kdy politické strany kandidují v rámci volební koalice. Právě tato otázka bude jedním z hlavních témat tohoto článku. Vzhledem k tomu, že volby v roce 2021, které znamenaly výrazný nárůst volebních koalic, se odehrávaly v době stále ještě probíhající pandemie onemocnění covid-19, podíváme se i na otázku vztahu úmrtnosti a volebních výsledků pro jednotlivé strany a koalice těchto stran. Tato problematika byla prozatím v kontextu českých voleb řešena především z hlediska volební účasti (Voda a Vodová, 2023), předkládaná studie přináší zcela nový pohled na volby spočívající v porovnání vlivu faktoru úmrtnosti při samostatné a koaliční kandidatuře na volební výsledky, a to i s ohledem na v té době stále ještě probíhající pandemii a její ne/zvládnutí ze strany vlády Andreje Babiše.

Pomocí vícenásobné regresní analýzy a konstruováním regresního modelu pro parlamentní volby v letech 2017 a 2021 bude porovnán vliv různých socioeko-

¹ Dnes přejmenovaná na Sociální demokracii (SOCDEM). Vzhledem ke kontextu událostí v období voleb 2021 budeme v tomto textu používat původní zkratku.

nomických a demografických faktorů. Předkládaný výzkum je do značné míry ojedinělý, protože ačkoliv se řada autorů pokouší o analýzu volebních výsledků volebních koalic, zaměřují se spíše na vliv faktorů, nikoliv na jejich změny z hlediska povahy vztahu, případně posilování a oslabování. Oproti jiným studiím navíc bude posouzen vliv úmrtnosti v kontextu pandemie covid-19, což je faktor, který v dosavadních studiích zohledněn nebyl. Struktura článku bude následující. Nejprve budou v základních obrysech shrnuta teoretická východiska a nejdůležitější zjištění z oblasti volební geografie v rámci politologického výzkumu. Další kapitola představí základní metodologii analýzy, zdroje dat a v neposlední řadě definuje výzkumné otázky. Dále budou stručně rozebrány výsledky a nejdůležitější události týkající se obou analyzovaných sněmovních voleb v České republice. Následovat již bude samotná regresní analýza a rozbor regresního modelu. V závěru celé studie budou výsledky analýzy shrnuty a zdůrazněny nejdůležitější poznatky.

Teoretická východiska a současný stav bádání

Problematika diskutovaná v této analýze se pohybuje na pomezí politologie, politické geografie a politické sociologie. Ačkoliv naším základním podkladovým materiálem nejsou mapy, tak vzhledem k tomu, že se článek zabývá otázkou provázanosti volební podpory a různých demografických a socioekonomických faktorů, téma z velké části spadá do oblasti volební geografie. Hlavním zájmem tohoto podoboru politologie je studium různých geografických aspektů voleb (Johnston et al., 2000, s. 204). V jejím rámci lze tedy sledovat volební proces v různých fázích, ovšem zdaleka nejčastěji se odborníci věnují již samotnému výstupu hlasování, tedy volebním výsledkům, které pak analyzují v prostoru. Základní směřování v politologickém výzkumu daly tomuto tématu Lipset a Rokkan (1967), kteří přichází s tzv. teorií štěpení, kdy sledují různé socioekonomické aspekty obyvatelstva, pomocí kterých se snaží vysvětlit volební chování, jež je úzce provázáno i s prostorovým aspektem. Ve společnosti identifikují tzv. štěpné linie nebo cleavages. Teorie byla v následujících letech několikrát upravena a rozšířena, tématu se věnovali například Bartolini a Mair (1990) nebo Hooghe a Marks (2018). Tento koncept však nebude pro tuto studii stěžejní, pouze rámuje tradici výzkumu této oblasti.

V tomto textu bude věnována pozornost šesti sociálním, ekonomickým a demografickým charakteristikám českého obyvatelstva a jejich vlivu na volební výsledky pro jednotlivé kandidující subjekty. První z nich bude nezaměstnanost, přičemž se jedná o klasickou proměnnou, která je ve volebních analýzách jako faktor testována asi nejčastěji. Pozitivní vztah tohoto faktoru je dohledatelný především ve vztahu k tradičním levicovým stranám, v negativním vztahu pak k subjektům orientovaným na postmateriální hodnoty (Voda, 2015). Dále bude zkoumán podíl vysokoškoláků. Tento faktor má ve volebních analýzách bezesporu nezanedbatelný podíl, protože právě univerzitní města jsou často nepostradatelnou voličskou základnou pro zisky některých politických stran. Například

v roce 2017 dokázala TOP 09 v Praze a jejím nejbližším okolí dosáhnout často více než dvojnásobných zisků oproti republikovému průměru (Český statistický úřad [ČSÚ], 2017). Rovněž bude zohledněn další faktor, který se obecně v podobných studiích zkoumá, a tím je podíl římských katolíků. Tato proměnná je důležitá zejména z důvodu výrazných regionálních rozdílů v religiozitě v různých částech České republiky. Tato proměnná má vzhledem k ideové povaze strany pozitivní vliv zejména na volební zisky KDU-ČSL (Kostecký, 2009). Stranou nezůstane ani proměnná vztahující se k věkové skladbě voličů, kdy se podíváme na podíl seniorů, tedy obyvatel starších 65 let, přičemž tento faktor je úzce provázán s vyšší podporou levice (Voda, 2015). Důležitým ukazatelem ilustrujícím ekonomickou kondici územní jednotky je také počet podnikatelů. Vliv této proměnné se projevil v řadě výše zmíněných studií, silným prediktorem je zejména v případě pravicových stran (Kostecký, 2009; Voda, 2015), proto je bezpochyby důležité prověřit ji i v tomto případě. Poslední proměnnou, na kterou se tento text zaměří, je úmrtnost. Tento faktor hraje velmi důležitou roli především v kontextu voleb v roce 2021, které se konaly v průběhu ještě stále probíhající pandemie onemocnění covid-19, tudíž právě tato proměnná může hrát ve volebním chování velmi důležitou roli. Zároveň je tento faktor tím, co text odlišuje od jiných podobných studií a poskytne článku také aktuálnost v podobě zahrnutí aktuální hrozby, které musela společnost v předvolebním i povolebním období čelit.

Témata spojená s regionální podporou politických stran a různými demografickými a socioekonomickými charakteristikami mají velmi výraznou tradici jak v zahraničním politologickém výzkumu, tak i v českém prostředí, a to jak prostřednictvím tvorby map, tak i kvantitativní analýzy. Analýzy se věnují rozboru faktorů ovlivňujících volební podporu politických stran v jednotlivých částech dané země. Akademické práce v této oblasti se většinou soustřeďují na jednopřípadové studie v rámci jednotlivých států. Práce zaměřené na tato témata v zahraničí velmi často identifikují i nadále přetrvávající vliv sociálních a ekonomických faktorů v rámci pravolevého štěpení. Obecně dochází k tomu, že bohatší oblasti v okolí velkých měst se přiklání spíše k pravicovým a liberálním stranám či kandidátům. Naopak oblasti chudší a s vyšším podílem zaměstnaných v primárním a sekundárním sektoru či nezaměstnaných volí spíše levice. Tyto předpoklady o vlivu nezaměstnanosti, podílu obyvatel hlásících se k některé z církví nebo primární a sekundární ekonomický sektor, se kterými text pracuje, se s určitými kontextuálními odchylkami projeví v mnoha případech, například v Německu (Wuhs a McLaughlin, 2019), na Ukrajině (Craumer a Clem, 1999), na Slovensku (Lysek et al., 2020) nebo v Polsku (Marcinkiewicz, 2018). V západní Evropě se nicméně také postupně objevuje trend spočívající v proměně volebního chování, kdy se periferní a chudší oblasti přiklání k pravici, zatímco bohaté regiony v okolí velkých měst volí spíše tradiční levicové subjekty (Furlong, 2019).

Dále pak může volební chování ovlivňovat i rozdílné národnostní složení, kdy jsou pro určité skupiny ve společnosti podstatné různé faktory volební podpory (De Winter et al., 2006), případně jsou tyto skupiny obyvatel zcela jasně geograficky rozděleny a jejich politické preference jsou výrazně odlišné (Clem a Craumer, 2008). Do volební podpory pak může vstupovat i náboženská struk-

tura obyvatelstva, kdy má katolicismus ve společnosti výrazný vliv na podporu křesťanských demokratů (Botterman a Hooghe, 2012). V souvislosti s nárůstem migrace se pak kromě tradičních socioekonomických faktorů projevuje i výrazný vliv přistěhovalectví, konkrétně prostřednictvím negativního vztahu k pravici a pozitivně směrem k levicovým stranám v Německu (Wuhs a McLaughlin, 2019), ve španělské Andalusii pak pozitivně vůči protiimigračnímu subjektu Vox v oblastech s vyšším podílem ekonomických migrantů (Iglesias-Pascual et al., 2021). Obecně lze tedy s ohledem na výše uvedené říct, že dosavadní výzkum o evropských zemích dokazuje ve většině případů stále významnou roli socioekonomických faktorů ve volební geografii.

Ve výrazně menší míře lze pak v politologickém výzkumu najít studie věnující se mezistátní komparaci. Evropské volby v západoevropských zemích analyzují Vandermotten a Lockhart (2000) a identifikují jádra volební podpory v regionech jednotlivých zemí pro různé typy politických stran. Porovnání volební geografie mezi čtyřmi vybranými evropskými státy v unikátní historické perspektivě zpracovává Haydukiewicz (2011). Ten poukazuje mimo jiné na důležitost brát v potaz historický vývoj regionů při analýze volebních výsledků. Tento aspekt však není pro tento text tak významný. Samotný výzkum problematiky volebních koalic a analýza jejich faktorů nejsou příliš rozšířené. Práce v této oblasti se soustřeďují především na okolnosti, případně faktory vzniku těchto formací (Axelrod, 1972; Golder, 2005; Ibenskas, 2016).

Pro tuto studii budou ale důležité především analýzy věnující se českému případu. V české politologii a politické geografii je první stěžejní prací text autorů Jehličky a Sýkory (1991), kteří se věnují rozdílům ve vzorcích volební podpory politických stran za první Československé republiky, poválečným volbám v roce 1946 a parlamentním kláním po pádu komunistického režimu, především právě z geografického hlediska. Jejich zjištění dochází k tomu, že území tzv. stabilní volební podpory se u tradičních politických stran v obou sledovaných obdobích do velké míry shodují, a to především u Československé strany lidové (Jehlička a Sýkora, 1991, s. 92). Autoři tedy prokazují vysokou relevanci a přetrvání historických vzorců volebního chování. Podobné problematice, ovšem především se zaměřením na Slovensko a nikoli ve srovnání se současností, se věnuje Przybyla (2019). Jeho kvantitativní analýza volebních výsledků slovenské části první Československé republiky ukazuje na důležitou roli náboženského a národnostního složení obyvatelstva.

Období po vzniku samostatné České republiky se pak věnuje celá řada publikací. Opět spíše z geografického hlediska se územní podpoře politických stran věnuje Šaradín (2003), který ji dává dohromady s referendem o přístupu České republiky do Evropské unie. Ukazuje, že i přes charakter tohoto hlasování lze ve výsledcích detekovat stopy shody s volební podporou politických stran v kontextu socioekonomických faktorů. V českém prostředí najdeme i případové studie některých politických stran, konkrétně například Voda (2011) se věnuje volební geografii KDU-ČSL v historii Československé a České republiky. Analýza je opět pojata především z geografického hlediska identifikací území volební podpory, ale rovněž pomocí korelačního koeficientu. Autor dochází k závěru, že podpora

této strany je výrazně koncentrovaná, a to především na venkově (Voda, 2011, s. 123). Tentýž autor se před pár lety dostal v politologické obci do povědomí svou publikací věnovanou mezistátnímu srovnání České republiky a Rakouska jakožto zemí s odlišnou politickou minulostí, tedy (ne)existencí komunistického režimu (Voda, 2015). Zde opět potvrzuje roli socioekonomických faktorů, přetrvávání řady štěpení a provázání faktorů s různými typy stran především z hlediska ukotvení podpory politických stran s tradičními voličskými skupinami v České republice, zatímco v Rakousku se toto propojení postupně oslabuje. Zároveň opět potvrzuje vliv socioekonomických faktorů na volební výsledky v České republice, konkrétně spojení pravicových stran s regiony s vyšším počtem podnikatelů a nižší nezaměstnaností, zatímco u levicových stran je tomu naopak. Vyšší podíl vysokoškoláků pak hraje roli z hlediska pozitivitu vztahu k liberálním a postmateriálním subjektům (Voda, 2015, s. 193–200).

Z hlediska větších územních celků, konkrétně v rámci analýzy jednoho celého evropského regionu, lze jmenovat disertační práci Petra Sokola (2014) mapující volební geografii v prostoru postkomunistické Evropy, opět z geografického hlediska. Autor v ní porovnává nejen země, ale i hlavní města. Kapitoly věnující se volební geografii českých parlamentních voleb se zpravidla objevují i v kolektivních monografiích věnujících se jednotlivým volbám (Kabát a Pink, 2006; Pink, 2010), ovšem opět především z hlediska ryze geografického, zpravidla zaneseného do map. Stejně tak se tématu věnuje i Voda (2019), který do analýzy kromě ryze geografického prvku přináší i jednoduchou statistiku, a to prostřednictvím měření Pearsonova korelačního koeficientu mezi volební podporou konkrétní politické strany a všemi politickými stranami v předchozích volbách. I zde se potvrzuje vliv socioekonomických charakteristik na volební chování ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2017 podobně, jak to bylo ilustrováno výše.

Nelze zapomenout ani na další odborné publikace, které se svou metodologií a zaměřením výrazně blíží i této studii. Práce Tomáše Kosteckého (2009) se věnuje prostorové analýze českých parlamentních voleb od roku 1996 do roku 2006 z hlediska různých socioekonomických a demografických charakteristik okresů prostřednictvím statistických technik, včetně regresní analýzy. Autor v nich zjišťuje, že mezi jednotlivými subjekty z hlediska regionálního rozložení volební podpory existují významné rozdíly, ale vzorce se v průběhu času příliš nemění a zůstávají stabilní (Kostecký, 2009, s. 131). Tato studie je pro účely tohoto textu velmi přínosná, protože mapuje parlamentní volby v diachronní perspektivě a zahrnuje i volby do Poslanecké sněmovny v roce 2002, které byly odlišné účastí a úspěchem dvoučlenné volební koalice.² Ačkoliv autor ukazuje na relativní stabilitu vzorců volební podpory, v případě voleb 2002 však v případě Koalice dochází k určitým změnám právě z hlediska odlišných determinantů volební podpory pro jednotlivé členy koalice (Kostecký, 2009, s. 132). Tento poznatek je stěžejní pro analýzu volební podpory v této studii. Případu rozdílu faktorů vo-

² Jednalo se o koalici KDU-ČSL a Unie svobody – Demokratické unie (US-DEU) kandidující pod názvem *Koalice*.

lební podpory politických subjektů ve volbách 2017 a 2021 se věnují Jakub Lysek a Karel Macků (2022), kteří se zaměřují na proměny důležitosti socioekonomických charakteristik z hlediska štěpných linií. Právě tato studie je svým zaměřením velmi podobná tématu, které je řešeno v tomto článku, oproti němu má několik významných odlišností. Rozdíl spočívá zaprvé v odlišné úrovni analýzy. Zatímco Lysek a Macků (2022) provádějí statistickou analýzu na úrovni volebních okrsků, tato studie je více generalizační a zaměřuje se na obce s rozšířenou působností (ORP) jakožto administrativní jednotky, které jsou oproti obcím relativně homogenní. Tento rozdíl navíc může sloužit i k porovnávání výsledků analýzy. Druhý, dost možná ještě důležitější rozdíl spočívá ve výzkumném cíli. Zatímco výše jmenovaná studie se soustřeďuje na vliv socioekonomických faktorů obecně, včetně vztahu k levicovým a po volbách 2021 k opozičním či neúspěšným stranám³, pro nás jsou hlavním objektem zájmu volební koalice, kdy se zaměřujeme především na proměnu faktorů, ale i statistickou signifikanci u těchto koaličních politických stran, což je věc, která pro tyto autory stěžejní není. Ačkoliv je na tento jev nahlíženo často jako na něco, co je v sociálních vědách výrazně nadužíváno (Soukup a Rabušic, 2007), jeho podoba a proměny mohou zodpovědět mnoho otázek o proměně důležitosti faktorů volební podpory při vzniku volebních koalic. Ostatní parlamentní strany byly z analýzy vyřazeny právě z důvodu soustředění se na proměnu faktorů v důsledku spojení do koalice. Navíc, my zde přinášíme další analyzovaný faktor v podobě úmrtnosti, v té době ovlivněný probíhající pandemií onemocnění covid-19 a jejími tragickými následky. Tento faktor Lysek a Macků (2022) do analýzy vůbec nezahrnují.

Metodologie a výzkumné otázky

Ačkoliv jsou pro politickou, respektive volební geografii základním východiskem mapy, velmi často autoři (Kostecký, 2009; Wuhs a McLaughlin, 2019) používají také kvantitativní statistické techniky. Právě jim se bude věnovat i tato studie. Základní metodou pro analýzu bude v tomto případě vícenásobná lineární regresní analýza, v rámci politologie v současné době velmi často používaná statistická technika. Zpracována bude pomocí statistického softwaru RStudio. Je založena na odhalování možných vztahů mezi závisle proměnnou a nezávisle proměnnými, oproti jednoduché regresní analýze sem vkládáme kromě hlavní nezávisle proměnné ještě další, tzv. kontrolní proměnné (Gerring a Christenson, 2017, s. 344). Výsledný regresní model nám v takovém případě poskytuje představu o vlivu dané nezávisle proměnné, a to prostřednictvím tzv. dílčího koeficientu (Soukup, 2019, s. 196) v kombinaci s ostatními proměnnými. V rámci této analýzy tedy bude vytvořen regresní model pro určené politické strany v daných volbách, který bude následně sumarizován do tabulky. Tato shrnutí nám poskytnou představu o vlivu jednotlivých nezávisle proměnných na volební zisk politického subjektu, a to

³ Jedná se o tyto subjekty: ANO, SPD, ČSSD a KSČM.

prostřednictvím standardizovaného neboli beta koeficientu (Rabušic et al., 2019, s. 381). Sledována bude také hodnota R^2 , reprezentující výstižnost regresní přímky (Soukup, 2019, s. 190), tedy jaký podíl variability dat je model schopný vysvětlit.

Zatímco při analýze na jiných úrovních lze získat výsledky velmi jednoduše z oficiální databáze Českého statistického úřadu (ČSÚ) na webu www.volby.cz, výsledky na úrovni ORP neposkytuje. Data z této úrovně lze získat z Veřejné databáze ČSÚ. Tato databáze obsahuje nejen volební data, ale i celou řadu socioekonomických ukazatelů o české populaci, které budou ve studii analyzovány. Analýza tedy bude pracovat s volebními daty v rámci ORP. Právě tato územní jednotka je z hlediska administrativního uspořádání České republiky nejvhodnější, protože například analýza na úrovni krajů by z důvodu jejich nízkého počtu znemožňovala provedení regrese. V případě okresů, ačkoliv byly pro některé z předchozích výzkumů (Kostecký, 2009; Šaradín, 2003; Voda, 2019) jako úroveň analýzy používány, je zase překážkou jejich vnitřní socioekonomická heterogenita. Zároveň je přihlédnuto také k tomu, že okresy jakožto administrativní jednotky v současnosti již neexistují. V tomto výzkumu bude model pracovat s pozorováními, která představují 205 ORP a Prahu.

Předložená studie se bude věnovat proměnám faktorů volební podpory a statistické signifikanci voleb do Poslanecké sněmovny v České republice v letech 2017 a 2021. Důvodem pro výběr právě těchto dvou případů je skutečnost, že ve volbách v roce 2021 zde vznikly dvě volební koalice, tudíž se lze podívat na to, jakým způsobem se faktory a jejich statistická signifikance změnily. Zároveň bude také zajímavé podívat se na změny ve volební podpoře stran v kontextu koronavirové pandemie, což bude provedeno prostřednictvím analýzy faktoru úmrtnosti v ORP. Pro analýzu je stanoveno šest nezávisle proměnných, s výjimkou jedné vycházejících z předchozích výzkumů v českém prostředí, které budeme v rámci modelů testovat a které jsou klasickými proměnnými používanými v podobných analýzách.

Nezaměstnanost: podíl nezaměstnaných osob v daném ORP v měsíci předcházejícím konání parlamentních voleb, v tomto případě tedy v září 2017 a v září 2021, na základě údajů Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV).

VŠ: podíl obyvatelstva s dokončeným vysokoškolským vzděláním v daném ORP vycházející ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011 a 2021 dostupných ve Veřejné databázi ČSÚ (VDB).

Římsští katolíci: podíl obyvatelstva hlásícího se k římskokatolické církvi v daném ORP vycházející ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011 a 2021 dostupných ve VDB.

Obyvatelstvo 65+: podíl obyvatelstva v důchodovém věku (tedy ve věku 65 let a více) v daném ORP vycházející ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011 a 2021 dostupných ve VDB.

Počet podnikatelů na 1000 obyvatel: přepočtený počet fyzických osob jako soukromých podnikatelů na 1000 obyvatel podnikajících podle živnostenského zákona, zemědělských podnikatelů a soukromých podnikatelů podnikajících dle jiných zákonů ke konci roku 2017 a 2021 na základě údajů ČSÚ dostupných ve VDB.

Počet úmrtí na 1000 obyvatel: přepočtený počet úmrtí v ORP na 1000 obyvatel, který bude pokrývat otázku vztahu volební podpory a úmrtnosti v souvislosti s pandemií onemocnění covid-19. Ideálními daty pro zkoumání této proměnné by samozřejmě byl počet úmrtí na toto onemocnění ke dni voleb, nicméně vzhledem k tomu, že tato data Ministerstvo zdravotnictví ani ÚZIS nemá veřejně k dispozici, budou použita data ČSÚ za celý rok 2021 dostupná ve VDB.

Jak již naznačila stručná charakteristika výše uvedených nezávisle proměnných, analýza má určité limity vycházející ze slabiny v podobě aktuálnosti dostupných dat. Zatímco pro volby v roce 2021 jsou k dispozici ani ne půl roku stará data ze sčítání lidu, v případě předchozích voleb bude pracováno s daty šest let starými. Pozornost zde bude věnována pouze základní charakteristice, nicméně cílem je pracovat, pokud možno, se všemi proměnnými, které by mohly být pro dané téma relevantní. Kromě výše zmíněných byly zvažovány ještě další dvě nezávisle proměnné v podobě podílu osob v exekuci a podílu osob bez jakéhokoli vzdělání. Tyto proměnné byly nicméně nakonec vyřazeny z důvodu vysoké korelace s nezaměstnaností, respektive s podílem vysokoškoláků, a tím pádem i hrozby vzniku multikolinearity (Rockwell, 1975, s. 310), na což u některých proměnných poukazují například i Lysek a Macků (2022, s. 268). Zároveň je také nutné zohlednit povahu dat týkajících se úmrtnosti, která pocházejí z celého roku 2021.

Vzhledem k tomu, že je tato problematika s výjimkou dopadů covidové pandemie v českém politologickém výzkumu už výrazně probádána, máme k dispozici určité poznatky, na jejichž základě můžeme odvodit výzkumné otázky. V tomto smyslu je pro nás asi nejcennější již zmíněná studie Tomáše Kosteckého (2009), která mapuje vliv faktorů v rámci čtyř parlamentních voleb prostřednictvím podobné statistické techniky. Jako výrazný faktor, který volební zisky ovlivňuje, zde uvádí počet podnikatelů, což je proměnná, kterou jsme do modelu také zařadili. Kromě toho ale autor dochází také k závěru, že vyšší míra nezaměstnanosti má vliv na zisk levicových stran, kdy jejich podpora roste (Kostecký, 2009, s. 132).

Pro analýzu bude ale nejpodstatnější důležitost faktorů ve vztahu k volebním ziskům stran, které se pro volby v roce 2021 staly součástí nějaké volební koalice, tedy ODS, Piráti, KDU-ČSL, TOP 09 a STAN. Pokud se podíváme na Kosteckého (2009) studii, lze vidět, že pro ODS byl z hlediska pozitivní korelace nejdůležitějším ukazatelem počet podnikatelů v okrese, naopak její volební zisky klesaly v případě, že se v daném okrese zvyšoval počet katolíků (Kostecký, 2009, s. 129). V případě KDU-ČSL byl vzhledem k jejich ideologické orientaci právě podíl takto nábožensky smýšlejících osob tím nejdůležitějším faktorem z hlediska pozitivní korelace, negativní vztah byl pozorován ve vztahu k nezaměstnanosti (Kostecký, 2009, s. 131). V případě Pirátů je často zmiňován vliv podílu nezaměstnaných, ovšem v negativním vztahu, tedy že volební výsledek klesá při zvýšení počtu osob bez zaměstnání (Maškarinec, 2020a, s. 521). Z hlediska ideologického směřování Pirátské strany by se nabízel faktor vysokoškolsky vzdělaných obyvatel, tento efekt však nelze s jistotou prokázat, neboť není v rámci porovnání několika voleb konstantní, a to nejen v českém, ale i v zahraničních případech (Maškarinec, 2020a, s. 521; Otjes, 2020, s. 49). Na druhou stranu, jiné

studie poukazují na překryv faktorů volební podpory Pirátů s jinými středovými stranami (Maškarinec, 2020a, s. 518).

Je také důležité uvést, že Tomáš Kostecký analyzuje dvoje volby v devadesátých letech a dvoje volby na počátku třetího tisíciletí, tedy včetně voleb v roce 2002, kde najdeme také jednu volební koalici, která ve volbách uspěla. Kostecký (2009) si na několika místech všímá toho, že právě tyto volby se v otázce vlivu různých proměnných určitým způsobem odchyľují, a to právě v případě Koalice, kdy se regresní model oproti samostatně kandidující KDU-ČSL výrazně lišil. Vidět to bylo například v rámci podílu soukromých podnikatelů (Kostecký, 2009, s. 131–132). Na základě těchto rozdílů se tedy lze podívat nejen na rozdíl ve vlivu jednotlivých faktorů, ale i ve statistické signifikanci volebních koalic a samostatně kandidujících politických stran. Hlavním předmětem zájmu bude to, zda a případně jakým způsobem se proměňuje vliv a důležitost nezávisle proměnných v souvislosti se vznikem volebních koalic. Jestliže tedy vyjdeme z Kosteckého (2009), tak pokud jdou některé faktory při volební podpoře jednotlivých stran různým směrem, může dojít k jejich oslabení. To platí zejména, pokud se území stabilní volební podpory jednotlivých koaličních stran výrazně liší.

Druhým faktorem, který budeme v této studii analyzovat, je vliv koronavirové pandemie na volební výsledky. Politické subjekty, které budou do regresního modelu zahrnuty, byly v době prvních a nejsmrteľnějších vln covidové pandemie stranami opozičními, tudíž subjekty, které nenesly hlavní odpověďnost za přijatá protiepidemická opatření a jejich efektivitu ve společnosti. Podíváme se tedy na to, jaký vliv měla tato proměnná na volební výsledky zformovaných volebních koalic a jestli došlo k nějaké proměně oproti volbám v roce 2017 právě v kontextu pandemické situace. Zodpovězení této výzkumné otázky by zároveň mělo být aspektem, který tento text výrazně odlišuje od jiných. V návaznosti na výše uvedené tedy můžeme definovat výzkumné otázky vztahující se k regresnímu modelu:

- 1) *Jakým způsobem se mění vliv nezávisle proměnných na volební zisky politických stran při vytvoření předvolební koalice?*
- 2) *Jaký vliv má úmrtnost v době pandemie covid-19 na volební zisky koaličních politických stran a jejich proměnu?*

V rámci regresního modelu tedy bude posuzován směr působení jednotlivých faktorů, jejich změny a také jejich významnost, tedy statistická signifikance. Významnost proměnných je vyjádřena pomocí hvězdiček u jednotlivých koeficientů odvíjejících se od tzv. p-hodnoty. V neposlední řadě se podíváme také na hodnotu koeficientu determinace (tedy R^2) pro každou z diskutovaných politických stran, které byly pro volby 2021 součástí jedné z volebních koalic. Pro odlišnost používaných jednotek v rámci jednotlivých nezávisle proměnných bude nejprve provedena standardizace koeficientů za účelem získání souměřitelnosti (Rabušic et al., 2019, s. 139). Pro předcházení riziku heteroskedasticity jsou standardní chyby robustní. V závěru textu pak budou zhodnoceny výsledky a zodpovězeny výzkumné otázky.

Volby do Poslanecké sněmovny 2017 a 2021

Pokud bychom hledali výrazného aktéra obou parlamentních klání, kterým se v této studii věnujeme, bude to bezpochyby Andrej Babiš a jeho hnutí ANO 2011, které bylo v předvolebních kampaních jak v roce 2017, tak i o čtyři roky později významným tématem, kolem kterého se točily leckdy i velmi ostré debaty. První z nich výrazně ovlivnila žádost policie o vydání Andreje Babiše a Jaroslava Faltníka k trestnímu stíhání v kauze Čapí hnízdo.

Po sečtení hlasů, které voliči odevzdali 20. a 21. října 2017, bylo již jasné, že vítězství si naprosto jasně připsalo hnutí ANO, které získalo 29,64 % hlasů. Druhá následovala ODS, ovšem s velmi výrazným odstupem s 11,32 % voličských hlasů, za nimi pak následoval nováček v dolní parlamentní komoře, tedy Piráti, a také Svoboda a přímá demokracie (SPD⁴) Tomia Okamury se ziskem 10,79 %, respektive 10,64 % hlasů (ČSÚ, 2017). Další v pořadí skončila KSČM a teprve za ní dosud nejsilnější ČSSD, které oslovily více než 7 % voličů, což byl zejména u sociálních demokratů velmi výrazný propad. Skupinu úspěšných politických stran pak uzavíraly ještě tři subjekty, které dokázaly jen těsně překročit pětiprocentní uzavírací klauzuli, a to KDU-ČSL, TOP 09 a STAN.

Česká politika se tedy dostala do situace naprosté proměny stranického systému, která podle mnohých přišla již s volbami v roce 2010 (Hanley, 2011, s. 116; Šárovec, 2016, s. 17), ovšem tradiční podobu systému politických stran neukončila. V této situaci je zde jeden velký aktér představovaný hnutím ANO a pak řada malých stran, které byly ideologicky velmi rozdílné. Nastala situace, kdy bylo velmi těžké hledat většinu pro vytvoření stabilní a akceschopné koaliční vlády. První pokus hnutí ANO vytvořit jednobarevnou menšinovou vládu skončil neúspěchem, když Poslanecká sněmovna odmítla dát tomuto kabinetu důvěru a hlasovalo pro ni jen 78 poslanců Babišova hnutí. Během tohoto období došlo na mimořádném sjezdu sociálních demokratů k obměně stranického vedení, kdy se do čela dostal bývalý předseda dolní parlamentní komory Jan Hamáček, který začal vyjednávat s hnutím ANO o možné koalici. Po několika měsících se objevila varianta menšinové vlády ANO a ČSSD, kterou by podporovala KSČM. Sociální demokraté k této otázce vypsalí vnitrostranické referendum, ve kterém se více než 58 % hlasujících straníků rozhodlo pro přijetí vládního angažmá (Kopecký, 2018). Nová menšinová vláda byla jmenována na konci června 2018, tedy osm měsíců po volbách, důvěru získala během července.

Během volebního období se dostala nejen Česká republika, ale i celý svět do bezprecedentní situace. Lidstvo zasáhla celosvětová pandemie koronaviru, se kterým přišlo i několik vln přísných protiepidemických opatření a několik milionů obětí po celém světě (Česká tisková kancelář, 2021). Právě v této době stoupala nespokojenost s vládou nejen mezi obyvatelstvem, ale i mezi opozičními stranami. Zároveň i v kontextu vzniku řady iniciativ kritizujících protipandemická

⁴ SPD v Poslanecké sněmovně nahradila hnutí Úsvit, které založil také Tomio Okamura a uspěl s ním v roce 2013.

opatření a kroky vlády jako takové panovalo očekávání, jaké změny v kontextu této krize volební výsledky přinesou. Ve světle volebních průzkumů naznačujících pokračující hegemonii hnutí ANO se opozice rozhodla pro krok v české politice na celostátní úrovni ne příliš obvyklý. Na podzim roku 2020 nejprve zástupci ODS, KDU-ČSL a TOP 09 podepsaly koaliční smlouvu pro nadcházející sněmovní volby a vytvořili volební koalici *SPOLU*. Pozadu nezůstaly ani další dvě opoziční strany, tedy Piráti a hnutí STAN. Na počátku roku 2021 byla po schválení oběma stranami vytvořena druhá volební koalice *Piráti a Starostové*⁵. Obě koalice se navíc později dostaly do výhodnější pozice, než ve které byly v době uzavření koaliční smlouvy, protože začátkem února zrušil Ústavní soud část volebního zákona, včetně násobné klauzule⁶ nutné pro vstup do Poslanecké sněmovny platné pro volební koalice. Ty byly pro kandidátní listiny více politických stran následně výrazně sníženy.

Volební kampaň v roce 2021 se nesla nejen v duchu již zmíněné kritiky vlády za postup při řešení koronavirové pandemie, ale ovlivnilo ji také stále pokračující vyšetřování kauzy Čapí hnízdo, ve které už ovšem nefiguroval Jaroslav Faltýnek, ale z politiků už jen premiér Babiš. Výrazné antikampani pak čelila také koalice PirSTAN, především ze strany hnutí ANO. Samotné hlasování se uskutečnilo 8. a 9. října 2021. Na prvním místě nakonec skončila trojkoalice SPOLU, které odevzdalo hlas téměř 27,79 % voličů. Těsně za ní pak následovalo dosud nejsilnější hnutí ANO, které oslovilo o 27,12 % hlasujících. I přesto, že dosavadní nejsilnější politický subjekt skončil až druhý, vlivem nového volebního zákona získal o jeden mandát více než vítězná trojkoalice. Na třetím místě skončila s výraznějším odstupem koalice PirSTAN, která získala přes 15 % hlasů. Toto uskupení získalo 37 poslaneckých křesel, ovšem vlivem vysokého podílu preferenčních hlasů pouze čtyři z nich byla obsazena Piráty. Posledním úspěšným subjektem pak byla SPD s necelými 10 %. Oproti předchozím volbám ale dolní komoru opustily dva tradiční subjekty na levici, tedy ČSSD s 4,65 % a KSČM, která získala přes 3,6 % hlasů (ČSÚ, 2021).

Volby na podzim 2021 tedy přinesly další změny na politické scéně i ve stranickém systému obecně. Především v tom, že hnutí ANO ztratilo dosavadního koaličního partnera, tím pádem i možnost získat v dolní komoře většinu. Obě opoziční koalice disponovaly dohromady celkem 108 hlasy. Právě těchto pět politických subjektů podepsalo měsíc po volbách koaliční smlouvu. Premiérem se stal předseda ODS Petr Fiala, jeho vláda byla jmenována ještě před koncem kalendářního roku a důvěru získala v polovině ledna 2022.

⁵ Pro tuto koalici se také často používala zkratka *PirSTAN*, kterou budeme používat i v této studii.

⁶ Násobná neboli aditivní klauzule (Lebeda, 2004, s. 237) byla nastavena na 10 % pro koalici dvou stran, 15 % pro koalici tří stran a 20 % pro koalici čtyř a více stran.

Proměny faktorů volební podpory: samostatné vs. koaliční subjekty

V následující části již dojde k samotné analýze volební podpory. V jejím rámci bude provedena lineární regrese a sestavena tabulka, která shrne vliv faktorů v rámci obou parlamentních voleb, které jsou předmětem této studie. Ta bude pak podrobena důkladnému rozboru a výsledky budou také zasazeny do kontextu již existující literatury. Dále pak bude soustředěna pozornost na jednotlivé politické strany ve vztahu k nezávisle proměnným i v kontextu povahy vztahu a okrajově i statistické signifikance.

Bude tedy sestaven regresní model, na jehož základě budou analyzovány volební výsledky na úrovni ORP v kombinaci s výše definovanými nezávisle proměnnými. Regresní analýza bude provedena pro každou z pěti později koaličních stran a následně i pro obě předvolební koalice. Níže představená regresní tabulka shrnuje výsledky této analýzy, přičemž jsou v ní zahrnuty oboje analyzované volby, oddělené přerušovanou čarou.

Nyní tedy lze výsledky zhodnotit, pro přehlednost však bude nejprve věnována pozornost výsledkům v rámci voleb 2017. Z výše uvedeného regresního modelu je patrná výrazná disproporce ohledně indexu determinace, který se u jednotlivých politických stran odlišuje. Největší podíl vysvětlení variability dat je možné sledovat v případě KDU-ČSL, kde je vysvětleno 83 % závisle proměnné. Tento jev pramení s největší pravděpodobností v silném regionálním ukotvení a území stabilní volební podpory (Jehlička a Sýkora, 1991) spjatém s určitou voličskou skupinou, konkrétně s jihem moravské části republiky a obyvateli venkovských oblastí vyznačujících se výraznou religiozitou (Bernard et al., 2014, s. 248–251). U tří analyzovaných stran se podařilo pomocí regresního modelu vysvětlit více než polovinu variability dat. Z toho lze tedy usuzovat, že i u těchto subjektů lze detekovat, že námi analyzované faktory volební podporu výrazněji ovlivňují. Zcela opačnou situaci lze pak najít u hnutí STAN, kde byl regresní model schopný vysvětlit pouze 28 % volebních dat, což ukazuje buď na vliv skrytého faktoru nezahrnutého do analýzy, případně na úplnou absenci konstantního vzorce ovlivňujícího volební podporu. Rozdílná hodnota koeficientu napříč jednotlivými politickými stranami je vidět i v jiných podobných studiích, kdy hodnota R^2 výrazně osciluje (Kostecký, 2009, s. 129–131; Lysek a Macků, 2022, s. 269–270).

Pokud se podíváme na jednotlivé politické strany a jejich vztah s nezávisle proměnnými, můžeme vidět řadu vzorců volební podpory, které byly prokázány již předešlými výzkumy. To platí především v případě v té době největší opoziční strany, tedy ODS. Především se potvrdilo klasické naplnění vzorců o pozitivním vztahu s počtem podnikatelů a negativním vztahu s podílem nezaměstnaných osob. Podobné závěry ukazují například Kostecký (2009) nebo Bernard et al. (2014). V návaznosti na to pak i pozitivní vztah s podílem vysokoškoláků ukazující na tradičně silnější podporu v okolí velkých měst s obyvatelstvem s vyšším stupněm vzdělání. Analogicky k tomu lze vysvětlit i negativní vztah s podílem římských katolíků, který je vysvětlitelný především již tradičně výraznější podporou strany v okolí Prahy, ve středních Čechách, případně v turisticky významných horských lokalitách v severovýchodních a jihozápadních Čechách (Bernard

Tabulka 1. Lineární regresní model (OLS) pro volby 2017 a 2021

	Volby 2017					Volby 2021	
	ODS	Piráti	KDU-ČSL	TOP 09	STAN	SPOLU	PirSTAN
(Intercept)	10,04*** (0,12)	9,50*** (0,09)	6,18*** (0,12)	3,84*** (0,08)	5,29*** (0,19)	25,16*** (0,19)	13,97*** (0,19)
Nezaměstnanost	-0,51*** (0,14)	-0,36*** (0,10)	-0,52*** (0,15)	-0,13 (0,09)	-0,00 (0,19)	-1,28*** (0,22)	-0,28 (0,20)
VŠ	0,82*** (0,12)	0,58*** (0,14)	0,33* (0,13)	0,62*** (0,15)	-0,58** (0,19)	1,88*** (0,23)	0,73*** (0,22)
Římští katolíci	-0,72*** (0,11)	-0,71*** (0,09)	3,29*** (0,24)	-0,39* (0,19)	-0,53** (0,20)	0,73** (0,27)	-1,19*** (0,18)
Obyvatelstvo 65+	0,07 (0,13)	0,16 (0,11)	0,21 (0,18)	-0,02 (0,12)	0,51* (0,25)	0,46 (0,26)	-0,40 (0,28)
Podnikatelé na 1000 obyvatel	0,87*** (0,15)	0,74*** (0,14)	-0,57*** (0,16)	0,60*** (0,11)	1,55*** (0,26)	1,17*** (0,21)	1,54*** (0,24)
Počet úmrtí na 1000 obyvatel	-0,26* (0,13)	-0,21 (0,13)	-0,26 (0,17)	-0,22** (0,08)	-0,00 (0,21)	-1,63*** (0,30)	-0,19 (0,29)
N	206	206	206	206	206	206	206
R ²	0,58	0,57	0,83	0,57	0,28	0,72	0,44

Zdroj: Vlastní zpracování prostřednictvím softwaru RStudio na základě dat ČSÚ (n.d.) a MPSV (n.d.).

Poznámka: Všechny spojitě prediktory jsou centrovány ve vztahu k průměru a škálovány standardní odchylkou 1. Standardní chyby jsou heteroskedasticitně robustní. *** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05.

et al., 2014, s. 254). Pozitivní vztah lze pak detekovat i v případě podílu obyvatel v důchodovém věku, tento faktor ovšem v rámci modelu není statisticky významný a dá se předpokládat, že není hlavním prediktorem volební podpory ODS.

Volební zisk Pirátů jakožto parlamentního nováčka ukazuje velmi podobné vzorce volebního chování, které můžeme nalézt i u výše zmíněných občanských demokratů. Na tento fakt ostatně poukazuje i Maškarinec (2017, 2020a) a přichází s tvrzením, že úspěch Pirátské strany z velké části stojí právě na hlasech bývalých voličů nejen ODS, ale i dalších menších středových či středopravicových stran (Maškarinec, 2020a, s. 518). Směr působení jednotlivých faktorů je v porovnání s faktory u ODS identický. I v tomto případě tedy můžeme najít pozitivní vztah s podílem vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva, podnikatelů, důchodců a naopak negativní vztah s podílem nezaměstnaných a římských katolíků v populaci. Identické výsledky můžeme u těchto stran najít i při zohlednění statistické signifikance.

Jak již bylo výše naznačeno, politickou stranou spjatou s konkrétní oblastí či segmentem obyvatelstva, je KDU-ČSL. I z toho důvodu můžeme v jejím případě detekovat částečně odlišné výsledky oproti předchozím dvěma politickým stranám. Naprosto zásadní proměnnou, hrající mimořádně významnou roli v modelu, je tedy podíl římských katolíků. Tento faktor se ukázal jako naprosto stěžejní a potvrzuje vysokou významnost a prediktivní hodnotu této proměnné (Bernard et al., 2014; Kostealecký, 2009; Voda, 2011). Oproti ODS a Pirátům zde ovšem najdeme negativní vztah k počtu podnikatelů v rámci ORP. Tento jev lze opět vysvětlit regionálním ukotvením jádra volební podpory KDU-ČSL, která se koncentruje spíše v menších, zejména moravských obcích (Voda, 2011), tím pádem v oblastech s menším počtem živnostníků. Z tohoto pohledu pak lze vysvětlit i negativní vztah k podílu nezaměstnaných, což je úzce provázáno se skutečností velmi nízké podpory této strany v ekonomicky slabších lokalitách bývalých Sudet v severozápadních Čechách. Vzhledem ke spíše venkovské povaze lidoveckého elektorátu pak poměrně překvapivě najdeme pozitivní vztah i v souvislosti s podílem vysokoškolsky vzdělané populace, koncentrující se především ve větších městech.

Při interpretaci výsledků TOP 09 v kontextu volebních zisků se už z regresního modelu rýsují důležité faktory a v návaznosti na to i oblasti volební podpory. Jako statisticky významné proměnné, které mají k volebním výsledkům pozitivní vztah, je podíl vysokoškoláků a počet podnikatelů. Tyto faktory poukazují na ryze městský charakter strany a již tradičně nejvyšší podporu v okolí největších měst, zejména Prahy (Navrátil, 2010, s. 198). Povaha vztahu u ostatních proměnných je vzhledem k rozložení její podpory očekávatelná, především při posuzování podílu římských katolíků a jejich vyššího zastoupení v moravské části státu.

Stejně jako v případě hnutí STAN bylo možné vysvětlit nejmenší podíl variability dat, tak i model pro toto hnutí přináší zdaleka nejodlišnější výsledky. Jako nejdůležitější proměnná ovlivňující volební zisk se ukázal počet podnikatelů. Tento jev by mohl souviset s překryvem volební podpory STAN s dalšími podobnými subjekty (Maškarinec, 2020b). Naopak negativní vztah, který je statisticky významný, lze pozorovat v případě podílu vysokoškoláků a římských

katolíků. Tento jev může opět souviset s oblastmi vyšší volební podpory, ale také s povahou hnutí jako takového. Na rozdíl od všech předchozích subjektů vznikl STAN jako regionální subjekt spjatý především s Libereckem a Zlínskem, kdy se řada i dnes čelných představitelů hnutí rekrutovala ze starostovských řad menších obcí. V tomto modelu jako v jediném se pak ukázala statistická signifikance v pozitivním vztahu u podílu seniorů. V případě nezaměstnanosti pak nebyl nalezen žádný vztah.

Při popisu vlivu proměnných na zisky politických stran bylo záměrně vynecháno posuzování faktoru počtu úmrtí přepočítaného na 1000 obyvatel. Vzhledem k tomu, že se na tuto proměnnou vztahuje samostatná výzkumná otázka, zaslouží si rozbor o něco detailnější. Co je pro všechny posuzované politické strany společné, je směr působení této proměnné. U všech subjektů byl u voleb 2017 nalezen negativní vztah k této nezávisle proměnné. Důvody této shody lze s největší pravděpodobností hledat v podobném ideologickém ukotvení těchto politických stran a cílení na podobný voličský segment. V návaznosti pak i na geografické rozložení volební podpory těch subjektů napříč regiony. Jak již bylo výše vysvětleno, většina těchto subjektů, snad s výjimkou KDU-ČSL, těží z podpory především ze strany podnikatelů a vysokoškolsky vzdělaných obyvatel, kteří se koncentrují zejména v oblasti velkých měst a v nejbohatších regionech, jak se ostatně ukázalo i zde především ve vztahu k ODS a TOP 09. Právě tato skutečnost se promítá i do vlivu proměnné na volební podporu, neboť oblasti s horšími socioekonomickými podmínkami a tím pádem i odlišný sociální status mohou na mortalitu působit (Drápelová et al., 2016). S tím pak bezpochyby souvisí i horší dostupnost zdravotnické péče. Negativní vztah této proměnné k volebním výsledkům je tedy spíše nepřekvapivý.

Nyní bude pozornost věnována druhým z analyzovaných parlamentních voleb, tedy hlasování, které proběhlo na podzim roku 2021. Hlavním předmětem zájmu bude opět povaha vztahu a částečně také statistická signifikance jednotlivých nezávisle proměnných, v tomto případě už ovšem v komparativní perspektivě k výsledkům z voleb v roce 2017. Stranou pochopitelně nezůstane ani pro tuto studii důležitá otázka mortality, do které už v tomto případě vstoupí koronavirová pandemie.

Jak lze vidět, hodnota indexu determinace se u voleb 2021 výrazně neliší, rozpětí nejvyšších a nejnižších hodnot se výrazně snížilo, v obou případech bylo možné vysvětlit významnou část volebních dat. Vyšší podíl vysvětlení se nepřekvapivě vzhledem k vysokému podílu vysvětlené variability dat u všech tří stran ukázal v případě koalice SPOLU. U druhé z analyzovaných volebních koalic se podařilo vysvětlit 44 % variability volebních dat, což se pravděpodobně podařilo díky jasným volebním vzorcům u Pirátské strany, které byly odhaleny již předchozími výzkumy (Maškarinec, 2020a), zatímco u hnutí STAN byl podíl vysvětlených dat nižší.

Nejprve se interpretace zaměří na výsledky regresního modelu pro jednotlivé koalice a jejich vztah k testovaným proměnným. U koalice SPOLU se ukázalo, že ačkoliv je její součástí subjekt, který je v kontextu silných prediktorů volební

podpory výrazně odlišný, zachovala městský charakter, který ve volbách v roce 2017 reprezentovala ODS a TOP 09. Podíváme-li se na jednotlivé faktory, můžeme vidět, že pokud se některý z faktorů ukázal jako signifikantní u všech stran, přetrval i v tomto volebním klání. Zároveň můžeme vidět oslabení u těch faktorů, které podporu stran ovlivňovaly rozdílně. Jako velmi dobrý prediktor přetrval počet podnikatelů, již tradičně spojený především s ODS, a podíl vysokoškoláků, související především s ryze městským charakterem TOP 09. Velmi podobný efekt se pak, i když v negativním vztahu, ukázal i u proměnné podíl nezaměstnaných osob. I tento faktor se v předchozím modelu projevil v negativním vztahu, ačkoliv v případě TOP 09 nebyl tento vztah až tolik silný. Slabý negativní vztah s podílem seniorů se i v tomto případě potvrdil.

K velmi zajímavým výsledkům pak lze dojít, pokud se podíváme na podíl římských katolíků v rámci ORP. Tento prediktor hrál naprosto stěžejní roli ve volební podpoře KDU-ČSL, v případě koalice SPOLU pak tento faktor z hlediska signifikance oslabil, zároveň ale zůstává důležitým prediktorem. Ačkoliv byl zachován pozitivní vztah s volebním výsledkem této trojkoalice, jeho statistická významnost byla viditelně oslabena, jak se ostatně ukázalo i v případě Koalice v roce 2002, kdy se projevil stěžejní efekt jiných faktorů (Kostecký, 2009). Lze tedy říct, že v případě SPOLU převládl ve volebních výsledcích vliv faktorů zejména ODS a TOP 09, tedy faktory charakteristické pozitivním vlivem proměnných typu počet podnikatelů a podíl vysokoškoláků, což se ukázalo při analýze výsledků voleb v roce 2017. Přesto je ale nutné dodat, že podíl římských katolíků byl zásadní pro volební zisk koalice SPOLU a pravděpodobně určoval její podporu na Moravě, což ostatně dokládá i významný podíl zvolených lidoveckých poslanců v moravských krajích za koalici SPOLU.

Koalice PirSTAN přináší z hlediska analýzy prediktorů volební podpory velmi podobné závěry. V modelu s výsledky v roce 2017 se ukázal velmi významný vliv počtu podnikatelů u obou koaličních stran, což je dáno tím, že tato koalice měla podporu zejména ve velkých městech, což se projevuje i v případě proměnné podílu vysokoškoláků, jak ostatně potvrdili i Lysek a Macků (2022, s. 276).

Negativní vztah s proměnnou podílu římských katolíků se v prvním modelu prokázal u obou později koaliční stran, i v tomto případě zůstal tento vztah zachován, ve vztahu ke STAN dokonce z hlediska statistické signifikance ještě posílil. Ačkoliv se voličská základna tohoto hnutí nachází mimo jiné i na Zlínsku (Maškarinec, 2020b, s. 19), v tomto případě se projevila významně vyšší podpora především v tradičním jádře podpory v Libereckém kraji, ale částečně i díky velké popularitě předsedy hnutí Víta Rakušana také ve středních Čechách (Lysek a Macků, 2022, s. 276). Ve vztahu k Pirátům pak byla zachována i statistická signifikance a negativní vztah v souvislosti s podílem nezaměstnaných, což je pravděpodobně dáno již zmíněným překryvem vzorců volební podpory s jinými politickými stranami. K zajímavému vývoji pak došlo v případě faktoru podílu osob v seniorském věku. V prvním regresním modelu se prokázal pozitivní vztah, v modelu s koalicemi pak naopak vztah negativní. Ačkoliv tento jev není statisticky významný, může být do jisté míry dán věkovou skladbou voličů této

dvojkoalice, případně pak i masivní antikampaní ze strany hnutí ANO a podobou jeho elektorátu.

Co je velmi zajímavé, jsou výsledky ve vztahu k faktoru úmrtnosti v dané ORP. Jak regresní model ukázal, směr působení této proměnné se ani v kontextu probíhající koronavirové pandemie nezměnil a pro obě volební koalice zde zůstává negativní vztah. V případě koalice SPOLU je tento vztah dokonce ještě silnější než v předchozích volbách při samostatně kandidujících politických stranách. Z toho tedy lze usuzovat, že faktor úmrtnosti, který by se zdál v kontextu pandemie důležitý, nebyl ničím, co by dramaticky změnilo geografické a socioekonomické rozložení volební podpory pro kandidující subjekty, a jeho vliv se od předchozích voleb v době předpandemické nezměnil.

Při srovnání této analýzy s výsledky modelů, které prováděl Tomáš Kostecký (2009) mimo jiné i na volbách v roce 2002, kde kandidovala koalice KDU-ČSL a US-DEU, můžeme vidět oproti jiným modelům několik rozdílů. Jak již bylo uvedeno, v případě voleb v roce 2002 byla volební podpora KDU-ČSL ovlivněna jiným způsobem než v hlasování, kdy se o přízeň voličů ucházela samostatně. Regresní model byl méně úspěšný a volební podpora stoupala v oblastech s vyšším podílem soukromých podnikatelů. Obecně s výjimkou těchto voleb byly modely velmi podobné (Kostecký, 2009, s. 131–132). K velmi podobným výsledkům pak docházíme i v rámci této studie.

Podíváme-li se na diskutovaný problém optikou obou volebních koalic, opravdu můžeme najít řadu případů, kdy byla významnost jednotlivých faktorů výrazně oslabena. Nejmarkantněji je tento jev viditelný právě v případě KDU-ČSL a proměnné podílu římských katolíků. Ta se ukázala i v kontextu předchozích výzkumů jako naprosto stěžejní prediktor lidovecké volební podpory, v případě voleb 2021 se ale jeho důležitost výrazně snížila, ačkoliv byl stále důležitý pro podporu na Moravě. Podobná situace se pak opakovala i u prediktoru počtu podnikatelů. Zároveň se také ukázalo, že pokud některý z faktorů působí na více stran stejným způsobem, v případě spojení subjektů do volební koalice tato proměnná svou sílu neztrácí, naopak se ještě více posiluje její důležitost. Současně je také patrné, že úmrtnost ve spojení s pandemií onemocnění covid-19 nebyla určujícím faktorem pro volební podporu koalic.

Závěr

Předložený článek poskytl kvantitativní studii volebních výsledků politických stran pro volby do Poslanecké sněmovny v letech 2017 a 2021. Tyto případy byly vybrány pro velmi rozdílný charakter kandidujících subjektů, kdy ve druhém z analyzovaných hlasování se o přízeň voličů ucházely dvě volební koalice skládající se z dříve samostatně kandidujících politických stran. Zároveň volby 2021 znamenaly výrazné změny v rámci českého stranického systému v důsledku změny voličských nálad a v mnohých případech i frustraci z dozrívající koronavirové pandemie. Pro analýzu byla použita metoda vícenásobné lineární regrese

a byly stanoveny dvě výzkumné otázky. Základními jednotkami pro tuto analýzu byly obce s rozšířenou působností jakožto více méně homogenní administrativní jednotky. Byl vytvořen jeden souhrnný regresní model vyjadřující vztah volebního zisku daného subjektu a jedné z šesti definovaných nezávisle proměnných a byl pozorován vliv faktorů a jejich proměny v obou volbách.

Dalším cílem bylo zaměřit se na to, zda a případně jaké změny ve vlivu faktorů lze najít mezi volbami se samostatně kandidujícími subjekty a volbami s účastí koalic. Tím nejdůležitějším zjištěním je potvrzení skutečnosti, že v rámci koalice se určitým způsobem smazávají některé klíčové charakteristiky elektorátu samostatně kandidujících stran. Tento fakt je asi nejviditelnější u koalice SPOLU a jejího vztahu k podílu římských katolíků v populaci. Zatímco pro samostatně kandidující KDU-ČSL je to klíčová charakteristika, která dokáže vysvětlit drtivou většinu jejich volebních výsledků, v koalici to zapůsobilo poněkud odlišně. Ukázala se významná převaha faktorů typických zejména pro ODS a TOP 09, ačkoliv minimálně část moravského elektorátu je určitě spojena s tímto faktorem a vlivem lidovecké účasti na koalici. Pokud se daný subjekt stane součástí koalice více stran, tento element na své důležitosti ztrácí a v rámci koalice se rozplyne. Velmi podobný efekt pak můžeme vidět také v případě analýzy výsledků ve vztahu k počtu podnikatelů. Odlišné výsledky analýza ukázala pouze v případě vlivu podílu seniorů na výsledek PirŠTAN. To ale mohlo být zapříčiněno specifickou situací voleb v roce 2021 a skladbou jejího elektorátu.

Druhá výzkumná otázka se týkala faktoru úmrtnosti v souvislosti s pandemií onemocnění covid-19. Zde se naprosto zřetelně ukázalo, že tento faktor na změnu volební podpory politických stran v rámci koalic neměl vliv, vztah mezi úmrtností a volebními výsledky zůstal negativní tak, jako tomu bylo v roce 2017, kdy strany kandidovaly samostatně. Lze tedy předpokládat, že úmrtnost nebyla něčím, co by významně určovalo výsledky voleb, přetrval zde vliv jiných socio-ekonomických faktorů.

Objekt tohoto výzkumu nabízí i další možné cesty, jakým způsobem nakládat s daty a na jakých úrovních agregace. Analýza na úrovni ORP nemusí nutně poskytnout komplexní obrázek o voličském chování společnosti, jelikož nebere ohled na specifickou strukturu českých obcí v rámci jednotlivých ORP a jejich konkrétní specifika. Na druhou stranu, tato úroveň agregace dat překonává nevýhodu analýzy v rámci okresů a heterogenitu těchto jednotek. Především pokud jde o faktor úmrtnosti v souvislosti s pandemií onemocnění covid-19, by právě analýza na úrovni obcí mohla rovněž přinést cenné a neméně zajímavé výsledky.

MICHAEL DRAŠAR je interním doktorandem na Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Odborně se zaměřuje na problematiku voleb a volebního chování, dále pak politickou reprezentaci a institucionální rámec politických systémů s důrazem na roli a postavení hlavy státu.

ORCID: 0000-0003-2763-7178

Literatura

- Axelrod, R. (1972). Where the votes come from: An analysis of electoral coalitions, 1952–1968. *The American Political Science Review*, 66(1), 11–20. <https://doi.org/10.2307/1959275>
- Bartolini, S. a Mair, P. (1990). *Identity, competition, and electoral availability. The stabilization of European electorates 1885–1985*. Cambridge University Press.
- Bernard, J., Kostecký, T. a Šimon, M. (2014). Existují prostorové kontextové vlivy na volební chování i v relativně nacionalizovaném stranickém systému? Příklad Česka. *Geografie*, 119(3), 240–258. <https://doi.org/10.37040/geografie2014119030240>
- Botterman, S. a Hooghe, M. (2012). Religion and voting behaviour in Belgium: An analysis of the relation between religious beliefs and Christian Democratic voting. *Acta Politica*, 47(1), 1–17. <https://doi.org/10.1057/ap.2011.11>
- Clem, R. S. a Craumer, P. (2008). Orange, blue and white, and blonde: The electoral geography of Ukraine's 2006 and 2007 Rada elections. *Eurasian Geography and Economics*, 49(2), 127–151. <https://doi.org/10.2747/1539-7216.49.2.127>
- Craumer, P. R. a Clem, J. I. (1999). Ukraine's emerging electoral geography: A regional analysis of the 1998 parliamentary elections. *Post-Soviet Geography and Economics*, 40(1), 1–26. <https://doi.org/10.1080/10889388.1999.10641097>
- Česká tisková kancelář. (2021, 1. listopadu). Celosvětový počet zemřelých po nákaze covidem překonal pět milionů. Nejvíce obětí mají Spojené státy. iROZHLAS. https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/pocet-obeti-zemrelych-covid-19-svet-pet-milionu-univerzita-johnse-hopkinse_2111011024_vis
- Český statistický úřad. (2017). *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 20. 10. – 21. 10. 2017 (promítnuto usnesení NSS). Celkové výsledky hlasování*. Staženo 16. června 2022 z <https://www.volby.cz/pls/ps2017nss/ps2?xjazyk=CZ>
- Český statistický úřad. (2021). *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 8. 10. – 9. 10. 2021. Celkové výsledky hlasování*. Staženo 19. května z <https://volby.cz/pls/ps2021/ps2?xjazyk=CZ>
- Český statistický úřad. (n.d.). *Veřejná databáze. Vlastní výběr VDB*. Staženo 16. června z <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=uziv-dotaz#>
- De Winter, L., Swyngedouw, M. a Dumont, P. (2006). Party system(s) and electoral behaviour in Belgium: From stability to balkanisation. *West European Politics*, 29(5), 933–956. <https://doi.org/10.1080/01402380600968836>
- Drápelová, V., Verter, N. a Hübelová, D. (2016). Demogeographic analysis to support the optimum realization of the strategy of regional development in the administrative district of municipality of Valašské Meziříčí. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 64(4), 1311–1323. <https://doi.org/10.11118/actaun201664041311>
- Furlong, J. (2019). The changing electoral geography of England and Wales: Varieties of 'left-behindedness'. *Political Geography*, 75(102061). <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2019.102061>
- Gerring, J. a Christenson, D. (2017). *Applied social science methodology: An introductory guide*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781107775558>
- Golder, S. N. (2005). Pre-electoral coalitions in comparative perspective: A test of existing hypotheses. *Electoral Studies*, 24(4), 643–663. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2005.01.007>
- Hanley, S. (2011). Dynamika utváření nových stran v České republice v letech 1996–2010: hledání možných příčin politického zemětřesení. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 47(1), 115–136. <https://doi.org/10.13060/00380288.2011.47.1.06>

- Haydukiewicz, L. (2011). Historical and geographic regionalization versus electoral geography. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 19, 98–111. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.112>
- Hooghe, L. a Marks, G. (2018). Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage. *Journal of European Public Policy*, 25(1), 109–135. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1310279>
- Ibenskas, R. (2016). Understanding pre-electoral coalitions in Central and Eastern Europe. *British Journal of Political Science*, 46(4), 743–761. <https://doi.org/10.1017/S0007123414000544>
- Iglesias-Pascual, R., Paloma, V. a Benítez, I. (2021). The role of contextual factors in the electoral resurgence of extreme right-wing forces in Spain: The case of Andalusia. *Political Geography*, 86, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102356>
- Jehlička, P. a Sýkora, L. (1991). Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v českých zemích (1920–1990). *Sborník České geografické společnosti*, 96(2), 81–95. <https://doi.org/10.37040/geografie1991096020081>
- Johnston, R. J., Derek, G., Pratt, G. a Watts, M. (2000). *Dictionary of human geography*. Blackwell.
- Kabát, M. a Pink, M. (2006). Parlamentní volby 2006 a volební geografie. In D. Čaloud, T. Foltýn, V. Havlík a A. Matušková (eds.), *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006* (s. 123–144). Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Kopecký, J. (2018, 15. června). ČSSD kývla na vstup do Babišovy vlády opřené o KSČM, pro bylo 58,5 procenta. *iDNES.cz*. https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/vysledky-referenda-cssd-vlada-ano.A180615_143057_domaci_kop
- Kostecký, T. (2009). Regionální rozdíly ve volebních výsledcích v České republice – parlamentní volby 1996–2006. *Evropská volební studia*, 4(2), 124–134.
- Lebeda, T. (2004). Konečná podoba volebního systému pro poslaneckou sněmovnu. Otazníky nad vynucenou úpravou z roku 2002. In M. Novák, T. Lebeda a kol., *Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání* (s. 231–249). Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk.
- Linek, L. (2008). Kdy vymřou voliči KSČM? K věkové struktuře elektorátu KSČM. *Politologický časopis*, 15(4), 318–336.
- Lipset, M. S. a Rokkan, S. (eds.). (1967). *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. Free Press.
- Lysek, J. a Macků, K. (2022). Continuity in discontinuity? Spatial patterns of electoral behaviour in the 2021 Czech parliamentary elections. *Politologický časopis*, 29(3), 260–280. <https://doi.org/10.5817/PC2022-3-260>
- Lysek, J., Zvada, L. a Škop, M. (2020). Mapping the 2020 Slovak parliamentary election: Analysis of spatial support and voter transition. *Politologický časopis*, 27(3), 278–302. <https://doi.org/10.5817/PC2020-3-278>
- Marcinkiewicz, K. (2018). The economy or an urban–rural divide? Explaining spatial patterns of voting behaviour in Poland. *East European Politics and Societies*, 32(4), 693–719. <https://doi.org/10.1177/0888325417739955>
- Maškarinec, P. (2017). The Czech Pirate Party in the 2010 and 2013 parliamentary elections and the 2014 European Parliament elections: Spatial analysis of voter support. *Slovak Journal of Political Sciences*, 17(1), 5–33. <https://doi.org/10.1515/sjps-2017-0001>
- Maškarinec, P. (2020a). Crossing the left-right party divide? Understanding the electoral success of the Czech Pirate Party in the 2017 parliamentary elections. *Politics*, 40(4), 510–526. <https://doi.org/10.1177/0263395720920768>
- Maškarinec, P. (2020b). Analýza prostorové podpory a stranického nahrazení na příkladu hnutí Starostové a nezávislí (STAN): Vstup nového subjektu do stranického systému České republiky. *Politické vědy*, 23(1), 8–31.

- Ministerstvo práce a sociálních věcí (n.d.). *Nezaměstnanost v ORP od března 2014*. Staženo 16. srpna 2023 z <https://data.mpsv.cz/web/data/nezamestnanost-v-orp-od-brezna-2014>
- Navrátil, V. (2010). Volební geografie a parlamentní volby v České republice 2010. *Evropská volební studia*, 5(1), 183–205.
- Otjes, S. (2020). All on the same boat? Voting for pirate parties in comparative perspective. *Politics*, 40(1), 38–53. <https://doi.org/10.1177/0263395719833274>
- Pink, M. (2010). Volební geografie. In S. Balík a kol., *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2010* (s. 209–234). Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Przybyla, V. (2019). Vliv vybraných demografických charakteristik na volební chování na Slovensku v meziválečném období. *Geografický časopis*, 71(2), 181–199. <https://doi.org/10.31577/geogrcas.2019.71.2.10>
- Rabušic, L., Soukup, P. a Mareš, P. (2019). *Statistická analýza sociálněvědních dat (prostřednictvím SPSS)*. Masarykova univerzita.
- Rockwell, R. C. (1975). Assessment of multicollinearity: The Haitovsky test of the determinant. *Sociological Methods & Research*, 3(3), 308–320. <https://doi.org/10.1177/004912417500300304>
- Sokol, P. (2014). *Volební geografie postkomunistických zemí střední a východní Evropy*. [Disertační práce]. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.
- Soukup, P. (2019). Regresní a korelační analýza. In V. Beneš a P. Drulák (eds.), *Metodologie výzkumu politiky* (s. 177–208). Sociologické nakladatelství (SLON).
- Soukup, P. a Rabušic, L. (2007). Několik poznámek k jedné obsesi českých sociálních věd – statistické významnosti. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 43(2), 379–395. <https://doi.org/10.13060/00380288.2007.43.2.06>
- Šaradín, P. (2003). Referendum o přistoupení k EU a volební podpora politických stran v České republice. *Středoevropské politické studie*, 5(4).
- Šárovce, D. (2016). Nové politické strany: novost, teoretické koncepty a možnosti jejich využití v ČR. *Politics in Central Europe*, 12(2S), 9–27.
- Vandermotten, C. a Lockhart, P. M. (2000). An electoral geography of Western Europe. *GeoJournal*, 52(2), 93–105. <https://doi.org/10.1023/A:1013381226036>
- Voda, P. (2011). Geografie volební podpory KDU-ČSL 1920 až 2010. *Evropská volební studia*, 6(2), 104–127.
- Voda, P. (2015). *Jaká je role postkomunismu? Volební geografie České a Rakouské republiky v letech 1990–2013*. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Voda, P. (2019). Volby do Poslanecké sněmovny 2017 a volební geografie. In O. Eibl, M. Gregor a kol., *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2017* (s. 189–212). Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Voda, P. a Vodová, P. (2023). The effects of COVID-19 pandemic perceptions on voter turnout in the Czech Republic. *Communist and Post-Communist Studies*, 56(4), 51–80. <https://doi.org/10.1525/cpcs.2023.1986333>
- Wuhs, S. a McLaughlin, E. (2019). Explaining Germany's electoral geography: Evidence from the Eastern states. *German Politics and Society*, 37(1), 1–23. <https://doi.org/10.3167/gps.2018.370101>

Collins varuje před bezuzdným zapojením veřejnosti do vědy*

Harry Collins: *Jsmes dnes všichni vědeckí experti?*

Praha, Nakladatelství Karolinum 2024, 126 s.

Knihu *Jsmes dnes všichni vědeckí experti?* (angl. orig. *Are We All Scientific Experts Now?*) Collins vydal již v roce 2014 a expertíze neboli roli vědy v politickém rozhodování se v ní nevěnuje poprvé. Již od osmdesátých let se v řadě prací zamýšlí, čím je expertíza (Collins, 2004; Collins et al., 1986; Collins a Evans, 2002). Přelomovou v tomto ohledu se ale stala jeho kniha napsaná spolu s Robertem Evansem *Rethinking Expertise* z roku 2007 (Collins a Evans, 2007). Na tuto práci k tématu expertství dosud zatím vyšlo v mezinárodním kontextu nejvíce recenzí, a dokonce na ni sami autoři navázali v roce 2015 a 2016 články „Expertise revisited“ (Collins et al., 2016; Collins a Evans, 2015). V těchto pracích, oproti relačnímu přístupu, který podle Collinse považuje za experta toho, kdo je tak ostatními nazván, autoři rozvíjejí pojmy „realistické“, „skutečné“ expertízy: Pojmy jako Ubiquitous, Specialist, Interactional, Contributory expertise, and Metaexpertise se pak znovu v popularizovanější podobě objevují i v recenzované knize v upravené tabulce (s. 55) a popisuje je především druhá kapitola – „Experti“. S těmito pracemi ale souvisí i jejich programový článek, který prosazuje novou, tzv. třetí vlnu Science and technology studies (STS) (Collins a Evans, 2002), ve které se snaží vrátit vědcům ztracenou autoritu poté, co ji druhá vlna pomohla narušit. K této programové tezi se velmi kriticky vyjádřila i uznávaná STS badatelka Sheila Jasanoff (Jasanoff, 2003). Recenzovaná kniha tak leží mezi těmito pracemi a všechny se v jejích argumentech obírájí, včetně kritiky Jasanoff.

Ovšem tato Collinsova kniha nemá za cíl pouze opakovat argumenty předešlých prací, i když tak ve zjednodušené verzi činí. Hlavní poslání knihy je totiž mnohem dalekosáhlejší, než jen znovu zopakovat Collinsovu a Evansovu teorii expertízy. Collins knihu uchopil jako varování před společenskými důsledky nedůvěry ve vědu, důvěry, kterou sám svým dílem pomáhal narušovat, jak sám dokládá, díky své klíčové účasti na druhé vlně STS. I když Collins varuje velmi oprávněně, nepřítel vědy je možná v současnosti někde jinde. Tato recenzní esej se tedy nezaměřuje na přehled obsahu knihy, který je dostupný v další recenzi v tomto čísle, ale především na to, před čím máme být varováni, tedy na konstrukci nepřitele vědy, jelikož právě skutečnost tohoto nepřitele vědy je klíčová pro dnešní diskuse, které ale samozřejmě Collins nemohl předvídat.

* Recenzní esej vznikla díky podpoře grantu TA ČR č. TQ01000365.

Krizový narativ a nepřítel vědy

Collins knihu začíná osobně laděnou reflexí poválečného techno-optimismu ve Velké Británii; i následující popis rozčarování z něho čerpá především z britských reálií. Celá díkce jako by simulovala tradičního vědeckého skeptika užívajícího obraty „obyčejní lidé to tušili dávno před vědci“, „módní výkyvy v medicíně“, „tajemné účinky mysli“, „ekonomická krize zaskočila i samotné ekonomy“ apod. To Collinsovi slouží k tomu, aby vznesl otázku, jak je možné, že vědci měli kdysi tak významné a uznávané postavení, když občané nevidí prakticky nic jiného než jeden technologický a vědecký debakl za druhým.

Účel celé úvodní kapitoly je jasný, zkonstruovat objekt, vůči kterému se celá kniha vymezuje, a to tedy vůči nároku, že všichni mohou být vědeckými experty. Problém ale vidím právě v konstrukci tohoto nepřítel – všechny příklady uvedené v úvodu jsou totiž příklady narušování důvěry ve vědu a nijak z nich nevyplývá, že to nutně vedlo lidi k tomu, aby si mysleli, že mohou nyní zasahovat přímo do vědecké produkce, a ne jen kritizovat její účinky.

Collins má pravdu v tom, že zmíněné aféry byly do značné míry způsobené zavádějící představou o neomylnosti vědy a idealizovanou představou společenství vědců. Platí, že čím více si něco zidealizujeme, tím více jsme pak zklamaní, když zjistíme, že daná věc ideálu neodpovídá. Čím dokonalejší ideál, tím větší zklamání. Český čtenář by mohl k uváděným aférám dodat – „a oni se diví, že ideály nefungují?“. V Česku jako kdybychom byly přímo alergičtí na velké ideály, nejspíše vycvičení historickými zkušenostmi. Collins ale tak zcela nemá pravdu, když tvrdí, že uvedené aféry jiné lidi vedly k přesvědčení, že každý může být také vědec. Collins explicitně uvádí, že mu jde o nárok „takyexpertství“ (v angl. originále „default expertise“):

Pro tento nový pocit „oprávněnosti“ (empowerment) – pocit, že každý občan se účastní hry zvané věda a technika, protože mezi námi a profesionálními hráči není žádný rozdíl – je třeba najít nějaký termín. Říkejme tomuto pocitu oprávnění „takyexpertství“ (default expertise). Běžní občané se domnívají, že disponují touto takyodborností – nebo přinejmenším právem hodnotit –, protože věda a technika jsou velmi omylné. (s. 20)

Vynechme debatu o přesnosti překladu default expertise a „takyexpertství“ či „takyodborností“. Problematická je pak otázka, která z takové konstrukce vyvstává: „Zda obyčejní občané skutečně dokáží dělat vědecká a praktická rozhodnutí, která jsou stejně dobrá nebo lepší než rozhodnutí vědců a techniků...“ (s. 21) Domnívám se, že kromě nějakých extrémů toto tvrzení nikdo nenárokuje, ani Collins nepředkládá nějaký výzkum, který by doložil, že si to nyní většina myslí. Odvolává se na ducha doby – Zeitgeist. Jako by sám nedbal vlastního argumentu, že skutečného experta zakládá tvrdá práce a poctivý sběr dat. Naopak konstruuje vedle konkrétních i pár anonymních figur, které podle něj přispěly k tomu, že si dnes většina myslí, že jsou takyexperty. V knize například vystupuje záhadná postava Analytiků, kteří něco zcela neoprávněně upírají vědcům, a naopak

neoprávněně přisuzují laické veřejnosti – díky nim, podle Collinse, „lačka vědy klesla na zem“ (s. 37, 43, 99, 100, 106). Nebo společenské vědy (o kterých ještě bude řeč), které přehnaným straněním veřejnosti umožnily, aby vědci pozbyli úcty.

Problém s konstrukcí tohoto nepřítele má hlubší kořeny, a to v celé Collinsově koncepci expertství, kterou vyložil již dříve a v této knize ji jen opakuje populárnějším slovníkem. Je explicitně nerelační, což neznamená, že v určitém smyslu nepovažuje společenské vztahy za rozhodující pro to, kdo je a kdo není expert. Naopak, Collins zastává tzv. realistické stanovisko, které považuje skutečně existující vědění za základ experta. Dovolím si na toto téma odbočku, nicméně pro tuto recenzi důležitou: I když relační teorie skutečně zkoumá experty jako ty, za které je daný společenský, historický a politický kontext považuje – není v tomto ohledu normativní – nepokračuje argumentem, že takoví experti jsou „skuteční“ experti. Tento argument Collins relacionistickým teoriím podsouvá. Tento argument o skutečnosti a iluzi vlastně relacionistické teorie vůbec nepoužívají, naopak explicitně se vůči této bifurkaci ohrazují – lidská společenství včetně jedinců (a tedy i vědců) drží pohromadě mezilidskými a materiálními vztahy a otázka „skutečnosti“ experta jako něčeho nezávislého na lidském společenství je nesmyslná. Expert je skutečný tak, jak existuje ve společnosti. Relacionistické teorie jsou explicitně nepozitivistické a neesencialistické a normativitu zkoumají relačně, nikoliv absolutisticky. To neznamená, že jsou nekritické; studie vycházející z relačních teorií upozorňují na experty, kteří se jako experti usazují v tradičních i nových sociálních médiích, aniž by měli legitimní zázemí v praktikách, které daná společnost považuje za expertství, jako je například studium, profese nebo dlouhodobá praxe, tím, že se činí nepostradatelnými a experty se stávají díky novým vztahům závislosti (za všechny např. Stampnitzky, 2023). Nepokračují ale argumentem o falešných nebo fiktivních expertech – takoví experti skutečně existují – je ale otázka, zda jsou vědci.

Collins zavádějícím obrazem relačních teorií spíše vytváří problematickou představu o normativních základech odbornosti ve veřejné sféře. Zdá se, že celý argument leží na určitém pojetí jednotlivých elementů argumentu. Tyto elementy nabývají tří figur v jeho textu:

- laik, který si myslí, že je také vědec, a svedený akademik, který ho v tom ještě podporuje, plní roli nepřítele – nepřítel je nejen velké zapojení veřejnosti do tvorby vědy, ale také druhá vlna STS, která, zřejmě omylem, přispěla k relativizaci vědy, ale také humanitní obory, které tyto argumenty druhé vlny převzaly a následně mohly utvrdit veřejnost, že je „takyexpert“ (srov. s. 45),
- lačka kvality vědy, která je až na zemi – plní roli destruktivních důsledků, které způsobil nepřítel (srov. s. 37, 43, 99, 100, 106),
- uznání oprávněnosti úzkého kroužku vědců – plní roli léku a zároveň jediného oprávněného činitele, který lék může podat (srov. např. terčový diagram znázorňující jádro vědy, s. 72).

Collins, domnívám se, konstruuje logiku krize vědy tak, že normativně vyzdvihuje to, co zjistila druhá vlna o práci vědců v laboratořích. Ale dnes si lidé

spíše nenárokují roli „taky vědec“, ale to, aby mohli vědcům „také“ mluvit do použití výsledků jejich vědění na nich samotných. Problematictější je ustavování „vícenežexpertů“, a ne „takyexpertů“.

Akademici a vnímání světa – kde jsou sociální vědy?

Sociálněvědní pomůcku k porozumění tomuto nepříteli nachází Collins v pojmu *Zeitgeist*, duch doby, který je podle něj dnes nepříznivý vědcům – ale kterým? V recenzované práci se Collins snaží vyjít ze „své“ STS a obrátit se z vnitřku děláni vědy na její reflexi veřejností. Jak jsem zmínila, kniha se v kontextu Collinsova a Evansova díla nachází mezi jejich programovými pracemi (*Rethinking Expertise* a *Third Wave*) a pracemi, které znovu vysvětluje pojmy z jejich ontologie expertízy a nově je obhazuje v kontextu kritik, které se nakupily. Všechny tyto práce řeší expertízu vědeckou.

I v recenzované knize nejde o jakoukoliv expertízu, ale o expertízu „vědeckou“. V Collinsově případě se jedná pouze o vědy přírodní. To je v jeho případě pochopitelné, ale přece jenom problematické zúžení především z hlediska tématu nežádoucího vlivu veřejnosti na vědu. Český a evropský čtenář a pozorovatel médií, ve kterých je vystavován mnohým expertům na oblasti původně především ze sociálních věd, může být zmaten. Právě v tématech sociálních věd spíše než v „science and technology“ tématech je mnohem častější onen pocit, že všichni přece rozumíme společnosti, školství, ekonomice atd. Toto zúžení má ještě jiné, hlubší úskalí – Collinsovi to dovoluje jaksi nebrat v potaz značnou část sociologie expertízy, která dosud byla publikována na téma vztahu expertízy a veřejnosti. Žije ve svém STS a neopouští ho, ani když se vydává na „cizí hřiště“ – řečeno jeho vlastními slovy. Vynechává tak celou oblast expertízy ze sociálních věd, která je navíc mnohem rozsáhlejší a tvoří většinu expertíz ve veřejné sféře (Abbott, 2017). O společenských vědách se hovoří jen párkrát, a sice když jsou kritizovány za „obecný sklon velké části akademiků v oblasti společenských věd upřednostňovat outsidersy a nedůvěřovat mocným“ (s. 45), což podle Collinse vedlo k tomu, že sociální vědci a jejich literární kritika vědy napomohli oslabení důvěry ve vědu a „takyexpertství“.

Varování je třeba brát vážně, ale...

Jistě je dobré být ve střehu před situacemi, kdy „Údajné odborné expertství nátlakových skupin se ukázalo jako pomýlené.“ (s. 44) Nebo že „Aktivisté, kteří získávají své znalosti z internetu nebo i z nezávislého čtení primárních zdrojů, jsou nebezpeční. Tito laikové, kteří si osvojili ‚poznatky z primárních zdrojů‘, nabývají téměř vždy dojmu, že jsou v daném vědním oboru skutečnými odborníky.“ (s. 97) Lze jen souhlasit s varováním před skupinkami „těch, kteří se scházejí a navzájem se poplácávají po zádech, protože jsou všichni tak chytrí a vidí do budoucnosti“ (s. 103).

V mnoha reklamních upoutávkách na tuto knihu se píše, že se jedná o provokativní knihu atd. Ale je to také moralizující obava nad tím, že by do vědy (přírodní vědy a technologie) mohl mluvit někdo jiný než úzká skupina vědců. I žánr argumentu je spíše literární a esejistický, ačkoliv Collins kritizoval literární kritiku a sémiotiku uplatňovanou na vědu. V této knize je to Collinsova deklarovaná zkušenost jako interakčního vědce (analyzované vědě rozumí dostatečně na to, aby mohl s ostatními skutečnými vědci komunikovat), jež je klíčem varovného argumentu. Vzhledem k tomu, že je slavným vědcem z jednoho vědeckého centra, cítí svoji zkušenost jako důležitější než zkušenost laiků – je oprávněnější než laici určovat nepřítel, bojovat a navrhopvat léky pro zraněné.

Pro porozumění tomu, kdo se dnes umisťuje a je umisťován v takové privilegované pozici (určovat nepřítel, bojovat a navrhopvat léky pro zraněné), pomůže Collinsem navrhovaná taxonomie expertízy jen částečně; právě ona zavrhopvaná relační část chybí. Samozřejmě neobviňuji Collinse z toho, že nediskutuje debaty kolem covidu, AI či věčných vzdělávacích reforem, které se experty jen hemží, ale jde o použitelnost Collinsova modelu „skutečné expertízy“, a i jeho varování před veřejností v dnešní době, kdy kniha vychází v češtině. Právě dnes se v médiích, i těch sociálních, ustavují experti, kteří rozhodně netvrdí, že jsou „takyexperty“ z důvodu, že jsou obyčejnými lidmi. Naopak tvrdí, že mají lepší vědění než obyčejní lidé, ne stejné; vlivné celebrity se neobhajují tím, že ví jen to, co ví ostatní. Naopak, dnes tito lidé o sobě tvrdí, že jsou více než experty, a ne takyexperty. Tento posun role a pozice toho, kdo to může tvrdit, není možné zachytit Collinsovým nepřítelem, ale spíše analýzou vztahů k publiku a proměnam situace přírodních i společenských věd.

Z kritických sociálních věd víme, že sociální vědy samotné jsou dlouhodobě tunelovány neakademickým zpracováním sociálních dat pro různé politické argumenty (za všechny např. Sellar a Gulson, 2019). Ale Collinsův nepřítel vědy není zcela dobře konstruován pro takové případy. Například nemá pravdu, když tvrdí, že Sheila Jasanoff si myslí, „že je povinností akademiků sloužit duchu doby, a ne jej zpochybňovat“ (s. 43). Jasanoff tvrdí pravý opak, její kritika Collinsova a Evansova zavádějícího pojmu expertízy neznamená klanění se duchu doby, naopak znamená kritické zkoumání všech nároků „evidence-based“ expertíz, které mají s etikou vědy málo společného, ale nebrání to v tvorbě „vícenežexperta“. Nepřítel není „takyexpert“, ale expert, který zachází s evidencí, s daty (a tedy podle něj s realitou) jako posel bohů, a proto je nezpochybnitelný – to je (de)politické lákadlo dneška.

Lze jen souhlasit s Collinsovým základním varováním: „Jestliže začneme věřit tomu, že jsme všichni vědeckými experty, společnost se změní: své ideje budou prosazovat ti, kteří mají moc, a naše pravdy budou formulovat ti, kdo mají největší mediální vliv, podle toho, jaký soubor zájmů právě sledují.“ (s. 107) Ovšem toto varování naráží na vlastní limit: „Chceme-li, aby byla zachována společnost tak, jak ji známe, musí se změnit duch doby, protože si musíme začít více cenit neokázalé, všední vědy.“ (ibid.) Chceme dnes zachovat společnost, tak jak ji známe? Nepřítel je dnes možná jinde a není dobré vidět ho na stejném místě v podobě „takyexpertů“.

Závěrem

Collinsovu knihu lze pojmout jako příspěvek k debatě o limitech zapojení občanů do tvorby vědy a o limitech popularizace vědy, ale možná ne zcela jako dobrý sociologický nástroj, jak tyto limity zkoumat. Collins se tak stává figurou podobnou svému nepříteli, někomu, kdo se obrací „příliš“ na laické publikum, když se snaží různými morálními, popisnými i sebepochvalnými argumenty přesvědčit veřejnost, že není dobré, aby do vědy příliš zasahovala. Kniha není tolik sociologickou analýzou, jako spíše logicky propojenou směsí osobních vzpomínek, veřejných afér, útoků na neznámé „analytiky“ nebo na známé STS badatele a kusů z jeho již dříve publikovaných analýz o expertíze; směsí, ze které pak vyvstává veřejnost jako nepřítel vědy, jež pak pod dotekem laiků „padá k zemi“.

Do dnešního data Collins vydal nejméně tři další publikace na stejné téma: *Interactional Expertise and Embodiment*, *Are Experts Right or are They Members of Expert Groups?* a v publikaci *Studies of Expertise and Experience* dokonce navrhuje vlastní program studií expertízy (Collins, 2016, 2018a, 2018b). Je tedy legitimní otázka, proč editoři zvolili právě tuto publikaci jako první, co se českému publiku „z Collinse“ představí. S tím souvisí i to, že kniha sice není novinkou zmíněného autora, ale je novinkou ediční – jedná se o první publikaci nové edice Sociologické aktuality, která má za cíl seznamovat české čtenáře s důležitými díly současné světové sociologie. Taková pozice může být pro knihu výhodná, Collinsovo varování by tak mohlo v českém prostředí získat vliv, byla by ale chyba pojmout toto varování nekriticky.

Jitka Wirthová

Kabinet pro studium vědy, techniky a společnosti

Filosofického ústavu AV ČR

wirthova@flu.cas.cz

<https://doi.org/10.13060/csr.2025.028>

Literatura

- Abbott, A. (2017). *The future of expert knowledge*. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. <https://www.youtube.com/watch?v=fSFkljMNegY>
- Collins, H. (2004). Interactional expertise as a third kind of knowledge. *Phenomenology and the Cognitive Science*, 34(3), 125–143. <https://doi.org/10.1023/B:PHEN.0000040824.89221.1a>
- Collins, H. (2016). Interactional expertise and embodiment. In J. Sandberg, L. Rouleau, A. Langley a H. Tsoukas (eds.), *Skillful performance: Enacting expertise, competence, and capabilities in organizations: Perspectives on process organization studies (P-PROS)*. Oxford University Press.
- Collins, H. (2018a). Are experts right or are they members of expert groups? *Social Epistemology*, 32(6), 351–357. <https://doi.org/10.1080/02691728.2018.1546346>
- Collins, H. (2018b). Studies of expertise and experience. *Topoi*, 37(1), 67–77. <https://doi.org/10.1007/s11245-016-9412-1>

- Collins, H. (2024). *Jsme dnes všichni vědečtí experti?* (překlad G. Kubrichtová). Nakladatelství Karolinum.
- Collins, H. a Evans, R. (2002). The third wave of science studies: Studies of expertise and experience. *Social Studies of Science*, 32(2), 235–296.
<https://doi.org/10.1177/0306312702032002003>
- Collins, H. a Evans, R. (2007). *Rethinking expertise*. The University of Chicago Press.
- Collins, H. a Evans, R. (2015). Expertise revisited, Part I-Interactional expertise. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 54, 113–123.
<https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2015.07.004>
- Collins, H., Evans, R. a Weinell, M. (2016). Expertise revisited, Part II: Contributory expertise. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 56, 103–110.
<https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2015.07.003>
- Collins, H., Green, R. H. a Draper, R. C. (1986). Where's the expertise? Expert systems as a medium of knowledge transfer. In J. Merry, M. (ed.), *Proc. of the fifth technical conference of the British Computer Society Specialist Group on Expert Systems on Expert systems* 85 (s. 323–334). Cambridge University Press.
- Jasanoff, S. (2003). Breaking the waves in science studies: Comment on H.M. Collins and Robert Evans, 'The Third Wave of Science Studies'. *Social Studies of Science*, 33(3), 389–400. <https://doi.org/10.1177/03063127030333004>
- Sellar, S. a Gulson, K. N. (2019). Becoming information centric: the emergence of new cognitive infrastructures in education policy. *Journal of Education Policy*, 00(00), 1–18.
<https://doi.org/10.1080/02680939.2019.1678766>
- Stampnitzky, L. (2023). Rethinking the 'crisis of expertise': a relational approach. *Theory and Society*, January. <https://doi.org/10.1007/s11186-023-09510-x>

**Jiří Buriánek, Zuzana Podaná a kol.: *Násilí tváří v tvář:
Zkoumání kalamitních podob partnerských vztahů***
 Praha, Nakladatelství Karolinum 2023
 (edice SLON – studie), 378 s.

Publikácia *Násilí tváří v tvář* predstavuje rozsiahlu vedeckú analýzu partnerského násillia v intímnych vzťahoch, spracovanú z interdisciplinárneho hľadiska. Vznikla ako výstup výskumného projektu Grantovej agentúry Českej republiky (GAČR, č. 19-11238S), ktorý prebiehal v spolupráci Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej a Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity. Publikácia prepája poznatky zo sociológie, psychológie a kriminológie a zároveň prináša empiricky podložené poznatky o štruktúre, dynamike a percepcii násilného správania medzi partnermi. Autorský kolektív, vedený Zuzanou Podanou a Jiřím Buriánkom, čerpá z dlhoročnej výskumnej expertízy v oblasti sociálneho výskumu násillia v českom prostredí. Výsledkom je publikácia, ktorá posúva doterajšie chápanie partnerského násillia smerom k analyticky precíznejšiemu a empiricky ukotvenému výkladu s potenciálom uplatnenia v širšom európskom kontexte.

Táto práca si kladie za cieľ komplexne analyzovať dynamiku partnerského násillia v intímnych vzťahoch na základe rozsiahleho kvantitatívneho výskumu. Autori sa zameriavajú na identifikáciu typov násillia, mieru ich výskytu v populácii, rodové rozdiely vo výpovediach mužov a žien a vzťah medzi násillím a spokojnosťou vo vzťahu. Pozornosť venujú aj faktorom, ktoré ovplyvňujú percepciu násillia v partnerských dyádach, a konfrontujú dáta s existujúcimi teoretickými typológiami.

Autori explicitne formulovali viacero výskumných predpokladov. Očakávali, že ženy častejšie deklarujú viktimizáciu psychickým a fyzickým násillím, zatiaľ čo muži častejšie uvádzajú recipročné konflikty a menej často identifikujú niektoré správanie ako násillie. Predpokladali nízku mieru zhody medzi výpoveďami mužov a žien o rovnakých incidentoch – najmä pri psychickom a sexuálnom násillí. Zároveň vychádzali z predpokladu, že dominantnou formou bude situačné násillie, zatiaľ čo intímny terorizmus bude zriedkavejší a častejšie páchaný mužmi. Ďalším predpokladom bola existencia rodovo špecifického vnímania závažnosti, legitimizácie a prijateľnosti násilného správania. Predpokladali tiež, že vyšší výskyt násillia bude negatívne korelovať so spokojnosťou vo vzťahu, a že faktory ako nižšie vzdelanie, ekonomická záťaž, nezamestnanosť či minulé skúsenosti s násillím budú významnými prediktormi násilného správania.

Tieto predpoklady sú priebežne overované v analytických kapitolách knihy – predovšetkým prostredníctvom kvantitatívnych analýz, aplikácie typológií a porovnania výpovedí v rámci párových dát. V záverečných častiach knihy autori zhrňujú, že niektoré predpoklady boli potvrdené (napr. vyššia miera intímneho terorizmu zo strany mužov), pri iných však výsledky poukazujú na potrebu diferencovanejšieho výkladu – napríklad pri hodnotení reciprocitu či percepciu násillia medzi partnermi.

Publikácia je rozdelená do deviatich kapitol, pričom každá tematicky a analyticky nadväzuje na predchádzajúcu. Prvé kapitoly (1–2) predstavujú teoretické východiská, definujú kľúčové pojmy, rizikové faktory a prezentujú metodologický rámec vrátane využitia párových dát. Kapitola 3 sa zameriava na prevalenciu rôznych foriem násilia, kapitola 4 rozoberá dimenzie psychického násilia, zatiaľ čo kapitola 5 analyzuje výpovede oboch partnerov a otázku zhody vo výskume. Nasledujúce kapitoly (6–8) sa venujú legitimizácii násilia, generačnému prenosu skúseností a hodnoteniu vzťahovej spokojnosti. Posledná kapitola (kap. 9) sumarizuje hlavné zistenia, interpretuje hypotézy a formuluje návrhy pre prax aj ďalší výskum.

Výsledky kvantitatívneho výskumu potvrdzujú mnohé východiskové predpoklady. Ukázalo sa, že ženy častejšie uvádzajú skúsenosti s psychickým a fyzickým násilím, kým muži častejšie deklarujú recipročné konflikty a menej často identifikujú niektoré formy správania ako násilie. Dôležitým zistením je aj nízka zhoda medzi výpoveďami partnerov – najmä pri psychickom a sexuálnom násilí, kde rozdielne vnímanie situácií vedie k rozdielom v reporte. Analýza typológie podľa M. P. Johnsona ukazuje, že väčšina prípadov predstavuje situačné párové násilie, zatiaľ čo intímny terorizmus je zriedkavý, avšak vyskytuje sa častejšie zo strany mužov.

Významným prínosom knihy je aplikácia dyadických dát, ktorá umožňuje porovnávať výpovede oboch partnerov a poukazovať na rozdiely v interpretácii rovnakých situácií. Autori zároveň identifikovali vzťah medzi spokojnosťou vo vzťahu a výskytom násilného správania – čím vyššia spokojnosť, tým nižšia pravdepodobnosť násilného správania. Práca tiež potvrdzuje vplyv sociodemografických faktorov: nižšie vzdelanie, ekonomická záťaž a predchádzajúce skúsenosti s násilím zvyšujú riziko výskytu násilia.

Publikácia dôsledne reflektuje medzinárodný výskum partnerského násilia, pričom vychádza z porovnaní s výskumami ako IVAWS (2003) a FRA (2012), ktoré mapovali násilie na ženách v krajinách EÚ. Česká republika sa v tomto kontexte javí ako krajina s mierne vyššou prevalenciou partnerského násilia, pričom autori upozorňujú na vyššiu spoločenskú toleranciu psychickej kontroly oproti západoeurópskym krajinám. Kniha čerpá aj z angloamerickej výskumnej tradície – aplikuje koncepty ako situačné párové násilie, intímny terorizmus a násilný odpor (Johnson, Straus, Felson, Archer), čím zabezpečuje medzinárodnú komparabilitu zistení. Autori upozorňujú, že zatiaľ čo výskumy v USA a Kanade ukazujú vysokú mieru reciprocity, európske štúdie častejšie potvrdzujú asymetriu v páchatelstve. Analýza zhody výpovedí v párových dátach zodpovedá zahraničným zisteniam o nízkej zhode pri psychickom a sexuálnom násilí (ako ukazujú Chan, 2011; či Armstrong et al. 2002). Publikácia tiež upozorňuje, že štandardné prístupy založené na výpovediach jednotlivcov môžu skresľovať obraz o páchatelstve a viktimizácii – čo je problém známy aj zo zahraničných štúdií. V kapitole o metodologických výzvach autori odkazujú na potrebu porovnávať závažnosť a dôsledky násilia, nielen jeho výskyt, čo je smerovanie reflektované aj v metaanalýzách zahraničných autorov. Výskum tiež poukazuje na podobné medzi-

generačné vzorce násilia ako vo výskumoch zo Spojených štátov (napr. Widom a Wilson 2015). Celkovo tak publikácia predstavuje prepojenie českej empirickej bázy s medzinárodnou diskusiou a legitímne vstupuje do globálneho akademického diskurzu o partnerskom násilí.

Silnou stránkou knihy je jej metodologická precíznosť, prepojenie kvantitatívnych ukazovateľov so sociologickým výkladom a dôraz na rodovo vyvážený prístup. Využitie párových dát, dôsledná operacionalizácia premenných a kritická reflexia limitov výpovedí (napr. efekt sociálnej desirability, selektívna pamäť) robia z publikácie významný výskumný príspevok. V predchádzajúcej publikácii sa autori venovali aj fenoménu násilia na mužoch (Buriánek et. al., 2014). Hoci táto kniha sa výslovne nesústreďí na túto tému, oceňujeme, že sa neobmedzuje iba na jeden fenomén, ale zohľadňuje potrebu rodovo vyváženého prístupu prostredníctvom párových dát a neutrálneho spracovania výpovedí oboch partnerov.

Limitom publikácie je jej odborná náročnosť a rozsah, ktorý môže znížiť jej prístupnosť pre širšiu verejnosť. Príležitostne sa opakuje podobná argumentácia v rôznych kapitolách, čo môže znížovať prehľadnosť štruktúry. Autori sa však tejto redundancii nevyhli práve preto, že jednotlivé kapitoly sú koncipované ako samostatné analytické celky.

Publikácia *Násilí tváří v tvář* je fundamentálnou prácou, ktorá redefinuje poznanie o partnerskom násilí v českom (a širšom) kontexte. Jej komplexnosť, teoretická zakorenenosť a analytická precíznosť ju radia medzi najvýznamnejšie odborné publikácie v oblasti sociálnej patológie za posledné roky. Je tiež vhodným východiskom pre ďalší výskum, ako aj pre konštrukciu preventívnych a intervenčných stratégií reagujúcich na rôznorodé formy násilného správania v intímnych vzťahoch.

Nikola Fejková
Trnavská univerzita v Trnave
1901426@tvu.sk

Literatúra

- Armstrong, T. G., Wernke, J. Y., Medina, K. L. a Schafer, J. (2002). Do partners agree about the occurrence of intimate partner violence? A review of the current literature. *Trauma, Violence, & Abuse*, 3(3), 181–193.
- Buriánek, J., Pikálková, S. a Podaná, Z. (2014). *Násilí na mužích: Sonda do zákoutí partnerských vztahů*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Chan, K. L. (2011). Gender differences in self-reported intimate partner violence: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 16(2), 167–175.
<https://doi.org/10.1016/j.avb.2011.02.008>
- Widom, C. S. a Wilson, H. W. (2015). Intergenerational transmission of violence. In J. Lindert a I. Levav (eds.), *Violence and mental health* (s. 27–45). Springer.
https://doi.org/10.1007/978-94-017-8999-8_2

Harry Collins: Jsme dnes všichni vědeckí experti?

Praha, Nakladatelství Karolinum

(edice SLON – Sociologické aktuality) 2024, 126 s.

Nakladatelství Karolinum vydalo loni knihu *Jsme dnes všichni vědeckí experti?* od Harryho Collinse, která v anglickém originále *Are We All Scientific Experts Now?* vyšla už v roce 2014. Autor knihy je jedním ze zakladatelů sociologie vědy. Oboru, který se zabývá tím, jak je vědecká komunita organizována, jaké v ní probíhají interní procesy a jaké jsou cíle, k nimž směřuje. Collins v knize rozvíjí různé typy a úrovně expertizy. A to jak v rámci vědecké komunity, tak i mimo ni. Osobně za nejpodnětnější považuji jím zdůrazňovanou výraznou diferenci mezi spontánním tacitním věděním a specializovaným tacitním věděním. V případě druhého Collins vysvětluje, že pro hlubší porozumění určité vědecké disciplíně je třeba být poměrně dlouho v kontaktu s experty daného oboru. Dále Collins uvádí, že za odborníka může být považován člověk, který soustředěně rozvíjel svou odbornost alespoň 10 000 hodin.

V textu Collins rozebírá i selhání vědy, k němuž došlo v kauze *Climate Gate*, kdy se ukázalo, že klimatologové z *University of East Anglia* účelově ohýbali svoje vědecké výstupy tak, aby odpovídaly jejich prvotnímu přesvědčení. V dané souvislosti je dle mého názoru škoda, že tento fenomén autor nekonfrontuje se zjištěními sociálního psychologa Jonathana Haidta (2001) týkajícími se tvorby nejen morálních soudů, jež mají značnou relevanci i v kontextu zmíněných klimatologů, a které již téměř před sto lety vyjádřil C. S. Lewis (1992, s. 69) slovy: „*Vědy se často dopouštějí přešlapu v tom, že k faktům dopředu přistupují s přesvědčením, o kterém následně tvrdí, že ho vyvodily z faktů.*“

Collins zmiňuje též snížení kredibility vědy v očích veřejnosti, k němuž došlo poté, co bylo zjištěno, že někteří členové vědecké komunity byly finančně navázáni na tabákové společnosti, jimž šli svými „odbornými“ zjištěními na ruku a vytvářeli tak falešné vědecké polemiky. Dále je v textu velmi dobře popsána pro téma knihy zásadní aféra o údajném a později vyvráceném vlivu očkování na vznik autismu, spojená se jménem britského výzkumníka a lékaře Andrewa Wakefielda. Ten přišel s tvrzením, že autismus by mohl být způsoben kombinovanou (!) MMR vakcínou a navrhoval její rozložení do vícero dávek. Ve Velké Británii to vyvolalo poprask, celostátní aféru a veřejnou polemiku s politickými následky. V médiích dostávali vedle medicínských odborníků pro vyvážení (a vytvoření poutavého příběhu) prostor rodiče autismem postižených dětí, jejichž svědectví vyvolávala silné emoce, avšak byla na míle vzdálená od expertních úsudků odborníků.

Tvrzením A. Wakefielda veřejnost naslouchala i přesto, že vzorek dětí, z nichž je odvozoval, byl příliš malý (což bylo ostatními vědci kritizováno), a též navzdory tomu, že příznaky autismu se u dětí poprvé objevují ve stejném věku, kdy se podává MMR vakcína – a to ať už jsou, nebo nejsou očkovány (!). Defi-

nitivně byl však výzkum A. Wakefielda odmítnut až tehdy, kdy se ukázalo, že bral peníze od farmaceutických společností usilujících o rozdělení MMR vakcín do více dávek, z čehož by profitovaly. Aféra kolem A. Wakefielda tedy nevedla k zabránění vzniku autismu u dětí, ale k epidemii spalniček, kterou způsobila nedostatečná proočkovanost.

V této souvislosti asi není třeba vůbec zmiňovat obdobné debaty stran očkování proti nemoci covid-19, které jsme asi každý absolvovali, jež nejsou v recenzované knize kvůli datu jejího vydání logicky pokryty. Koronavirová pandemie také v nemalé části populace vyvolala otřes (už nalomené) důvěry nejen ve vědce, ale i tradiční média a další autority veřejného života. Rostoucí epidemie nedůvěry ve společnost obecně, mající kořeny již před rozšířením covidu-19, má rozhodně nespočet manifestací, jako například zpochybňování výsledků voleb v USA. V této souvislosti také nelze nevzpomenout výrok bývalého britského ministra Michaela Govea z období před referendem o brexitu, kdy na repliku moderátora, že většina odborníků poukazuje na negativní důsledky možného odchodu Spojeného království z EU, reagoval slovy: „Myslím, že lidé této země už mají expertů dost.“ (*„I think the people of this country have had enough of experts.“*)

Fenomén demokratizace či egalitarizace přístupu k informacím díky internetu je v knize však téměř úplně opomenut, což považuji za její slabinu. Autor v textu také nevěnuje žádný prostor rozlišení jiného charakteru výzkumu, který provádějí přírodní a technické vědy na jedné straně a společenské a humanitní obory na straně druhé. Osobně by mě také zajímalo, jak by v případném novém vydání knihy Collins reflektoval jev replikační krize, který z větší části vyšel na povrch až po její publikaci.

Na závěr bych rád vyjádřil souhlas s Collinsem v tom, že vědci jsou oproti jiným sociálním skupinám, jako jsou politici či podnikatelé, specifictví v tom, že základním cílem jejich činnosti je (někdy tolik obtížné) hledání pravdy. Sám bych jen doplnil, že je třeba brát v potaz skutečnost, že vědci se od ostatních lidí neliší, protože jsou také jen lidé, a ne světci. I vědci tedy mohou lhát a podvádět pro dosažení slávy, moci či finančních výhod. Jednoduše řečeno i u vědců je třeba počítat s tím, co křesťanství nazývá hříchem.

Obecně lze Collinsovu knihu doporučit, protože pojednává o rozložení expertizy ve společnosti obecně a o vnitřních procesech stěžejního typu lidské činnosti, kterým bezpochyby věda je. Může přinést podněty k přemýšlení komukoliv, kdo se o daná témata zajímá, a to i proto, že je napsána srozumitelným a široké veřejnosti dostupným jazykem.

Václav Šmatera

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita

vaclav.smaterna@fss.muni.cz

Literatura

Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108(4), 814–834.

<https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>

Lewis, C. S. (1992). *Poutníkův návrat. Alegorická obhajoba křesťanství, rozumu a romantismu*. Vydavatelství Křesťanských sborů.

Sociologie vědeckého poznání v kabinetu s otevřenými dveřmi

Od roku 2022 probíhá na půdě *Kabinetu pro studium vědy, techniky a společnosti* při Filosofickém ústavu AV ČR badatelský seminář zaměřený na historii a současnost sociologie vědy, a to s postranním důrazem položeným na vztah tohoto sociologického oboru k filosofii, která byla u vědy coby výzkumného předmětu historicky první. Jde o neobvyklý podnik hned v několika ohledech. Zaprvé proto, že kontinuitu semináře zajišťuje kromě jeho organizátorů (Jan Maršálek z Filosofického ústavu AV, Zdeněk Konopásek z Centra pro teoretická studia UK/AV ČR a Lukáš Hadwiger Zámečník z Univerzity Palackého v Olomouci) také skupina jeho veskrze stálých frekventantů z různých koutů akademického i neakademického prostředí – při pravidelném doplnění o hrstku studentů a studentek si tak seminář už několik let udržuje obstojnou návštěvnost. Zadruhé z toho důvodu, že založení semináře nebylo motivováno žádnou potřebou zaplnit kolonku ve výkazu jakéhokoli formátu, ale chutí jeho organizátorů spojit síly a vytvořit pro sebe i pro ostatní zájemce prostor pro systematickou práci a (zcela očekávatelně) někdy trochu napjatý dialog mezi sociologií vědy a filosofií vědy.

To, že byla tato pravidelná setkávání současně vřazena do grantových schémat nejprve Strategie AV21 (AV ČR) a později Technologické agentury ČR (TA ČR), tak především semináři otevřelo některé nové praktické možnosti, podobně jako jeho včlenění do předmětové nabídky Ústavu filosofie a religionistiky FF UK, jehož prostřednictvím si mohou studentky a studenti UK seminář přibírat do svých studijních plánů. Pro sociologii a filosofii vědy samozřejmě a široce rozkročená interdisciplinarita, kterou lze považovat za třetí zvláštnost semináře, přispěla pak k jeho přitažlivosti pro oborově pestré publikum – vedle sociologů, filosofů nebo historiků vědy se semináře pravidelně účastní také zástupci dalších disciplín, a to zejména matematiky, fyziky, biologie a antropologie.

Seminář byl svými organizátory od počátku zamýšlen jako dlouhodobý, a třebaže se jeho konkrétní cíle v čase vyvíjely, jeho intence – podrobně prostudovat vývoj tzv. sociologie vědeckého poznání a sledovat při tom vztah sociologie k filosofii vědy – zůstávala veskrze neměnná. Na počátku za ní stála v tu chvíli ještě neopracovaná hypotéza o postupném vytlačování filosofie sociálními vědami, inspirovaná *Sociologickou revolucí* Marca Jolyho (*La révolution sociologique*, 2017; recenzi J. Maršálka lze najít ve filosofickém časopisu *Reflexe* č. 56), kterou bylo později potřeba pro případ studia vědy upravit. Sledování interakcí mezi sociologií vědy a filosofií vědy se ovšem ukázalo být zásadní pro porozumění tomu, jakými cestami se sociologie při reflexi věd v poslední třetině 20. století ubírala.

S tím do značné míry souviselo i zaměření semináře na sociologii fyziky hned ve čtyřech jeho vydáních (s dramatizací využívající vztah sociologie k filosofii, která se pravidelně odrážela v podtitulech hlavního názvu semináře: „konflikty, křivdy, usmíření“, „la détente“, „konec revoluce“, „usmířit se a zapo-

menout“). Fyzika tradičně stála v centru pozornosti filosofů, což dost možná přispělo k tomu, že se stala dominantním terénem také *empirického studia vědy a vědecké praxe* typicky prováděného sociologií. Ta se v sedmdesátých letech 20. století přestala spokojovat s vysvětlováním role vědy ve společnosti a začala popisovat *procesy a praktiky vytváření vědeckého poznání*, čímž své aspirace zkrížila jednak s vlastnickými nároky filosofie, ale také se sebeobrazem neseným (a do širšího veřejného povědomí vnášeným) samotnými vědci a vědkyněmi.

Ne vše, co se v sociologii vědy v posledních pěti desetiletích událo, se však událo na poli studia fyziky. I ten, kdo se s tímto sociologickým podoborem běžně nesetkává, bude pravděpodobně znát Bruno Latoura, který prostřednictvím svých textů věnovaných vědě pohnul sociologií, ale i dalšími sociálními vědami, obecně. Jenomže právě Latour se fyziky dotýkal spíše jen výjimečně, a když už – ve skutečnosti se neupínal k žádnému specifickému oboru –, mnohem bližší mu byla biologie. Z počátku především britská *sociologie vědeckého poznání* našla v Latourovi svého ambivalentního spojence, jehož svobodomyšlnost hraničila pro mnohé se zradou. Tomu všemu byl věnován letní semestr 2022/2023 (pod názvem „Sociologie a filosofie vědy francouzskou cestou necestou: Bruno Latour“), své převažující zaujetí fyzikou ale seminář kompenzoval také ve své olomoucké odnoži (semináře *Laboratorní život I* a *Laboratorní život II* probíhaly pod vedením Lukáše Hadwigera Zámečnicka na Univerzitě Palackého v Olomouci v letním semestru 2023/2024 a zimním semestru 2024/2025 a věnovaly se, mimo jiné, široce pojaté sociologické reflexi biologických věd).

Z Latoura ve své práci dlouhodobě vychází Zdeněk Konopásek, v „autor-ském“ provedení semináře v zimním semestru 2024/2025 se tak znovu naskytla příležitost věnovat se latourovskému provedení sociologie vědy soustředěněji. Pod názvem „Sociologie a filosofie vědy: vědecky zacházet se světem“ byl seminář poprvé věnován osobní výzkumné práci jeho organizátorů, kdy nejprve Zdeněk Konopásek otevřel otázku hranic vědeckosti a rozsahu kompetenčních nároků vědy, v jejímž rozpracování se opíral o svou sociologickou analýzu náboženské zkušenosti a praxe (tu lze najít i v jeho textu vydaném v r. 2022 v *HAU: Journal of Ethnographic Theory* s názvem „Religion in action: How Marian apparitions may become true“). V druhém bloku semináře pak sledoval Jan Maršálek zvědečtění představ o šíření „nečistoty“ a „nemoci“ společně s pozdějším procesem „degradace“ hypotézy přenosu covidu-19 prostřednictvím povrchů kontaminovaných SARS-CoV-2 (fenoménu „degradace“ součástí vědy se J. Maršálek dosud věnoval především na poli historie sociologie, naposledy ve studii „The degradation of the analytic-synthetic method in Herbert Spencer’s sociology“ v *Journal of Classical Sociology*). Blíže filosofii vědy zakořeněné v analytické tradici se nakonec pohyboval Lukáš H. Zámečník (autor *Nástinu filozofie vědy* z roku 2015, ale také v roce 2023 vydané *Teorie humanitních věd*), který navázal zkoumáním vztahu sociologie vědeckého poznání a pragmatické filosofie vědy v kontextu problematiky vymezení *vědeckého vysvětlení*.

Studium fyziky, o níž byla řeč výše, představovalo pro sociologii příležitost předvést své možnosti v *a priori* nehostinném terénu. Argument, že všude

jinde musí být její práce už jen snazší, však poprvé použila při vstupu do ještě nepříznivějšího prostředí, a to matematiky. Právě matematice, jejímž sociologickým uchopením chtěl David Bloor v práci *Knowledge and Social Imagery* (1976) přesvědčit své kolegy a kolegyně o síle tzv. „silného programu“ sociologie vědeckého poznání, bylo věnováno dosud poslední vydání semináře pod názvem „Sociologie matematiky: z centra dění na periferii“ (letní semestr 2024/2025). Výzkumný program jako takový se ujal, matematika si ale v následujících desetiletích postavení „strategického výzkumného místa“ (koncept je Mertonův) udržet nedokázala. Proč? O prvních hypotézách, které setkávání nad spíše vzácnými texty ze sociologie matematiky umožnilo formulovat, prozradíme proti očekávání jen tolik, že veškerá vina nebyla svalena na údajný chladný vztah sociologů a socioložek k matematice.

Řada, někdy dokonce zdvojená (Praha a Olomouc), dohromady devíti semestrů semináře „na pokračování“ plně zaujatého sociologií vědy je samozřejmě záležitost natolik unikátní, že lehce snese i drobnou výčitku na závěr. Seminář dokázal za tři roky své existence přilákat bohužel jen velmi malý počet studentů a studentek, těch z oboru sociologie pak paradoxně skoro neměřitelné množství. Otázka, proč tomu tak je, jako by nás přitom vracela do daleké minulosti sociologie vědy, na jejíž zanedbávání si stěžoval její klasik Robert K. Merton už v roce 1952 (v „*The Neglect of the Sociology of Science*“). Tři svazky k sociologii vědeckého poznání, které Z. Konopásek, J. Maršálek a L. Hadwiger Zámečník chystají v příštích dvou letech vydat, snad souběžně se stále ještě probíhajícím seminářem znovu a hlasitěji prokážou, že by další přehlížení jednoho z intelektuálně nejdynamičtějších sociologických podoborů posledních desetiletí představovalo jednoznačnou újmu.

Michal Hubálek, Jan Maršálek

Kabinet pro studium vědy, techniky a společnosti

Filozofický ústav, AV ČR

hubalek@flu.cas.cz, marsalek@flu.cas.cz

Za fasádou: druhý ročník studentské konference FSS MU

22.–23. května 2025, Brno

Ve dnech 22. a 23. května 2025 se na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity (FSS MU) uskutečnil druhý ročník mezioborové studentské konference s názvem „Za fasádou“. Konferenci organizovali studenti Katedry sociologie a spolek Sociologické nástupišť. Cílem bylo vytvořit prostor pro prezentaci studentských výzkumů zaměřených na témata, která běžně zůstávají „za fasádou“ každodenního života, institucí i společenských norem. Dvoudenní program nabídl příležitost pro odbornou diskusi, inspiraci i neformální setkání studentů z různých univerzit. V článku představíme výběr některých z příspěvků.

Po úvodních slovech vedoucího Katedry sociologie doc. Jiřího Navrátila a organizátorů zahájila konferenci Alžběta Ľudmová (FSS MU) s příspěvkem o queer aktivismu na Slovensku. Ve své prezentaci se zaměřila na to, jak je těžké udržet aktivismus v zemi, kde „je ticho kolem“ a společenská diskuse o queer tématech je potlačena. Prezentace Dominiky Cristini se věnovala institucionální postnatální péči o ženy a kritizovala její standardizaci. Ve své prezentaci použila výstižnou metaforu „stroje na mléko“, čímž poukázala na ztrátu individuality a autonomie žen v systému péče. Dopoledne uzavřela Iveta Štefanovičová (Slovenská akademie věd) kvantitativním výzkumem o postojích ateistické veřejnosti k náboženské svobodě, který ukázal, že sekularita nemusí znamenat odmítnutí náboženství jako takového, ale spíše důraz na jeho oddělení od státu.

Jana Závodská (FSS MU) představila svou diplomovou práci „Čekání na byt“, v níž popsala neprůhlednost a složitost bytových řízení. Svou práci přirovnala ke hře „Čekání na Godota“, protože podle ní celý proces působí jako absurdní drama. Kristýna Klouzalová (FF UK) prezentovala výzkum politické participace osob se zdravotním postižením. Uvedla, že se nezaměřovala pouze na diagnózu, ale i na subjektivně vnímané postižení a jeho vliv na zapojení do veřejného života.

Jan Pácl (FSS MU) přišel s analýzou významu, který běžní uživatelé přisuzují AI chatbotům. Prostřednictvím rozhovorů sledoval, jak lidé bez technických znalostí interpretují své zkušenosti s nástroji jako ChatGPT, a upozornil na „magické myšlení“ spojené s výsledky AI.

Nisreen Alsoudi (doktorandská škola v Budapešti) přednesla prezentaci o genderované identitě a právních omezeních jordánských žen ve vztahu k občanství. Její výzkum poukázal na hluboce zakořeněné nerovnosti a autorka uvedla, že „právo formuje vztah k vlastnímu státu i rodině“.

Druhý den zahájila Světlana Nedvědová (FSS MU) s výzkumem o sociálně neuznaném žalu u pozůstalých po sebevraždě blízké osoby. Popsala, jak lidé často „nevědí, jak se chovat, radši to zazdí, ten pocit, i ten hezký“. Její výzkum patřil k nejemočnějším z celé konference. Adéla Petřeková (Univerzita Komenského v Bratislavě) reflektovala roli expertních rozhovorů v rané fázi výzkumu. Zdůraznila, že „rozhovor není jen metoda. Je to setkání. A někdy i příběh.“

V hudebním bloku Klára Zoufalá (FSS MU) analyzovala online koncerty během pandemie jako formu rituálu a interpretovala je pomocí teorií Emila Durkheima. Veronika Tichá (MU) představila etnomuzikologický výzkum romských hudebníků v Brně a upozornila na jejich specifickou roli v komunitě a způsobu komunikace s publikem.

Kristína Augustín (Univerzita Komenského v Bratislavě) se zaměřila na byrokracii na Slovensku a upozornila na rozpor mezi deklarovanou politikou segregace a reálnou praxí, která může z marginalizace některých skupin těžit. Karolína Gregorová (FSS MU) uzavřela sekci kritickou analýzou duševního zdraví mladých lidí. Ptala se: „Kdy cítíme radost?“ a zkoumala, jak mladí lidé vnímají čas, produktivitu a úspěch ve vztahu k psychickým obtížím.

Závěrečným příspěvkem konference byla prezentace Ondřeje Vodičky (FSS MU), který pomocí analýzy sociálních sítí zkoumal propojení a vliv korporátní elity v českém podnikatelském prostředí. Poukázal například na to, že „centrální aktéři sítě často figurují v radách více firem“, což může ovlivňovat rozhodovací procesy.

Konference „Za fasádou“ ukázala, že mezi studenty a studentkami různých oborů existuje silný zájem o sdílení vlastních výzkumů, konstruktivní diskusi i navazování kontaktů. Během dvou dnů se vystříдалo 28 prezentujících a přes 60 účastníků z českých a slovenských univerzit. Prezentace pokrily pestré spektrum témat od genderu, byrokracie a duševního zdraví po hudbu, digitalizaci či politickou participaci. Výborná organizace, přístupnost a otevřenost vytvořily inspirativní prostor pro odborný i lidský dialog, který má v akademickém prostředí nezastupitelné místo.

Závěrem lze dodat, že studentské konference jako tato přinášejí nejen možnost prezentace výzkumů, ale také podporují sdílení zkušeností, formování výzkumné identity a propojení různých akademických světů.

*Barbora Červená, Bára Švejdová
Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci
barbora.cervena02@upol.cz,
bara.svejdova01@upol.cz*

Recenzenti statí rozhodnutých v roce 2025 / Reviewers of Articles Decided in 2025

Jakub Andrlé – Fakulta sociálních věd UK, Praha / Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague

Miloslav Bahna – Sociologický ústav SAV, v. v. i., Bratislava / Institute of Sociology, Slovak Academy of Sciences, Bratislava

Patricija Bajec – Faculty of Maritime Studies and Transport, University of Ljubljana

Kristýna Bašná – Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha / Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences, Prague

Josef Bernard – Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha / Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences, Prague

Lukáš Dirga – Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni / Faculty of Philosophy and Arts, University of West Bohemia, Pilsen

Tomáš Doseděl – Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno / Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno

Dušan Drbohlav – Přírodovědecká fakulta UK, Praha / Faculty of Science, Charles University, Prague

Radka Dudová – Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha / Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences, Prague

Dagmar Džúrová – Přírodovědecká fakulta UK, Praha / Faculty of Science, Charles University, Prague

Laura Fónadová – Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita, Brno / Faculty of Economics and Administration, Masaryk University, Brno

Jakub Grygar – Fakulta sociálních věd UK, Praha / Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague

Johana Chylíková – Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha / Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences, Prague

Dušan Janák – Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně / Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno

Radka Janebová – Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové / Philosophical Faculty, University of Hradec Králové

Marie Jelínková – Fakulta sociálních věd UK, Praha / Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague

Tomáš Katrňák – Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno / Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno

Jan Klusáček – Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha / Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences, Prague

Radka Klvaňová – Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno / Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno

Kateřina Kolářová – Fakulta humanitních studií UK, Praha / Faculty of Humanities, Charles University, Prague

Yvona Kostelecká – Pedagogická fakulta UK, Praha / Faculty of Education, Charles University, Prague

Johana Kotišová – Faculty of Humanities, University of Amsterdam

Eva Krulichová – Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha / Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences, Prague

Renata Kyzlinková – Výzkumný institut práce a sociálních věcí, Praha / Research Institute for Labour and Social Affairs, Prague

Marta Lopatková – Filozofická fakulta UK, Praha / Faculty of Arts, Charles University, Prague

Alena Macková – Fakulta sociálních studií MU, Brno / Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno

Pavel Maškarinec – Filozofická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem / Faculty of Arts, J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem

Roman Matoušek – Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha / Ministry of Regional Development CZ, Prague

Karel Müller – Katedra politologie a mezinárodních vztahů, CEVRO Univerzita, Praha / Department of Political Science and International Relations, CEVRO University, Prague

Jiří Navrátil – Fakulta sociálních studií MU, Brno / Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno

Kateřina Nedbálková – Fakulta sociálních studií MU, Brno / Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno

William Outhwaite – Newcastle University

Jana Paloncyová – Výzkumný institut práce a sociálních věcí, Praha / Research Institute for Labour and Social Affairs, Prague

Michal Pavlásek – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha / Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, Prague

Michal Pink – Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno / Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno

Zuzana Podaná – Filozofická fakulta UK, Praha / Faculty of Arts, Charles University, Prague

Pavel Pospěch – Fakulta sociálních studií MU, Brno / Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno

Martin Potůček – Fakulta sociálních věd UK, Praha / Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague

Ladislav Rabušic – Fakulta sociálních studií MU, Brno / Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno

Irena Reifová – Fakulta sociálních věd UK, Praha / Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague

Iliana Sarafian – Centre for Public Authority and International Development, London School of Economics and Political Science

Jitka Slabá – Přírodovědecká fakulta UK, Praha / Faculty of Science, Charles University, Prague

Petr Soukup – Fakulta sociálních věd UK, Praha / Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague

Jana Straková – Pedagogická fakulta UK, Praha / Faculty of Education, Charles University, Prague

Jan Urban – Centrum pro otázky životního prostředí UK, Praha / Environment Centre, Charles University, Prague

Ondřej Valenta – Konsorcium nevládních organizací pracujících s migranty v ČR, z. s., Praha / Consortium of Migrants Assisting Organizations, Prague

Jiří Večerník – Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha / Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences, Prague

Lenka Vochocová – Fakulta sociálních věd UK, Praha / Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague

Václav Walach – Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni / Faculty of Philosophy and Arts, University of West Bohemia, Pilsen

Lukáš Zagata – Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Praha / Faculty of Economics and Management, Czech University of Life Sciences, Prague

Obsah ročníku 61 (2025) / Contents of the Volume 61 (2025)

EDITORIAL

Resilience a zranitelnost: zdánlivě protichůdné reakce na migrační „polykrize“ (Marie Jelínková, Tereza Freidingerová, Michal Pavlásek)	1/5
---	-----

STATI/ARTICLES

Dobiášová, K., Angelovská, O., Kopsa Těšinová, J., Tulupová, E.: Resilience českého zdravotnického systému v reakci na příchod válečných uprchlíků z Ukrajiny	1/13
Drašar, M.: Volební koalice ve stínu pandemie: faktory volební podpory a jejich proměna ve volbách do Poslanecké sněmovny 2017 a 2021 ...	4/401
Havan, P., Halama, P., Kohút, M.: Tendencia súhlasit bez ohľadu na obsah položiek ako možný zdroj skreslenia v sociálnovednom výskume	3/301
Knor, T., Freidingerová, T.: Vzájemná podpora, vzory a důvěra: role etnických sdružení při budování kapacit Vietnamců druhé generace	1/43
Kočišová, L.: Možnosti, problémy a odporúčania pri meraní zhody medzi posudzovateľmi – deskriptívny prístup	3/277
Lojdová, K., Chromková Manea, B.-E.: „Vím, že jsou tam inteligentní lidi.“ Volba soukromé školy rodiči jako investice do sociálního kapitálu	4/375
Macková, L., Medová, N., Frličková, B., Jirka, L.: ‘The Plan Is No Plan’: Ontological Security and Resilience of Ukrainian Refugees in the Czech Labour Market	1/65
Pavlásek, M.: O pohraničním švejkování: projevy vzdoru a podřívání česko-slovenské hranice za časů pandemie covidu-19	2/193
Pospěch, P., Hubatková, B., Klíma, O.: Existuje v ČR polarizace mezi městy a venkovem?	3/251
Rákoczyová, M., Trbola, R., Hora, O.: Role sankcí v přímé práci s uchazeči o zaměstnání	2/147

Skovajsa, M.: Sociologický klasik pro naši dobu: obecná teorie Pierra Bourdieuho	4/345
Topinka, D.: Jednou jsi dole, jednou nahoře: životní strategie českých žen s egyptskou migrační zkušeností	1/87
Vychová, H., Stupnytskyy, O., Marešová, H., Táborská, M., Víšek, P.: Role záchranné sociální sítě v období covidu-19	2/171

RECENZNÍ ESEJ / REVIEW ESSAY

Collins varuje před bezuzdným zapojením veřejnosti do vědy (Jitka Wirthová)	4/423
---	-------

ROZHOVOR/INTERVIEW

Ladislav Holy: A Larger-Than-Life Character with Extremely Strong Opinions. An Interview with Kate Holy (Featuring Petr Skalník) (Lenka Jakoubková Budilová)	3/323
Služba, moc a ambivalence moderny: Rozhovor s profesorem Janem Kellerem k životnímu jubileu (Rostislav Gramskopf)	2/221

VÝROČÍ/ANNIVERSARY

Sociologický ústav Akademie věd oslavil šedesátiny (Zdeněk R. Nešpor)	1/119
---	-------

NEKROLOG/OBITUARY

Michael Burawoy (1947–2025): The Man of Dialogue and Path to Objective Knowledge (Rostislav Gramskopf)	1/127
--	-------

RECENZE/BOOK REVIEWS

Blommaert, J.: Jazyková krajina jako kronika komplexity (Zuzana Velenská)	3/337
Buchtík, M.: Různá vyprávění o jedné společnosti (Václav Šmatera)	3/335
Collins, H.: Jsme dnes všichni vědečtí experti? (Václav Šmatera)	4/434
Jánská, E. (eds.): Transnational Trajectories and Diaspora Policies. The Case of Czechia in Comparison to Poland, Hungary and Slovakia (Adéla Chvilová Kolářová)	1/136

Linek, L., Mazák, J., Pilnáček, M., Škvrňák, M.: Volební volatilita v postkomunistické Evropě (Daniel Šárovec)	2/239
Navrátilová, J., Navrátil, P. (eds.): Rodičovství za mřížemi. Dopady věznění rodiče na dítě (Lukáš Dirga)	2/235
Podaná, Z., Buriánek, J. a kol.: Násilí tváří v tvář: Zkoumání kalamitních podob partnerských vztahů (Nikola Fejková)	4/431
Svobodová, A.: Vietnam vzdálený i blízký. Potomci Vietnamců v Česku (Vladimír Vokál)	1/133
Synek, M., Hradcová, D.: Souostroví / postižení / veřejnosti (Alice Gojová, Zuzana Broskevičová)	3/333
Špaček, O., Heřmanová, M., Lehečka, M., Władyniak, L.: Pravidla vkusu. Jak se společnost rozhoduje, co je v kultuře hodnotné (David Skalický, Barbora Doležalová)	2/243

ZPRÁVY/INFORMATION

Sociologie vědeckého poznání v kabinetu s otevřenými dveřmi (Michal Hubálek, Jan Maršálek)	4/437
Společnost a sociologie nejen sociologickou optikou, třináctý ročník Olomoucké podzimní sociologické konference KSA FF UPOL (Viktorie Hegedušová)	1/141
Za fasádou: druhý ročník studentské konference FSS MU v Brně (Barbora Červená, Bára Švejdová)	4/439

MIMO RUBRIKY / OTHER PUBLISHED TEXTS

Recenzenti statí rozhodnutých v roce 2025 / Reviewers of Articles Decided in 2025	4/443
--	-------

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Pokyny pro autory/autorky:

Redakce přijímá rukopisy pouze v elektronické podobě (formát doc, docx). Rukopis nabízený do recenzního řízení se dodává v plné a anonymizované variantě a musí obsahovat název v češtině a angličtině, anglický a český abstrakt včetně klíčových slov, abecední seznam citované literatury. Plná varianta dále musí obsahovat afiliaci autora, informaci o grantové podpoře, kontaktní údaje a stručný profil autora. Recenzované texty jako statí, výzkumné studie nebo metodologické příspěvky nemají přesahovat 35 normostran (NS), recenzní eseje 15 NS, mezdilony 10 NS, recenze 7 NS, zprávy a informace 5 NS. Bibliografické odkazy musí být úplné a odpovídat standardům časopisu.

Závazné pokyny pro autory jsou uvedeny na: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/page/4-pokyny-pro-autory>

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Redakce časopisu si vyhrazuje právo v textu provádět anonymizační zásahy. Nabídnout redakci časopisu již publikovaný text nebo nabídnout rukopis jinému časopisu v průběhu recenzního řízení je považováno za neetické. Redakce provádí základní jazykovou kontrolu přijatých textů.

Manuscript submission:

Research and review articles must be submitted to SČ/CSR in electronic format. Each article should include an abstract, five keywords, and a complete alphabetic list of references cited in the text. Book reviews should be submitted to the Book Reviews Editor Pieter Vanhuysse at vanhuysse@euro.centre.org. Book reviews should be approximately 7,000–9,000 characters (with spaces) in length. It is the author's responsibility to ensure that all findings and contributions from other sources are duly acknowledged and to secure permission for the reproduction of any copyrighted figures or materials. Authors whose first language is not English may find it useful to enlist the help of a native English speaker to edit the piece for grammar so that the reviewers can give full justice to their work. For detailed submission guidelines, visit the journal's website: <http://sreview.soc.cas.cz/en/page/4-author-guidelines>

The peer-review process is double-blind. Submission of the manuscript to another journal while it is under review by the SČ/CSR is considered unethical and if discovered SČ/CSR will terminate the review process. The editors reserve the right to review and edit the language of all submissions.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Sociologický ústav
Akademie věd ČR